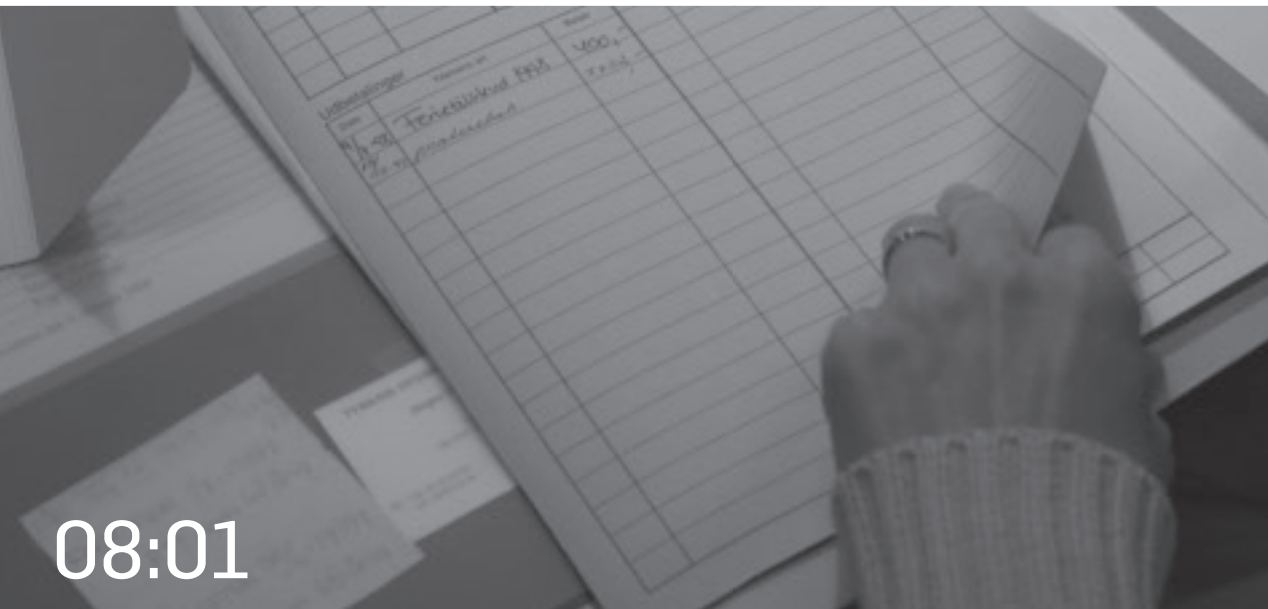

DANSKERNES FORVENTNINGER TIL PENSION

08:01

ANNA AMILON

08:01

DANSKERNES
FORVENTNINGER TIL
PENSION

ANNA AMILON

KØBENHAVN 2008

SFI – DET NATIONALE FORSKNINGSCENTER FOR VELFÆRD

DANSKERNES FORVENTNINGER TIL PENSION

Afdelingsleder: Ole Gregersen

Afdelingen for Socialpolitik og velfærdsydelser

Undersøgelsens følgegruppe:

Specialkonsulent Torben Hede, Velfærdsministeriet

Kontorchef Bent Nielsen, Velfærdsministeriet

Sekretariatschef Lars Haagen Pedersen, Det Økonomiske råd

Juridisk Pensionskonsulent Susanne Helene Hansen, Finansrådet

Underdirektør Jan H. Hansen, Forsikring og Pension

Underdirektør Peter Skjødt, Forsikring og Pension

Analysechef Ole Beier Sørensen, ATP

Økonom Claus Blendstrup, Ældresagen

Chefkonsulent Tove B. Pedersen Foxman, Økonomi- og Erhvervsministeriet

Specialkonsulent Julie Sonne, Økonomi- og Erhvervsministeriet

Professor Niels Chr. Nielsen, Institut for Finansiering, Copenhagen Business School

ISSN: 1396-1810

ISBN: 978- 87-7487-885-8

Layout: Hedda Bank

Oplag: 600

Tryk: BookPartnerMedia A/S

© 2008 SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Herluf Trolles Gade 11

1052 København K

Tlf. 33 48 08 00

sfi@sfi.dk

www.sfi.dk

SFI's publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver SFI's publikationer, bedes sendt til centret.

INDHOLD

	FORORD	7
	RESUMÉ	9
	Resultater for erhvervsaktive	10
	Resultater for pensionister	13
1	INDLEDNING	15
	Den danske pensionshistorie	17
	Pensionssystemet i dag og i fremtiden	18
	Grupper i fokus	19
2	FORVENTNINGER	23
	Den enkeltes forventninger	23
	Tidligere forskning i forventet tilbagetrækningstidspunkt	24
	Tidligere forskning i forventet pensionsindkomst	28
	Hvad kan vi lære af de tidligere undersøgelser?	30

3	DATAKILDER	33
	Interviewdata	33
	Pensionsformuedata	34
	Registerdata fra Danmarks Statistik	35
4	STIKPRØVENS KARAKTERISTIKKER	37
	Bortfaldsanalyse	38
	Forventninger for stikprøven	41
	Forventet tilbagetrækningsalder	42
	Forventede forbrugsmuligheder	44
	Forventet levestandard	48
5	OPGØRELSESMETODE	51
	Generelle kommentarer og afgrænsninger	52
	Depotformuen – de arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger	54
	Lønmodtagernes Dyrtidsfond og Den Supplerende Pensionsordning	55
	Arbejdsmarkedets Tillægspension	56
	Den Supplerende Arbejdsmarkedspension for Førtidspensionister	57
	Tjenestemandspensioner	57
	Anden formue	58
	De fremtidige forbrugsmuligheder	59
	Folkepension	62
	De forventede forbrugsmuligheder	64
6	ER FORVENTNINGERNE REALISTISKE?	67
	Forventede og beregnede forbrugsmuligheder	68
	Grupper med overdrevne forventninger	76

7	PENSIONSINFORMATIONEN – TILSTRÆKKELIG OG KLAR?	89
	Informationskilderne	90
	Forståelighed og tilstrækkelighed	93
	Stikprøvens bevidsthed om egne pensionsordninger	95
8	BETYDNINGEN AF PENSIONSORDNINGERNES SAMMENSÆTNING	99
	Pensionsordninger og pensionsindbetalinger	99
	Pensionsindbetalingernes fordeling og interviewpersonernes forventninger	102
	Ægtefællepensionens betydning for forventet levestandard	107
	Udbetalinger fra forskellige ordninger	108
9	FORVENTET OG REALISERET FORBRUG	113
	De nuværende pensionisters situation	114
	Hvilke grupper er tilfredse med deres økonomiske situation?	118
	Et forandret forbrugsmønster?	124
10	KONKLUSION	129
	De fremtidige pensionister	129
	De nuværende pensionister	131
	APPENDIKS	133
	Ad kapitel 6	133
	Ad kapitel 7	142
	LITTERATUR	144
	SFI-RAPPORTER SIDEN 2007	147

FORORD

Det danske pensionssystem har i de seneste årtier undergået forandringer, som har bevirket, at en større andel af de fremtidige pensionsudbetalinger vil stamme fra arbejdsmarkedspensioner og privattegnede pensionsordninger. Denne bevægelse fra et nærmest rent skattefinansieret pensionssystem til et pensionssystem, der i langt højere grad afhænger af individuelle pensionsordninger, bevirker, at der kommer større fokus på variationen i forbrugsmulighederne for de fremtidige pensionister.

Socialministeriet (nu Velfærdsministeriet) bestilte derfor i 2005 SFI til at afdække, hvilke forventninger personer, der er erhvervsaktive, har til deres pensionisttilværelse, om informationen disse personer får om deres pensionsordninger er tilstrækkelig og forståelig, samt hvordan dagens pensionister vurderer deres økonomiske situation.

SFI har indsamlet data på baggrund af oplysninger om pensionsopsparinger i arbejdsgiveradministrerede og privattegnede ordninger i pengeinstitutter, tværgående pensionskasser og livsforsikringsselskaber indhentet af Velfærdskommissionens sekretariat samt oplysninger fra Arbejdsmarkedets Tillægspension (ATP), Lønmodtagernes Dyrtidsfond (LD) og beregnede pensionsformuer for tjenestemænd. De indsamlede data er efterfølgende blevet koblet til registeroplysninger fra Danmarks Statistik samt til oplysninger fra et spørgeskema udfærdiget af SFI. Hensigten med spørgeskemaet er at afdække de erhvervsaktives forventnin-

ger til deres økonomiske situation som pensionist. Der foreligger således pensionsoplysninger om danskernes samlede pensionsportefølje til brug for denne undersøgelse.

I den forbindelse vil vi gerne takke daværende sekretariatschef for Velfærdskommissionen, forskningschef for Danish Rational Economic Model (DREAM), Lars Haagen Pedersen og fuldmægtig i DREAM Michael Andersen for deres hjælp med at tilvejebringe pensionsdata fra Velfærdskommissionens sekretariat og udføre forskellige beregninger. Vi vil desuden gerne takke Finansministeriet, Finanstilsynet og Forsikring & Pension for, at SFI kunne anvende data indsamlet af Velfærdskommissionens sekretariat. Desuden takkes ATP for at have udleveret data for ATP, SP (den særlige pensionsordning) og SAP (den supplerende arbejdsmarkedspension for førtidspensionister). Ligeledes takkes LD for at have udleveret LD-data.

I forbindelse med undersøgelsen har der været nedsat en følgegruppe, der har diskuteret undersøgelsen – herunder metoder til beregning af pensionisters fremtidige forbrugsmuligheder. Alle takkes de for betydningsfulde bidrag til rapporten. Lars Haagen Pedersen, sekretariatschef i Det Økonomiske Råd, har ud over at deltage i følgegruppen også været referee på rapporten. Endnu en gang tak til ham.

Rapporten er udarbejdet af forsker ph.d. Anna Amilon, der også har været projektleder på undersøgelsen fra august 2007. Programleder, lic.polit. Jens Bonke har været projektleder på undersøgelsen indtil august 2007.

København, februar 2008

JØRGEN SØNDERGAARD

RESUMÉ

Denne rapport afdækker, om danskerne har realistiske forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionister. Dette undersøger vi på tre forskellige måder. For det første undersøger vi, hvorvidt danskere, der stadigvæk er erhvervsaktive, har realistiske forventninger til deres fremtidige forbrug som pensionister ved at sammenligne deres forventede forbrugsmuligheder som pensionist med deres beregnede forbrugsmuligheder som pensionist. For det andet undersøger vi, hvorfra disse personer får information om deres pensionsordninger, og om de synes, at informationen er tilstrækkelig og forståelig. For det tredje undersøger vi, hvorvidt de nuværende pensionister har realistiske forventninger til deres forbrug som pensionister, og hvor tilfredse de er med deres økonomiske situation.

Vi undersøger de følgende spørgsmål for stikprøven af erhvervsaktive (dvs. de fremtidige pensionister):

- Hvilke grupper har besvaret spørgsmålet om forventet fremtidigt forbrug som pensionist?
- Hvilke forventninger har interviewpersonerne til deres dækningsgrad (dvs. hvor stor en del af deres nuværende indkomst forventer de at opretholde som pensionist)?

- Hvor meget afviger de forventede forbrugsmuligheder fra de beregnede forbrugsmuligheder?
- Hvad kan forklare afvigelser mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder?
- Hvilke grupper har overdrevne forventninger til forbrugsmulighederne som pensionist?
- Hvorfra stammer interviewpersonernes viden om deres pensionsforhold, og hvilken forståelse har de af deres pensionsforhold?
- Forstår interviewpersonerne den information, de får, og synes de, at informationen er tilstrækkelig?

For stikprøven bestående af personer, der har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet (dvs. de nuværende pensionister), undersøger vi følgende spørgsmål:

- Hvordan har pensionisterne tilpasset økonomien til den lavere indkomst efter tilbagetrækningen?
- Hvilke grupper af pensionisterne er tilfredse med deres økonomiske situation?
- Hvordan forventede de, at forbruget ville forandre sig efter tilbagetrækningen?
- Hvordan forandredes forbruget efter tilbagetrækningen i realiteten?

For at finde svaret på om personer, der stadigvæk er erhvervsaktive, har realistiske forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist, beregner vi først størrelsen på de fremtidige forbrugsmuligheder. Til dette formål har vi indsamlet og fremskrevet pensionsformuer for de personer i stikprøven, der har besvaret spørgsmålet om forventede fremtidige forbrugsmuligheder. Vi præsenterer i det følgende afsnit nogle af de vigtigste resultater.

RESULTATER FOR ERHVERVSAKTIVE

Vi starter med at redegøre for resultaterne for de interviewpersoner, der stadigvæk er erhvervsaktive. Vi har undersøgt, om de har realistiske forventninger til deres fremtidige situation som pensionister.

STIKPRØVEN BLEV IKKE SOM FORVENTET REPRÆSENTATIV

For at kunne undersøge, hvorvidt erhvervsaktive danskere har realistiske forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionister, blev en repræsentativ stikprøve udtaget. Personer født i henholdsvis 1940, 1945, 1950 og 1955 blev interviewet om deres forventninger til pensionisttilværelsen. Selv om responsfrekvensen overordnet var næsten 80 pct., besvarede kun 60 pct. spørgsmålet om deres forventede forbrugsmuligheder som pensionist. Ved at sammenligne de interviewpersoner, der besvarede spørgsmålet, med personer fra samme aldersgrupper i hele befolkningen fandt vi, at vores stikprøve adskilte sig fra befolkningen på flere forskellige måder. Stikprøven, der bliver analyseret i denne rapport, har i gennemsnit højere uddannelse og en højere sandsynlighed for at være erhvervsaktive sammenlignet med personer på samme alder i befolkningen. Endvidere er mænd, 61-årige og tjenestemænd overrepræsenterede i stikprøven. Resultaterne for erhvervsaktive i denne rapport er derfor ikke repræsentative for de samme aldersgrupper i befolkningen.

DE BEREGNEDE FORBRUGSMULIGHEDER ER OFTE BEDRE END DE FORVENTEDE

Cirka 90 pct. af interviewpersonerne, der besvarede spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist, forventer, at indkomsten som pensionist vil være lavere end den nuværende indkomst, og i gennemsnit forventes en dækningsgrad på ca. 65 pct. Ved at sammenligne de forventede forbrugsmuligheder med de beregnede forbrugsmuligheder finder vi dog, at de fleste har for lave forventninger. Det vil sige, at flertallet af interviewpersoner vil kunne realisere et højere forbrug som pensionister, end de regner med. Afhængig af, hvilke antagelser beregningen af forbrugsmuligheder er baseret på, er de forventede forbrugsmuligheder mellem 22 og 51 pct. lavere end de beregnede. Forskellen mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder er højest for mænd, højt uddannede, tjenestemænd og boligejere, og for alle disse grupper er de beregnede forbrugsmuligheder større end de forventede forbrugsmuligheder. Det skal dog nævnes, at selv om det er mere almindeligt, at de beregnede forbrugsmuligheder overstiger de forventede forbrugsmuligheder, kan vi ikke sige noget om, hvorvidt pensionsopsparingen er tilstrækkelig, da vi jo ikke ved noget om interviewpersonernes behov i alderdommen.

OVERDREVNE FORVENTNINGER

Selv om det er mere udbredt at forvente for lave end for høje forbrugsmuligheder som pensionist, har mellem 27 og 39 pct. (afhængigt af beregningsmetode) af interviewpersonerne i stikprøven overdrevne forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionister. I gennemsnit har mænd ca. 7 pct. højere sandsynlighed end kvinder for at forvente for meget, og fraskilte kvinder har 13 pct. højere sandsynlighed end gifte kvinder for at forvente for meget. Højt uddannede har 15 pct. lavere sandsynlighed end grundskoleuddannede for at have overdrevne forventninger og boligejere har ca. 20 pct. lavere sandsynlighed end lejere for at forvente for meget.

VIDEN OM PENSIONSFORHOLD

Før interviewene fandt sted, blev interviewpersonerne kontaktet via brev fra SFI omkring undersøgelsen. Interviewpersonerne har derfor haft mulighed for at søge information om egne pensionsforhold før interviewet. Stort set alle interviewpersoner opgiver, at de får information om deres pensionsordninger fra en eller flere forskellige kilder. De mest almindelige informationskilder er pensionsopgørelser fra en pensionskasse eller fra en bank. Lidt over 70 pct. synes, at den information, de får om deres pensionsforhold, er tilstrækkelig henholdsvis forståelig. Selv om de fleste interviewpersoner er bevidste om, hvilken type pensionsordning de har, ved 7 pct. af interviewpersonerne ikke, om de har en tjenestemandspension, og 11 pct. ved ikke, om de har en arbejdsmarkeds- eller privat pensionsordning. Dette resultat, samt de store forskelle mellem beregnede og forventede forbrugsmuligheder som pensionist, tyder på, at informationen faktisk ikke er tilstrækkelig eller forståelig, selv om flertallet af interviewpersonerne synes, at den er det. Ved vurderingen af svarene bør det også tages i betragtning, at interviewpersonerne omfatter betydeligt flere med mellemlang eller lang videregående uddannelse end i befolkningen som helhed.

ANDRE ASPEKTER PÅ PENSIONSOPSPARING

Da analysen af de fremtidige pensionister kun er baseret på de interviewpersoner, der besvarede spørgsmålet om de fremtidige forbrugsmuligheder, undersøger vi i dette kapitel forventninger til forskellige aspekter af pensionisttilværelsen for alle erhvervsaktive (dvs. også de, der ikke besva-

rede spørgsmålet) født i 1940, 1945, 1950 og 1950. Kapitlet viser, at det store flertal i denne gruppe har en arbejdsgiveradministreret ordning, og at næsten 90 pct. har en form for pensionsopsparing. Vi undersøger også, til hvilken type af ordning (fx ordning med løbende udbetalinger, ratepensionsordning og kapitalpensionsordning) interviewpersonerne indbetaler, og om der er nogen sammenhæng mellem type af ordning og fx forventet levetid. Vi forventede, at de, der sparer op i en ordning med løbende udbetalinger, også forventer at blive ældre end de, der fx vælger at spare op i en kapitalpension. Resultaterne viser dog, at der ikke er nogen sådan sammenhæng. Resultaterne i kapitlet viser også, at der ikke er nogen sammenhæng mellem type af pensionsordning, og hvordan interviewpersonen planlægger at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten.

RESULTATER FOR PENSIONISTER

Vi redegør i de kommende afsnit for undersøgelsens resultater for de nuværende pensionister. Vi har undersøgt, hvor tilfredse de er med deres økonomiske situation, samt hvorvidt deres nuværende situation stemmer overens med deres forventninger.

TILFREDSHED OG TILPASNING AF DEN ØKONOMISKE SITUATION

75 pct. af de nuværende pensionister er tilfredse med deres nuværende økonomiske situation, og kun 2 pct. synes, at deres økonomiske situation er dårlig eller meget dårlig. For at tilpasse privatøkonomien til den lavere pensionsindkomst har ca. 45 pct. af pensionisterne valgt at spare mindre op, og ca. 25 pct. af pensionisterne har valgt at mindske det daglige forbrug. Andelen, der har mindsket det daglige forbrug, adskiller sig dog meget for hhv. de pensionister, der er tilfredse, og de, der ikke er tilfredse med deres økonomiske situation. 66 pct. af dem, der ikke er tilfredse med deres økonomiske situation, har mindsket det daglige forbrug, mens kun 16 pct. af dem, der synes, at deres økonomiske situation er god eller meget god, har gjort det samme.

HVILKE GRUPPER ER TILFREDS MED DEN ØKONOMISKE SITUATION?

Fraskilte kvinder har 13 pct. lavere sandsynlighed end gifte kvinder for at være tilfredse med deres økonomiske situation. Der er ikke nogen væsentlig forskel på gifte og fraskilte mænd på dette punkt. En mulig forklaring er, at kvinder er afhængige af mandens indkomst for at få det økonomisk godt i alderdommen. Personer med en mellemlang videregående uddannelse, boligejere og personer, der har planlagt tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, har en højere sandsynlighed for at være tilfredse med deres økonomiske situation som pensionist. Som det kunne forventes, har personer, der ophørte med at arbejde på grund af dårligt helbred, en lavere sandsynlighed for at være tilfredse med deres økonomiske situation sammenlignet med dem, der ophørte med at arbejde af andre grunde.

FORBRUGSFORANDRINGER EFTER TILBAGETRÆKNINGEN

Langt de fleste interviewpersoner forventede – og fik – et uforandret forbrug efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Det var mest udbredt, at interviewpersonerne havde for høje forventninger til forbrug relateret til ferierejser og andre fritidsinteresser. På denne baggrund er det meget interessant at notere sig, at mange af de erhvervsaktive interviewpersoner forventer et øget forbrug af lige præcis dette i alderdommen. Hvorvidt fremtidens pensionister også har overdrevne forventninger til deres forbrug af ferierejser og fritidsrelaterede varer, eller om de faktisk vil realisere deres forventninger, vil kun fremtiden vise.

INDLEDNING

Det danske pensionssystem har gennem de sidste årtier undergået store forandringer.¹ Folkepensionen er stadigvæk den vigtigste kilde til de ældres forsørgelse, og sådan vil det også være i mange år frem. Men det er nu i højere grad end tidligere op til den enkelte at supplere folkepensionen med arbejdsmarkedspensioner og private pensionsordninger.² Dermed er det danske pensionssystem blevet mere individualiseret og fleksibelt. For den enkelte betyder det, at indflydelsen på egne pensionsopsparinger er blevet øget. Den øgede indflydelse og valgfrihed har dog en bagside. I og med at pensionssystemet er blevet mere komplekst, er det også blevet sværere for den enkelte at overskue. Pensionssystemet og de fremtidige forbrugsmuligheder er svære at overskue for den enkelte af flere forskellige grunde. For det første stammer pensionsindkomsten fra en lang række forskellige ordninger, både private og offentlige, som fx Arbejdsmarkedets Tillægspension (ATP), tjenestemandsoordninger, arbejdsgiveradministrerede ordninger, Lønmodtagernes Dyrtidsfond (LD) og den Særlige Pensionsordning (SP). For det andet påvirkes udbetalingerne fra det offentlige system af de private pensionsudbetalinger. For

1. Se Jørgensen (2007) for en beskrivelse af det danske pensionssystem fra 1891 og frem til i dag.

2. Se Finansministeriet (2002): "Finansredegørelse 2002" (kap. 6) og Velfærdskommissionen (2006): "Fremtidens velfærd – vores valg" (kap. 5).

det tredje og sidste påvirkes den enkeltes pensionsudbetalinger af en eventuel ægtefælles pensionsudbetalinger. For at få et realistisk billede af de fremtidige pensionsudbetalinger må den enkelte derfor holde styr på både egne og ægtefællens forskellige ordninger samt samspillet ordningerne imellem. Usikkerheden vedrørende den fremtidige pensionsindkomst forstærkes af, at afkast på pensionsopsparingen i mange tilfælde bestemmes af markedet. Derudover påvirkes de fremtidige forbrugsmuligheder af afkast på andre typer af aktiver, som fx aktier og bolig. Spørgsmålet er derfor, om den enkelte er i stand til at overskue pensionsindkomsten og forbrugsmulighederne som pensionist.

Denne rapport belyser derfor, hvor realistiske forventninger et lille udsnit af danskere, der stadigvæk er erhvervsaktive, har til deres fremtidige økonomiske situation efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Interviewpersonerne er blevet spurgt om, hvor stor en del af deres nuværende indkomst de forventer at kunne opretholde som pensionister. Da vi ikke i udgangspunktet kan være helt sikre på, om den enkelte, når han/hun svarer på spørgsmålet, laver en vurdering af den fremtidige pensionsindkomst (dvs. indkomsten fra forskellige kilder af pensionsordninger) eller de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist (dvs. pensionsindkomsten plus indkomst fra øvrige aktiver som fx bolig og aktier), undersøger vi her begge dele. Vi sammenligner dermed de forbrugsmuligheder, interviewpersonen forventer som pensionist med de beregnede forbrugsmuligheder som pensionist.

Det er vigtigt at notere, at denne rapport ikke siger noget om, hvorvidt pensionsopsparingerne er tilstrækkelige eller ej. Interviewpersonerne er blevet spurgt om, hvor stor en del af deres bruttoindkomst de forventer at opretholde, og ikke hvor stor en del af deres bruttoindkomst de har brug for at opretholde for at få det godt økonomisk i alderdommen. Selv om vi finder, at de fleste interviewpersoner vil kunne realisere et højere forbrug som pensionist, end de forventer, så kan vi dermed ikke konkludere, at de sparer for meget op, da vi ikke ved, hvor meget, de faktisk har brug for.

Da de personer, vi undersøger, ikke har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet endnu, bygger forbrugsmulighederne efter tilbagetrækningen på en beregning. Vi beregner deres fremtidige forbrugsmuligheder med udgangspunkt i deres tidligere opsparingsadfærd. Dette bliver nærmere beskrevet i kapitel 5. Ved at sammenligne de forventede forbrugsmuligheder som pensionist med de beregnede forbrugsmuligheder

får vi et billede af, om dette udsnit af danskere har realistiske forventninger til deres økonomiske situation som pensionist. Hvis forventningerne ikke er realistiske, tyder det på, at den enkelte ikke er i stand til at overskue den fremtidige økonomiske situation. Manglende overblik er potentielt et problem, da det kan medføre, at nogle personer får lavere forbrugsmuligheder i alderdommen, end de havde regnet med. Manglende overblik kan også medføre, at nogle sparer mere op, end de faktisk har brug for og dermed går glip af forbrugsmuligheder, mens de er erhvervsaktive.³ Der er derfor behov for at få belyst, hvor realistiske de enkelte personers forventninger er til de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist. Vi er især interesseret i at undersøge, om der er nogle grupper, der risikerer at have forkerte forventninger.

DEN DANSKE PENSIONSISTHISTORIE

Nogle erhvervsgrupper som fx tjenestemænd og ansatte i den finansielle sektor har haft ansættelsesrelaterede pensionsordninger meget længe. I mange tilfælde daterer sådanne ordninger sig tilbage til midten af det 19. århundrede. Fra slutningen af 1940'erne og frem blev der oprettet en række særlige pensionskasser eller pensionsordninger for mange forskellige grupper. Den udvikling var især centreret omkring den offentlige sektor, hvor overenskomstansættelse med medlemskab af en kollektiv pensionsordning kom til at afløse den traditionelle tjenestemandsansættelse for mange grupper. I slutningen af 1960'erne var der oprettet pensionskasser for de fleste akademikergrupper og for en række grupper med korte og mellemlange uddannelser i den offentlige sektor. I slutningen af 1980'erne var ca. to tredjedele af de beskæftigede imidlertid fortsat uden supplerende pensionsdækning ud over ATP. Det gjaldt både store dele af det private arbejdsmarked og nogle grupper af de kort- og mellemuddannede i den offentlige sektor. Med udgangspunkt i den såkaldte Fælleserklæring mellem regeringen og arbejdsmarkedets parter fra 1987 blev der etableret en lang række nye arbejdsmarkedspensioner for disse grupper. Ordningerne blev etableret – med meget små indledende bidrag og en begrænset dækning – fra 1987 frem til 1993. Bidragene er siden

3. Derudover er både for meget og for lidt opsparat symptomer på, at den enkelte ikke er i stand til at overskue den økonomiske situation som pensionist.

gradvist blevet forhøjet som led i overenskomstforhandlingerne, og i takt hermed er ordningernes dækninger blevet udvidet. En række virksomheder er ikke medlem af en arbejdsgiverorganisation og er derfor ikke omfattet af de kollektive overenskomster og de ordninger, der er aftalt her. Derfor er der, parallelt med den overenskomstbårne proces, blevet etableret såkaldte virksomhedsordninger på en lang række virksomheder. Disse ordninger svarer i store træk til det, der kendes fra de overenskomstaftalte ordninger. Det samlede resultat er, at omkring 85 pct. af de beskæftigede lønmodtagere som led i ansættelsen i dag er omfattet af en supplerende pensionsordning ud over ATP.

PENSIONSSYSTEMET I DAG OG I FREMTIDEN⁴

Det danske pensionssystem består af tre såkaldte søjler. Første søjle er folkepensionen, som er en universel ydelse, dvs. pensionen gives til alle borgere, der har boet tilstrækkeligt længe i Danmark.⁵ Folkepensionen er skattefinansieret og har som fremmeste formål at undgå fattigdom i alderdommen ved at garantere en minimumspension. Folkepensionen er derfor delvis indkomstafhængig.

Anden søjle er opsparringsbaserede pensionsordninger, som er led i et ansættelsesforhold (dvs. først og fremmest arbejdsgiveradministrerede ordninger, men tjenestemandsortningerne regnes også til anden søjle). Som beskrevet i det tidligere afsnit, er arbejdsmarkedspensionerne under opbygning. For eksempel nåede pensionsindbetalingerne på LO/DA-området først op på de 9 pct. af lønnen, som var det oprindelige mål for LO ved overenskomsten i 1991, i 2004. Derefter tager det et helt arbejdsliv, før denne stigning i indbetalingerne er fuldt indfaset for alle årgange af pensionister, dvs. at det først er omkring 2060-2070, at alle pensionister på LO/DA-området vil have pensionsudbetalinger baseret på et helt arbejdslivs indbetalinger af mindst 9 pct. af lønindkomsten. Velfærdskommissionen (2006) viser, at de gennemsnitlige brutto-udbetalinger fra opsparringsbaserede pensioner vil vokse fra at udgøre 33 pct. i 2003 til at udgøre knap 50 pct. i 2078, og at den største del af væk-

4. Dette afsnit bygger på Velfærdskommissionen (2006) og Jørgensen (2007).

5. Fuld folkepension er betinget af, at personen har haft fast bopæl i Danmark i 40 år mellem det 15. og 65. år.

sten sker frem til 2020. Velfærdskommissionens beregninger viser også, at den gennemsnitlig pensionists købekraft vil vokse fra at udgøre 2/3 af købekraften for en gennemsnitlig beskæftiget i 2003 til at udgøre 3/4 i 2078, og også i dette tilfælde kommer hovedparten af tilvæksten frem mod 2020. De fremtidige pensionister kan altså se frem til højere indkomster end de nuværende pensionister.

Tredje søjle består af privattegnede opsparingsbaserede ordninger. Disse ordninger giver den enkelte fleksibilitet til at tilpasse opsparingen til de forventede behov i pensionisttilværelsen. De privattegnede ordninger er også af meget stor betydning for de selvstændige.

GRUPPER I FOKUS

Som tidligere nævnt, vil vi undersøge, om der er nogen grupper, der systematisk risikerer at over- eller undervurdere forbrugsmulighederne efter tilbagetrækningen. Der er, som beskrevet tidligere, fx stor forskel på, hvor lang tid forskellige erhvervsgrupper har indbetalt til arbejdsgiveradministrerede pensioner. Derfor er det meget sandsynligt, at de fremtidige forbrugsmuligheder også vil variere stærkt mellem disse grupper. At forskellige grupper har forskellige forbrugsmuligheder som pensionister er ikke nødvendigvis et problem. Forskellige grupper har også forskellige forbrugsmuligheder i tiden som erhvervsaktive. Problemet opstår, hvis nogle grupper har tendens til for høje forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder og derfor får det økonomisk svært i alderdommen. Derfor vil vi undersøge forskelle i forventede og beregnede forbrugsmuligheder for forskellige *uddannelses-* og *erhvervsgrupper*. Vi undersøger endvidere mere indgående, om der er forskelle mellem *kvinder* og *mænd*. Kvinder er oftere end mænd fraværende fra arbejdsmarkedet i længere perioder på grund af forældreorlov og arbejder også oftere end mænd på deltid. Derfor risikerer kvinder at få lavere forbrugsmuligheder end forventet som pensionister. På grund af kønnes forskellige arbejdsmarkedstilknytning er det også muligt, at kvinder rammes hårdere end mænd ved fx en skilsmisse. Vi undersøger derfor også, hvordan *civilstatus* påvirker de forventede og beregnede forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen. Til sidst er det muligt, at forskellige *årgange*, dvs. personer født i det samme år, har haft forskellige muligheder for at spare op til deres pension. Som tidligere nævnt blev arbejdsmarkedspensionerne

for manges vedkommende først oprettet i 1990'erne. Det betyder, at personer, der tilhører de erhvervsgrupper, der blev sent omfattet, og som var relativt oppe i årene, da arbejdsmarkedspensionerne blev introduceret, måske ikke har haft tid til at spare tilstrækkeligt op. Ud over en sen start har de ældre pensionister mindre muligheder for at akkumulere afkast på deres opsparede formue, hvis de først begynder at spare op forholdsvis tæt på pensionstidspunktet. Derfor undersøger vi forskelle mellem forventet og faktisk fremtidigt forbrug for fire forskellige årgange, nemlig årgangene 1940, 1945, 1950 og 1955.

Den tidligere diskuterede usikkerhed angående forbrugsmulighederne som pensionist gælder dog ikke kun, hvor stor en formue den enkelte kan forventes at have sparet op ved tilbagetrækningstidspunktet. Usikkerheden gælder i høj grad også for mange af pensionsordningerne, hvor lang tid de opsparede penge skal række, dvs. hvor lang den forventede levetid efter tilbagetrækningstidspunktet er.⁶ Restlevealderen for en 65-årig er steget med 14,3 pct. for mænd og 6,5 pct. for kvinder fra 1990-91 til 2005-2006.⁷ Hvis stigningen af restlevetiden fortsætter i de kommende år, må opsparingen forøges, hvis det nuværende niveau for levestandarden skal kunne opretholdes. Vi analyserer derfor også forholdet mellem *forventet levetid* og forventede relative beregnede forbrugsmuligheder som pensionist.⁸ Det havde også været af stort interesse at undersøge eventuelle forskelle mellem danskere og ikke-danskere. Desværre var dette ikke muligt på grund af meget få ikke-danskere i stikprøven.

Til sidst undersøger vi, hvordan pensionister født i 1920, 1925, 1930 og 1935 ser på deres økonomiske situation. Hvilke grupper er tilfreds med økonomien, og hvilke grupper har en anstrengt økonomisk situation? Vi undersøger også her, om der er forskelle mellem mænd og kvinder og mellem forskellige erhvervs- og uddannelsesgrupper og mellem forskellige årgange. Videre bliver det forventede forbrug for denne gruppe sammenlignet med det realiserede forbrug. Vi kan dermed undersøge, om de nuværende pensionister havde realistiske forventninger. Til

6. For fx tjenestemandspensioner og ATP optjener den enkelte en rettighed til at få et vist beløb udbetalt resten af livet. For disse ordninger har forventet levetid derfor ikke nogen betydning fra den enkeltes perspektiv.

7. Danmarks Statistikbank, tabel HISB8.

8. Det skal nævnes, at folkepensionsalderen hæves med et halvt år i 2024, 2025, 2026 og 2027, så den er 67 år i 2027. Dette sker for at forhindre, at øget levetid fører til flere år på pension (se Finansministeriet, 2006). Da de yngste interviewpersoner, vi analyserer, er født i 1955, påvirkes de dog ikke af denne stigning i folkepensionsalderen.

sidst undersøger vi, hvilke forbrugsforventninger de kommende generationer af pensionister har, opdelt på forskellige varer, og sammenligner disse forventninger med de nuværende pensionisters forventninger for på den måde at undersøge, om de kommende pensionister har andre behov end de nuværende pensionister.

Denne rapport behandler dermed forskelle mellem forventede og beregnede fremtidige forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet for personer født i 1940, 1945, 1950 og 1955, der ikke havde trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet i starten af 2006. Vi er især interesseret i, om der er nogle grupper, der risikerer at forvente for høje forbrugsmuligheder. Vi undersøger også, om der er grupper, der forventer lavere forbrugsmuligheder, end de faktisk kommer til at have. Vi undersøger, om der er forskelle mellem kvinder og mænd, mellem forskellige erhvervs- og uddannelsesgrupper, mellem gifte og fraskilte, og mellem forskellige årgange. Vi analyserer også, hvad der kan forklare disse forskelle. Til sidst undersøger vi situationen for pensionister født i 1920, 1925, 1930 og 1935 og sammenligner deres forbrugsforventninger med de kommende pensionisters forbrugsforventninger, opdelt på forskellige varer.

FORVENTNINGER

I dette kapitel diskuterer vi den tidligere litteratur, der behandler forventninger angående tilbagetrækningstidspunkt og indkomst efter pensioneringen.⁹ Da indkomsten som pensionist i høj grad er afhængig af tilbagetrækningstidspunktet, kan der forventes at være et stærkt gensidigt afhængighedsforhold mellem de to faktorer. Kapitlet afsluttes med en diskussion af den lære, vi kan drage af de tidligere studier med hensyn til det foreliggende projekt.

DEN ENKELTES FORVENTNINGER

Beløb afsat til pensionsopsparing er et udtryk for den enkeltes ønske eller forventninger om en bestemt levestandard og bestemte forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Helt konkret betyder det, at en person, der forventer højere forbrugsmuligheder, end han/hun faktisk kommer til at få, bliver nødt til enten at blive på arbejdsmarkedet længere end planlagt eller at acceptere lavere forbrugsmuligheder som pensionist. En person, der forventer, at forbrugsmulighe-

9. Vi diskuterer altså ikke litteratur, der behandler tilbagetrækning og/eller pensionsindkomst, der ikke er relateret til forventninger.

derne er mindre, end de faktisk vil blive, risikerer at spare for meget op og dermed gå glip af forbrug. Pengene kunne i stedet have øget levestandarden i tiden som erhvervsaktiv. Uanset hvad bliver resultatet en lavere *nytte* (næsten det samme som livskvalitet) sammenlignet med situationen, hvis forventningerne havde været korrekte.

Den teori, der i almindelighed bliver brugt for at forklare pensionsopsparing og forbrug som pensionist er den såkaldte livscyklusteori (se Browning & Crossley, 2001). Teorien forklarer pensionsopsparing ud fra, at forbrugeren har et ønske om at fastholde et bestemt nytteniveau i sin levetid (såkaldt "consumption smoothing").¹⁰ Da forbrugers indkomst varierer over tid, vil det være nødvendigt at spare op til perioder med lav indkomst, for at det samme nytteniveau kan fastholdes over hele perioden. Teorien forudsætter, at den enkelte har perfekt information om de fremtidige indkomster, og at han/hun dermed kan vælge et niveau for pensionsopsparingen, der muliggør et konstant nytteniveau gennem hele livet. Hvis livscyklusteorien er korrekt, burde alle individer have korrekte forventninger om de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist. Det er dog velkendt, at forbruget falder stærkt lige efter tilbagetrækningstidspunktet (se fx Banks, Blundell & Tanner, 1998). Dette kan have to forklaringer. Den enkelte kan lige efter tilbagetrækningen opdage, at indkomsten som pensionist er lavere end forventet, dvs. at forventningerne var forkerte. En anden mulighed er, at nytteniveauet efter tilbagetrækningen er lige så højt som tidligere, til trods for at forbruget er sænket (livscyklusteorien siger kun, at nytten og ikke forbruget skal være konstant). Efter tilbagetrækningen får den enkelte fx mere fritid, hvilket i de fleste tilfælde kan forventes at bidrage til at forøge nytteniveauet. Hvis forventningerne ikke realiseres, betyder det enten, at personer ikke har perfekt information, og/eller at livscyklusteorien ikke passer til omstændighederne.

TIDLIGERE FORSKNING I FORVENTET TILBAGETRÆKNINGSTIDSPUNKT

I dette afsnit diskuterer vi de tidligere internationale undersøgelser, der analyserer forventet tilbagetrækningstidspunkt. Fælles for dem er, at de i

10. For at være helt korrekt er det marginalnyttens af forbrug og fritid, der skal være konstant.

store træk enten undersøger det, der påvirker forventet tilbagetræknings-tidspunkt (dvs. hvad det er, der gør, at den enkelte reviderer sin forventning om tilbagetrækningstidspunkt over tid), eller undersøger forskellene mellem forventet og realiseret tilbagetrækningstidspunkt (dvs. hvad det er, der afgør, om en person trækker sig tilbage på det forventede tidspunkt). Hvis personerne er rationelle, er de faktorer, der påvirker forventet tilbagetrækningstidspunkt, de samme som dem, der påvirker det faktiske tilbagetrækningstidspunkt. Derfor burde forventet tilbagetrækningstidspunkt sammenfalde med faktisk tilbagetrækningstidspunkt, hvis ikke ny information opstår efter forventningen blev gjort.

Anderson et al. (1986) undersøger forventet og realiseret tilbagetrækningstidspunkt for mandlige amerikanske ansatte mellem 58-63 år. Deres undersøgelse viser, at uventede forandringer i pensionssystemet – i den enkeltes helbred eller i makroøkonomiske faktorer – påvirker det planlagte tilbagetrækningstidspunkt for ca. 40 pct. af deres stikprøve. De resterende 60 pct. af stikprøven trækker sig dermed tilbage som planlagt.¹¹

Bernheim (1987) modsiger, at forandringer i pensionssystemet kan forklare forandringer i tilbagetrækningstidspunkt på den måde, som Anderson et al. (1986) hævder. Han bruger de samme data som Anderson et al. og mener, at deres resultater kan forklares med, at de er baseret på, at det forventede tilbagetrækningstidspunkt, som angives af interviewpersonerne, er et gennemsnit, mens Bernheim viser, at det er et 'mode' (det vil sige det tilbagetrækningstidspunkt, der har højest sandsynlighed).¹² Bernheims resultater viser, at de fleste mennesker giver et godt bud på forventet tilbagetrækningstidspunkt, og at forandringer i pensionssystemet har meget lille betydning for det faktiske tilbagetræknings-

11. Det er muligt, at mennesker, der har en stærk præference for fritid, bruger dårligt helbred som en undskyldning for at trække sig tidligt tilbage og derfor overdriver eventuelle helbredsproblemer (den såkaldte "justification hypothesis"). Dwyer & Mitchell (1998) og McGarry (2004) sammenligner effekten af selvrapporteret helbred med objektive helbredsindikatorer og finder ingen forskelle. De konkluderer derfor, at selvrapporteret helbred er et godt mål for faktisk helbred, og at "justification hypothesis" savner belæg. Larsen & Datta Gupta (2004) finder tilsvarende, at "justification hypothesis" savner belæg i Danmark.

12. For at eksemplificere kan vi tænke os en person, der planlægger at trække sig tilbage ved 65-årsalderen med 50 pct. sandsynlighed, ved 67-årsalderen med 40 pct. sandsynlighed og ved 68-årsalderen med 10 pct. sandsynlighed. Det forventede tilbagetrækningstidspunkt bliver dermed ved $0,5 \cdot 65 + 0,4 \cdot 67 + 0,1 \cdot 68 \approx 66$ -årsalderen. 'Modet' er derimod 65 (dvs. det tilbagetrækningstidspunkt, der har størst sandsynlighed). Bernheim viser, at de fleste interviewpersoner angiver det sidstnævnte tal.

tidspunkt. Han finder også, at mænd er bedre til at forudsige tilbagetræknings-
tidspunkt end kvinder, og at gifte kvinder i særdeleshed har dårlige
forudsigelser. Forholdsvis rige personer forudsiger bedre end forholdsvis
fattige personer, mens uddannelsesniveaet ikke har nogen betydning for
forudsigelsens rigtighed.

Disney & Tanner (1999) finder modsat Bernheims resultater, at
især kvinder er gode til at forudsige det forventede tilbagetræknings-
tidspunkt. I deres stikprøve, der bestod af ca. 1.000 mænd og kvinder i 55-
69-årsalderen, trak godt 70 pct. af kvinderne sig tilbage ved det forudsag-
te tidspunkt plus/minus et år, mens det tilsvarende tal for mændene var
godt 60 pct. At kvinderne er blevet bedre til at forudsige tilbagetræk-
ningstidspunktet beror formodentlig på, at de i højere grad var selvfor-
sørgende i 1999 end i 1987 (da Bernheim foretog sin undersøgelse) og
dermed havde fået mere kontrol over deres økonomiske beslutninger.¹³
Disney & Tanner finder ligesom Anderson et al. (1986), at pludselige
chok som fx skilsmisse eller forværret helbred øger sandsynligheden
for, at en person trækker sig tilbage før det forudsagte tidspunkt.¹⁴ Dis-
ney & Tanner diskuterer derudover betydningen af ”ved ikke”-svar på
spørgsmålet om forventet tilbagetrækningsalder. De mener, at det er
forkert at afvise personer, der ikke ved, hvornår de planlægger at trække
sig tilbage som dårligt informerede eller uvillige til at svare på spørgsmå-
let. Disney & Tanner viser, at de personer, der svarer, at de ikke ved,
hvornår de planlægger at trække sig tilbage, befinder sig i en mere usikker
situation og ud fra deres forudsætninger dermed giver et rationelt svar på
spørgsmålet. Derfor mener Disney & Tanner, at det er forkert at udeluk-
ke disse personer fra analysen.

Cobb-Clark & Stillman (2006) undersøger også, hvad det er, der
afgør, at nogle interviewpersoner svarer ”ved ikke” eller angiver, at de
aldrig vil trække sig tilbage i stedet for at angive en bestemt forventet
tilbagetrækningsalder.¹⁵ Ligesom Disney & Tanner finder de, at personer,
der ikke angiver en bestemt tilbagetrækningsalder, befinder sig i en mere

13. Det skal også noteres, at Disneys & Tanners studie er baseret på britiske data, mens Bernheims er baseret på amerikanske data.

14. Dwyer (2001) finder også, at forværret helbred øger sandsynligheden for, at en person trækker sig tilbage før det planlagte tidspunkt.

15. I SFL-spørgeskemaet har interviewpersonerne mulighed for at angive en forventet tilbagetrækningsalder, at svare ”ved ikke”, eller at de planlægger at fortsætte med at arbejde ”så længe som muligt”.

usikker situation end de, der angiver en tilbagetrækningsalder. Cobb-Clark & Stillman finder også, at forventet tilbagetræknings tidspunkt og sandsynligheden for at svare ”ved ikke” eller ”trækker mig ikke tilbage” er uafhængige af tilfredsheden med arbejdet. Dette viser, at de personer, der ikke planlægger at trække sig tilbage, ikke har stærkere præferencer for at arbejde, men snarere er mere usikre angående den finansielle situation som pensionist.

Larsen & Datta Gupta (2004) analyserer effekten af helbred på forventet tilbagetrækningsalder i Danmark. De finder, at selvrapporteret helbred er et godt mål for faktisk helbred, og at helbred er vigtigere end økonomiske faktorer for at bestemme planlagt tilbagetrækningsalder. Deres resultater viser dog, at helbred er mindre vigtig som en forklaring for planlagt tilbagetrækningsalder i Danmark end i USA.

Honing (1998) analyserer en stikprøve bestående af gifte kvindelige lønmodtagere i alderen 51 til 61 år for at se, hvad der påvirker sandsynligheden for, at de forventer, at de stadigvæk arbejder efter 62-årsalderen. Hun finder, at selv om kvindens egen indkomst har stor (positiv) betydning for, at hun planlægger at fortsætte med at arbejde, har ægtefællens pensionsplaner også stor betydning. Honings resultater bidrager dermed til at forklare den udvikling, der sker med kvindernes evne til at forudsige pensionstidspunktet mellem Bernheims studie i 1987 og Disneys & Tanners studie i 1999.

Chan og Stevens (2002) undersøger, hvordan forandringer i forventet pensionsindkomst påvirker forventet tilbagetræknings tidspunkt. Deres resultater viser, at individer har en højere sandsynlighed for at fortsætte med at arbejde efter et bestemt tidspunkt, hvis de forventer, at dette vil øge deres fremtidige pensionsindkomst. Det betyder altså, at personer, som man kunne forvente, reagerer på økonomiske incitamenter med hensyn til pensionstidspunktet. Munnell et al. (2004) finder lignende resultater. Ved hjælp af amerikanske data viser de, at såvel det forventede som det realiserede tilbagetræknings tidspunkt er stærkt afhængigt af pensionsindkomsten: jo højere forventet pensionsindkomst, desto tidligere tilbagetrækning. De finder også ligesom andre studier, at forværret helbred øger sandsynligheden for at trække sig tilbage tidligere end planlagt.

TIDLIGERE FORSKNING I FORVENTET PENSIONSINDKOMST

I dette afsnit gør vi rede for de tidligere internationale undersøgelser, der analyserer forventet pensionsindkomst. Sådanne undersøgelser foretages sjældnere end undersøgelser, der behandler forventet tilbagetræknings-tidspunkt. Ligesom i undersøgelserne om tilbagetræknings-tidspunkt er fokus enten på faktorer, der påvirker forventet pensionsindkomst, eller på forskelle mellem forventet og realiseret pensionsindkomst. Der fore-ligger imidlertid også undersøgelser, der forsøger at vurdere, hvor reali-stiske forventningerne er (uden at sammenligne med en senere realiseret pensionsindkomst). Vores undersøgelse er dermed i den samme ånd som denne sidstnævnte gruppe af undersøgelser.

Bernheim (1987) var en af de første, der undersøgte overens-stemmelse mellem forventet og realiseret pensionsindkomst (social secu-rity benefit). Udbetalingerne i det amerikanske social security system afhænger af, hvor længe den enkelte har arbejdet, og hvornår han/hun trækker sig tilbage. Stort set alle ansatte er dækket af systemet, som ofte suppleres med arbejdsgiveradministrerede og/eller private pensionsord-ninger.¹⁶ Social security benefit minder dermed om den danske folke-pension. Bernheims stikprøve udgøres af 58-63-årige mænd og kvinder, der følges i en 10-års periode med start i 1969. Han finder, at fraskilte kvinder samt enker laver de mest forsigtige og de mest korrekte progno-ser for deres social security indkomst, mens gifte mænd laver de mest optimistiske og mest forkerte prognoser. Det er dog usædvanligt med ekstrem optimisme, og gennemsnitligt set undervurderer de fleste deres forestående pensionsindkomst. Jo nærmere på sit faktiske tilbagetræk-ningstidspunkt personen befinder sig, jo bedre stemmer forventningen overens med virkeligheden.

Bottazzi et al. (2006) undersøger, hvordan en reform af pen-sionssystemet påvirker ansattes forventninger om fremtidig pensionsind-komst i Italien, og finder, at selv om de fleste er bevidste om, at refor-men kommer til at påvirke deres pensionsindkomst, så undervurderer de samtidig det indkomstbortfald, som reformen vil resultere i.

Gustman & Steinmeier (2001) undersøger, hvor velinformede amerikanske ansatte mellem 51 og 61 år er om deres fremtidige pensi-

16. www.ssa.gov.

onsindkomster. De finder, at mange interviewpersoner helt savner information eller har den forkerte information om deres pensionsindkomst. Det er især dem med lav uddannelse, lav indkomst og lille formue samt kvinder og etniske minoriteter, der er dårligt informerede om deres pensionsindkomster. I alt havde kun 27 pct. af interviewpersonerne i undersøgelsen et nogenlunde korrekt billede af deres forventede social security benefit, mens kun 16 pct. havde en realistisk forventning til deres 'pension', dvs. den type pension, der nogenlunde svarer til den danske arbejdsgiveradministrerede pension.

Lignende resultater rapporteres af Dominitz et al. (2002). De finder, at selv midaldrende mennesker er meget usikre på, hvad de kan forvente i social security benefit. Dette beror for størstedelens vedkommende på, at de ikke ved, hvordan udbetalingerne fra systemet beregnes. For yngre personer er usikkerheden endnu større end for de ældre.

Leeson (2004) undersøger forventet levestandard for danskere, som har, og som ikke har, trukket sig tilbage.¹⁷ Han finder, at 4-7 pct. af de 55-69-årige, der endnu ikke har trukket sig tilbage, forventer en højere levestandard som pensionister, end de havde, mens de arbejdede, mens 7-16 pct. af de 65-69-årige, der har trukket sig tilbage, rapporterer, at deres levestandard er øget siden tilbagetrækningen. En mulig fortolkning er derfor, at forventningerne til levestandarden som pensionist i almindelighed er for lavt stillet. I gennemsnit forventer ca. 40 pct. af de 55-69-årige, at levestandarden vil forværres efter tilbagetrækningen, med undtagelse af mænd mellem 65 og 69 år, blandt hvilke kun 13 pct. forventer sig en forværring. Af dem, der har trukket sig tilbage, oplyser 26 pct. af de 65-69-årige, at levestandarden er faldet, mens det tilsvarende tal ligger mellem 14 og 17 pct. blandt de 75-79-årige. Da det ikke er de samme personer, der hhv. har og ikke har trukket sig tilbage, er det svært at drage nogen generelle konklusioner ud fra Leasons resultater. Resultaterne antyder dog, at danske pensionister i højere grad undervurderer end overvurderer levestandarden.

17. Det bør noteres, at forventet levestandard ikke er det samme som forventet pensionsindkomst, da indkomsten kun er en del af levestandarden. Leasons undersøgelse er dog den eneste, vi har kunnet finde, der er baseret på danske data, og derfor synes vi, at det er interessant at inddrage resultaterne i denne undersøgelse.

HVAD KAN VI LÆRE AF DE TIDLIGERE UNDERSØGELSER?

Forskerne bag de tidligere undersøgelser er ikke entydigt enige om, hvilke faktorer der påvirker forventet tilbagetrækningsalder, forventet pensionsindkomst, og hvilke grupper der er bedst til at forudsige tilbagetrækningsalder og pensionsindkomst. De fleste undersøgelser har dog nogle fælles træk, som vi vil diskutere i dette afsnit. Vi vil også diskutere de implikationer for vores analyse, som de tidligere undersøgelser fører til. Det skal dog noteres, at de fleste af de diskuterende undersøgelser er baseret på amerikanske data.

For det første, når det gælder forventet tilbagetrækningstidspunkt og pensionsindkomst, så øges sandsynligheden for, at en prognose er korrekt, jo ældre personen er. Hvad gælder forventet tilbagetrækningstidspunkt, er det åbenbart, at prognosen bliver bedre, da der simpelthen er færre år tilbage til at trække sig tilbage for en ældre person. I og med at ældre personer i gennemsnit har færre år tilbage at arbejde i, er det heller ikke så underligt, at deres prognose for pensionsindkomst også bliver mere realistisk. De interviewpersoner, som analyseres i denne rapport, var 51, 56, 61 og 66 år gamle på interviewtidspunktet. De yngste kan dermed forventes at have i gennemsnit ca. 10-15 år tilbage til pensioneringen, mens de ældste kan forventes at trække sig tilbage inden for relativt få år. Sidstnævnte gruppes egne bud på forventet tilbagetrækningstidspunkt og forventet pensionsindkomst vil derfor formodentlig være tættere på det faktiske end for de yngste personer.

For det andet så vi i de forudgående undersøgelser, at langt de fleste er nogenlunde gode til at forudsige tilbagetrækningstidspunktet, mens det åbenbart er sværere for dem at forudsige pensionsindkomsten.

For det tredje viser de fleste undersøgelser, at økonomiske faktorer påvirker forventet tilbagetrækningstidspunkt, hvilket tyder på, at økonomiske incitament er vigtige for denne beslutning. De fleste undersøgelser viser dog også, at helbreds faktorer er vigtigere end økonomiske faktorer til at forudsige tilbagetrækningstidspunktet.¹⁸ Det er derfor muligt, at de fleste baserer deres forventninger om tilbagetrækningstidspunkt på forventet helbred i større udstrækning end på den fremtidige

18. Larsen & Datta Gupta (2004) viser, at helbred har forholdsvis mindre betydning for tilbagetrækningsbeslutningen i Danmark end i USA, men helbred er stadigvæk vigtigere end økonomiske faktorer i Danmark.

økonomiske situation. Dette bidrager til at forklare, hvorfor tilbagetrækningstidspunktet er nemmere at forudsige end pensionsindkomsten, da det formodentlig er nemmere at forudsige det fremtidige helbred end den fremtidige indkomst.¹⁹ Det forklarer også, hvorfor uventede forværrelser i helbred har så stor betydning for det forventede tilbagetræknings-tidspunkt.²⁰

De tidligere undersøgelser når frem til forskellige resultater angående kønnets betydning for evnen til at forudsige tilbagetrækningstidspunktet og pensionsindkomsten. Civilstatus er inkluderet som en forklarende variabel i nogle af studierne og påvirker da altid resultaterne i den ene eller anden retning. Kvinder synes dog at være blevet mere uafhængige af deres mænd fra de tidligste til de seneste undersøgelser. Der er ikke nogle tydelige tendenser, hvad angår effekten af uddannelsesniveau. Nogle studier finder en positiv forbindelse mellem høj indkomst og evnen til at forudsige tilbagetrækningstidspunkt og pensionsindkomst. Et fælles træk hos de fleste af studierne, der undersøger forventet pensionsindkomst, er, at det er mere almindeligt at have for lave end for høje forventninger til den fremtidige pensionsindkomst.

De tidligere studier viser, at de personer, der ikke angiver en bestemt alder som svar på spørgsmålet om forventet tilbagetrækningstidspunkt, men svarer ”ved ikke”, eller at de ønsker at fortsætte med at arbejde ”så længe som muligt”, oftere befinder sig i en på mange måder mere usikker situation end øvrige interviewpersoner. Derfor vil vi også inddrage denne gruppe af personer i vores videre analyser. Vi beregner pensionsindkomsten under antagelsen af, at de, der har svaret ”ved ikke” eller ”så længe som muligt”, trækker sig tilbage ved 65-årsalderen med undtagelse af den ældste årgang, der allerede var 66 år på tidspunktet for interviewundersøgelsen. For disse interviewpersoner har vi regnet med, at de trækker sig tilbage ved 70-årsalderen.

19. Eget helbred observerer den enkelte hele tiden, og han/hun kan måske også hente information om det fremtidige forventede helbred ved at observere forældres og ældre søskendes helbred.

20. Dette konkluderes også af McGarry (2004).

DATAKILDER

Denne rapport er baseret på flere forskellige datakilder. Informationer om den enkeltes forventninger til pensionisttilværelsen er blevet indhentet på baggrund af et spørgeskema. Derudover har vi fået adgang til information om danskernes pensionsportefølje fra blandt andet Velfærdskommissionen og ATP. Til sidst har vi brugt registerdata fra Danmarks Statistik. I dette kapitel bliver de forskellige datakilder beskrevet.

INTERVIEWDATA

Vores interviewdata baserer sig på en spørgeskemaundersøgelse foretaget i sommeren 2006. Interviewpersonerne modtog forud for telefoninterviewet et brev fra SFI, der beskrev undersøgelsens formål. Interviewpersonerne har derfor haft mulighed for at søge information om deres pensions- og forsikringsforhold forud for interviewet.

Interviewpersonerne er overordnet sammensat af to grupper:

1. Personer, der er tilknyttet arbejdsmarkedet
2. Personer, der har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet.

Personerne i gruppe 1 er blevet spurgt om deres forventninger til tilbagetrækningen, mens personerne i gruppe 2 er blevet spurgt om deres realiserede erfaringer med hensyn til tilbagetrækningen. Vi har først og fremmest spurgt til interviewpersonernes økonomiske forhold og forventninger på interviewtidspunktet. I alt blev 2.240 endnu erhvervsaktive personer, født i henholdsvis 1940, 1945, 1950 og 1955, udgørende den første gruppe, samt 1.935 personer, født i henholdsvis 1920, 1925, 1930 og 1935, udgørende den anden gruppe, interviewet. Vi er især interesseret i den førstnævnte gruppe, dvs. dem, der stadigvæk er tilknyttet arbejdsmarkedet. De er blevet spurgt om deres forventninger til tilbagetrækningen.

Spørgeskemaundersøgelsen havde en svarprocent på 79,3. Dog svarede kun 60 pct. af interviewpersonerne på spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist. Ud over informationer om forventninger er informationer om arbejdsmarkedshistorie, civilstand og egne oplysninger om pensionsopsparinger og formuer også blevet indsamlet. Interviewpersonerne er også blevet spurgt om deres forventninger til levealder, fremtidig opsparing og forventet forbrug, ligesom de er blevet bedt om at vurdere deres helbred, og hvordan de forventer, at deres forbrug af forskellige varer vil forandres i alderdommen.

De personer, der allerede har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet (født 1920, 1925, 1930 og 1935), er blevet spurgt, hvorvidt de er tilfredse med deres økonomiske situation, hvordan deres nuværende forbrug ser ud, og hvordan de – før de trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet – forventede, at deres forbrug ville komme til at se ud som pensionist.

PENSIONSFORMUEDATA

Data over danskernes pensionsformue stammer fra flere forskellige kilder. Velfærdskommissionen fik i forbindelse med udarbejdelsen af deres rapport i 2005 (Velfærdskommissionen, 2006) indsamlet et datasæt med oplysninger om danskernes pensionsordninger i pengeinstitutter, tværgående pensionskasser og livsforsikringsselskaber i slutningen af 2003. Datasættet indeholder dermed fuldstændige oplysninger om formue i arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger i slutningen af 2003.

Fra Arbejdsmarkedets tillægspension (ATP) har vi fået adgang til et datasæt med informationer om den prognosticerede ATP-rettighed ved 65-årsalderen, samt SP- og SAP-depoter i slutningen af 2003, fordelt på individniveau.

Lønmodtagernes Dyrtidsfond har udleveret data over LD-formuerne på individniveau i slutningen af 2003.

For at kunne beregne tjenestemandspensionerne har vi modtaget et datasæt fra Økonomistyrelsen, som indeholder oplysninger om alle aktive (i 2003) tjenstemænds tjenestemandspensionsrettigheder i slutningen af 2003.²¹ Datasættet indeholder oplysninger om de enkelte tjenestemænds anciennitet og skalatrin.

REGISTERDATA FRA DANMARKS STATISTIK

De registerdata, som bliver brugt fra Danmarks Statistik, dækker årene 1995-2003. Vi har blandt andet brugt data over indbetalinger til arbejdsgiveradministrerede og privattegnede pensionsordninger. Dermed kan vi supplere de data, vi har fået fra Velfærdskommissionen, med data over den tidligere opsparingsadfærd. Fra Danmarks Statistik har vi også fået data over aktiver og passiver (fra 1995 til 2005). Disse data har vi brugt for at kunne inkludere den formue, som den enkelte har sparet op, og som ikke er en traditionel pensionsopsparing. Derudover har vi brugt data om individkarakteristika som fx uddannelsesniveau og civilstatus.

21. For at beregne tjenestemandspensionerne for dem, der ikke længere er aktive tjenstemænd, har vi brugt informationer fra spørgeskemaet. Dette beskrives nærmere i afsnittet om tjenestemandspensioner i kapitel 5.

STIKPRØVENS KARAKTERISTIKKER

For at kunne undersøge forskellen mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet er det en forudsætning, at interviewpersonerne besvarer spørgsmålet om de forventede fremtidige forbrugsmuligheder. Selv om svarfrekvensen til spørgeskemaet overordnet var næsten 80 pct., besvarede som tidligere nævnt kun 60 pct. spørgsmålet om forventet fremtidigt forbrug.²² Dette viser, at usikkerheden vedrørende de fremtidige forbrugsmuligheder er meget stor hos interviewpersonerne. Da svarfrekvensen var relativt lav, er det vigtigt at notere, at de personer i stikprøven, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder, ikke er repræsentativ for hele den danske befolkning. Vi indleder derfor dette afsnit med at vise, hvordan vores stikprøve adskiller sig fra ”almindelige” danskere i de samme aldersgrupper (51, 56, 61 og 66 år gamle).²³ Derefter viser vi beskrivende

22. Det vil sige, svarfrekvensen var 60 pct. blandt de endnu erhvervsaktive født i 1940, 1945, 1950 og 1955. Overordnet svarede 43 pct. af personerne født i 1940, 1945, 1950 og 1955 på spørgsmålet, men da spørgsmålet drejer sig om forventede forbrugsmuligheder som pensionist, er det ikke relevant for dem, der allerede har trukket sig tilbage.

23. Vores interviewpersoner var 51, 56, 61 og 66 år i 2006. Da vi ikke har adgang til registerdata fra 2006, har vi sammenlignet vores stikprøve med en repræsentativ stikprøve af personer, der var 51, 56, 61 og 66 år i 2003 (dvs. de egentlig er tre år ældre end vores interviewpersoner). Vi tror dog ikke, at dette har nogen betydning.

tabeller over forventninger for dem, der besvarede spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionister.

BORTFALDSANALYSE

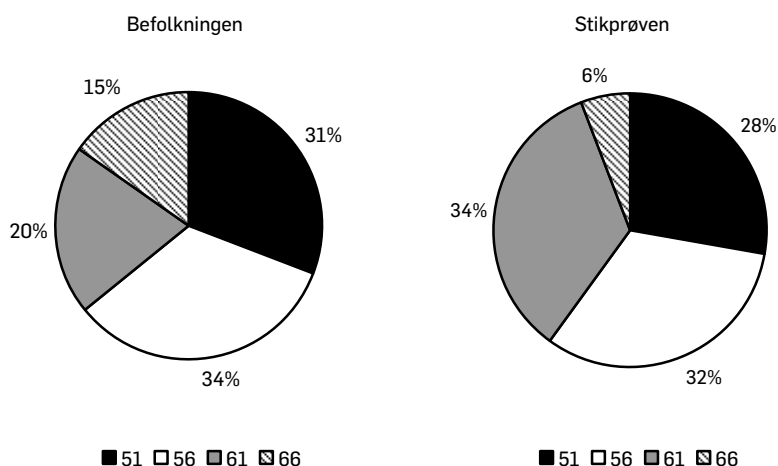
968 personer besvarede spørgsmålet om fremtidige forbrugsmuligheder. Af disse var 398 kvinder og 570 mænd, dvs. næsten 59 pct. af vores stikprøve er mænd. Da ca. halvdelen af befolkningen i de aktuelle aldersgrupper (51 pct.) er mænd, betyder dette, at mænd er overrepræsenteret i vores stikprøve.

ALDERSFORSKELLE

Figur 4.1 viser, hvordan aldersfordelingen ser ud i befolkningen og i vores stikprøve.

FIGUR 4.1

Aldersfordeling i befolkningen og i stikprøven.

De største forskelle er, at gruppen af 61-årige er betydeligt større og gruppen af 66-årige betydeligt mindre i vores stikprøve end i befolkningen. At gruppen af 66-årige er mindre i vores stikprøve end i befolkningen.

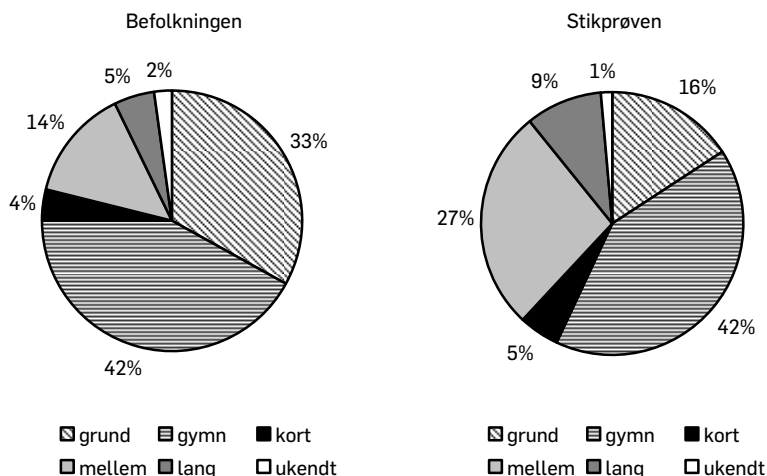
gen forklares af, at kun de, der stadigvæk er erhvervsaktive, har svaret på spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder, og mange 66-årige er allerede gået på pension.

UDANNELSESFORSKELLE

Figur 4.2 viser, hvordan uddannelsesniveaet ser ud for befolkningen og for vores stikprøve.

FIGUR 4.2

Uddannelsesniveaet i befolkningen og i stikprøven.

1. grund = grundskole, gym = gymnasium, kort = kort videregående uddannelse, mellem = mellemlang videregående uddannelse, lang = lang videregående uddannelse.

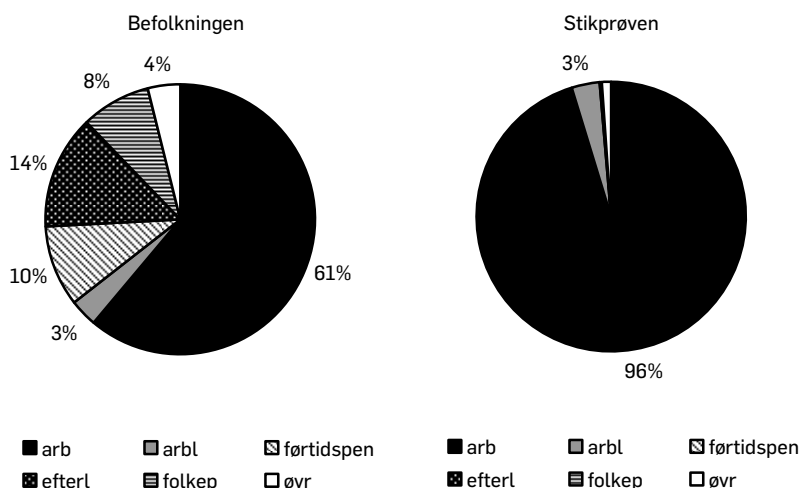
Der er betydeligt færre, der har grundskole som højeste uddannelsesniveau, og betydeligt flere, der har en mellemlang eller lang videregående uddannelse i vores stikprøve end i befolkningen. I gennemsnit har de, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder, altså et betydeligt højere uddannelsesniveau end befolkningen i almindelighed.

FORSKELLE I SOCIOØKONOMISK STATUS

I figur 4.3 viser vi, hvordan socioøkonomisk status varierer i befolkningen og i stikprøven.

FIGUR 4.3

Socioøkonomisk status i befolkningen og i stikprøven.

1. arb = i arbejde, arbl = arbejdsløs, førtidspen = førtidspensionist, efterl = efterløn, folkep = folkepensionist, øvr = øvrige.

Figur 4.3 viser, at der er betydeligt flere personer i stikprøven end i befolkningen, der arbejder. Dette er ikke så underligt, da kun de, der stadigvæk er erhvervsaktive, har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist. I alt har kun én person på efterløn og én person, der er førtidspensionist, besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder.

Derudover er tjenestemænd stærkt overrepræsenteret i vores stikprøve. 20,6 pct. af personerne i stikprøven var tjenestemænd på tidspunktet for interviewet, mens den tilsvarende andel i befolkningen er ca. 10 pct.²⁴

24. I de 20,6 pct. indgår de, der var tjenestemænd ved tidspunktet for interviewet, og som optjener tjenestemandspension. Det betyder, at funktionærerne ikke er inkluderet.

Vi har også undersøgt, hvordan personerne i stikprøvens civilstatus adskiller sig fra befolkningens civilstatus. Det viser sig, at personerne i stikprøven oftere er gifte og oftere aldrig har været gifte, men sjældnere er fraskilte sammenlignet med befolkningen. Forskellene er dog relativt små.

Videre har vi undersøgt, hvor stor en del af stikprøven og befolkningen, der var boligejere i 2005. I stikprøven ejede 75 pct. en bolig, mens det tilsvarende tal var 42 pct. i befolkningen. Samlet set er mænd, 61-årige, højt uddannede, erhvervsaktive, tjenestemænd, gifte og boligejere altså overrepræsenterede i vores stikprøve.²⁵ De resultater, der præsenteres i denne rapport, og som er baseret på stikprøven, der besvarede spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist, er derfor ikke repræsentative for hele befolkningen.

FORVENTNINGER FOR STIKPRØVEN

Vi går nu over til at diskutere forskellige aspekter af forventninger for vores stikprøve.

Den enkeltes forventninger til forbrugsmulighederne som pensionist kan tænkes at blive påvirket af pensionsopsparingen i det enkelte år, hvor mange år personen har tilbage på arbejdsmarkedet, samt hvor lang tid den opsparede formue skal række. For at få et billede af, hvordan interviewpersonernes forventninger ser ud, præsenterer vi i dette afsnit beskrivende data for forventet tilbagetrækningstidspunkt og forventede forbrugsmuligheder.²⁶ Da forventningerne er forskellige for mænd og kvinder, er statistikken opdelt på køn. Vi undersøger også, om forventningerne er afhængige af civilstatus og erhvervsgruppe.

25. Vi har også undersøgt forskelle mellem befolkningen og stikprøven opdelt på køn. Resultaterne viser, at det især er kvinder i 66-årsalderen, der er underrepræsenteret i stikprøven, og at kvinder har en højere sandsynlighed for at være enker i stikprøven end i befolkningen. I øvrigt er der ikke nogen store kønsforskelle.

26. Her viser vi beskrivende data for alle, der har besvaret spørgsmålet om forventet tilbagetrækningstidspunkt og forventede forbrugsmuligheder som pensionist. Da nogle interviewpersoner kun har besvaret det ene spørgsmål, og da oplysninger om andre variabler mangler, bliver det totale antal interviewpersoner noget højere her end i analysen i kapitel 6.

FORVENTET TILBAGETRÆKNINGSALDER

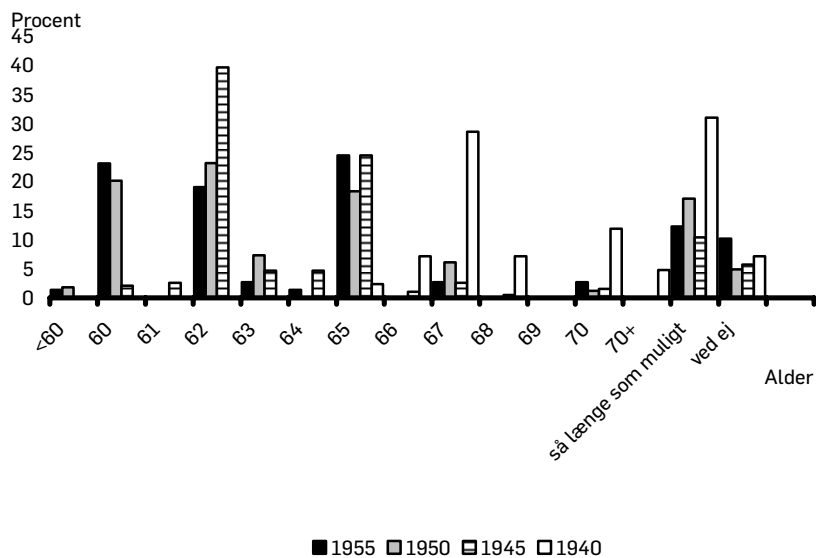
I figur 4.4 og 4.5 viser vi, i hvilken alder interviewpersonerne forventer at trække sig tilbage, opdelt på køn og årgang.²⁷ De to figurer illustrerer, at nogle tilbagetrækningsaldrer er mere almindelige end andre. Der er især mange, der forventer at trække sig tilbage i 60-, 62- og 65-årsalderen samt ved 67-årsalderen for den ældste årgang. Derimod er der næsten ingen, der planlægger at trække sig tilbage ved 61-, 64- eller 68-årsalderen. Dette mønster kan forklares med reglerne i det danske pensions- og efterlønssystem. Det er fx først muligt at få folkepension fra 65-årsalderen, mens efterløn tidligst kan udbetales fra 60-årsalderen.²⁸ Det er heller ikke særligt almindeligt at planlægge at trække sig tilbage før 60-årsalderen, hverken blandt kvinderne eller mændene. Cirka 30 pct. af kvinderne, der er født i 1955 og 1950, planlægger at trække sig tilbage, når de fylder 60 år, mens den tilsvarende andel for mændene er ca. 20 pct. Kvinderne i aldersgruppen har også højere sandsynlighed for at ville trække sig tilbage ved 62-årsalderen (bemærk, at skalaen på y-aksen går til 45 pct. i figur 4.5). Det er altså mere almindeligt blandt kvinderne end blandt mændene at ville trække sig relativt tidligt tilbage. Andelen, der planlægger at arbejde så længe som muligt, er også større blandt mænd end blandt kvinder i 1955- og 1950-årgangene, selv om andelen er nogenlunde den samme i de to ældste årgange. Andelen, der ikke har givet noget bud på forventet tilbagetrækningsalder, er noget højere for kvinder end for mænd.

27. Det kan synes mærkeligt, at nogle interviewpersoner i fx 1940-årgangen forventer at trække sig tilbage ved 65-årsalderen, med tanke på at interviewet fandt sted i starten af 2006. Dette kan dog forklares med, at interviewpersonen er født sent på året og planlægger at trække sig tilbage, før han/hun fylder 66 år.

28. Se Kilde 2 og Kilde 3. Bemærk også, at vores interviewpersoner, som senest er født i 1955, ikke påvirkes af den fremtidige planlagte øgning af efterlønsalderen.

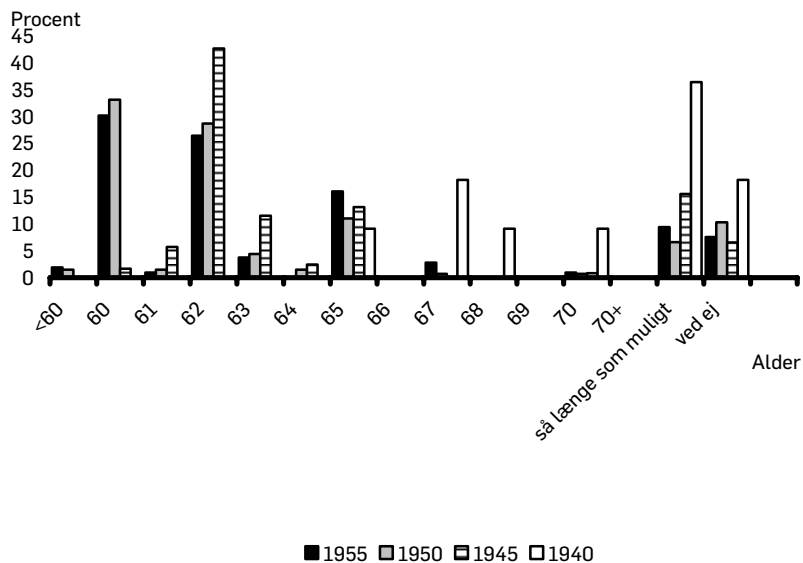
FIGUR 4.4

Forventet tilbagetrækningsalder for mænd.

FIGUR 4.5

Forventet tilbagetrækningsalder for kvinder.

FORVENTEDE FORBRUGSMULIGHEDER

For at analysere de forventede forbrugsmuligheder spurgte vi: ”Hvor stor en procentdel af Deres nuværende bruttoindkomst forventer De at opretholde som pensionist?”²⁹ I alt har ca. 50 pct. af mændene og 40 pct. af kvinderne givet et bud på, hvor stor en andel af deres nuværende bruttoindkomst de forventer at opretholde (den såkaldte dækningsgrad). I tabel 4.1 og tabel 4.2 viser vi, hvordan svarene fordeler sig for mænd og kvinder, opdelt på årgang.

TABEL 4.1

Andel af den nuværende bruttoindkomst, der forventes opretholdt efter pensionering, for mænd.

Percentil af stikprøven	1955	1950	1945	1940	I alt
1	22	5	21	9	14
5	33	30	35	20	30
10	40	40	45	25	40
25	50	50	50	50	50
50	67	70	70	70	70
75	80	80	80	100	80
90	100	100	100	100	100
95	100	100	100	100	100
99	100	100	100	100	100
Gennemsnit	66,2	67,0	69,5	67,7	67,7
Standard-afvigelse	(26,1)	(21,0)	(20,7)	(29,1)	(21,5)
Antal observationer	150	167	200	53	570
Ved ikke	60 %	54 %	41 %	19 %	50 %

1.Percentilen viser, hvor stor en andel af interviewpersonerne, der har givet et lige så højt eller lavere bud end det angivne. For eksempel kan vi fra den første række læse, at 1 pct. af interviewpersonerne, der er født i 1955, forventer en pensionsindkomst, som er 22 pct. af den nuværende bruttoindkomst eller lavere.

2.Andelen af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt, er angivet i pct.

29. Vi diskuterer fortolkningen af dette spørgsmål i kapitel 5 i afsnittet ”De forventede forbrugsmuligheder.”

TABEL 4.2

Andel af den nuværende bruttoindkomst, der forventes opretholdt efter pensionering. Kvinder.

Percentil af stikprøven	1955	1950	1945	1940	I alt
1	12	20	10	33	10
5	30	33	45	33	33
10	40	45	50	60	50
25	55	50	50	60	50
50	75	70	70	77,5	70
75	90	90	85	100	90
90	100	100	100	100	100
95	100	100	100	100	100
99	100	100	100	100	100
Gennemsnit	71,1	69,8	69,6	77,8	70,3
Standard-afvigelse	(22,6)	(21,3)	(20,8)	(22,5)	(21,5)
Antal observationer	116	143	127	12	398
Ved ikke	70 %	64 %	50 %	52 %	63 %

1. Percentilen viser, hvor stor en andel af interviewpersonerne, der har givet et lige så højt eller lavere bud end det angivne. For eksempel kan vi fra den første række læse, at 1 pct. af interviewpersonerne, der er født i 1955, forventer en pensionsindkomst, som er 12 pct. af den nuværende bruttoindkomst eller lavere.

2. Andelen af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt, er angivet i pct.

Som forventet bliver andelen, der ikke giver noget bud på forventet tilbagetrækningsindkomst, lavere for mænd i takt med stigende alder. For kvinder ser vi det samme mønster, selv om der stort set ikke er nogen forskel mellem de to ældste årgange med hensyn til, hvor stor en andel der har svaret ”ved ikke”. Disse resultater er forventelige, da usikkerheden kan forventes at aftage med stigende alder. Resultaterne stemmer dermed overens med resultaterne af de tidligere undersøgelser. Blandt kvinderne er de ældste årgange mere positive end de yngre, og generelt er kvinder mere positive end mænd over for den forventede dækningsgrad.³⁰ Det skal dog bemærkes, at der er meget få kvinder i den ældste årgang. Cirka 10 pct. af interviewpersonerne forventer de samme forbrugsmuligheder efter at have trukket sig tilbage, som de har i dag, dvs.

30. Kvinder er mere positive end mænd angående dækningsgrad, dvs. hvor stor del af den nuværende indkomst de forventer at opretholde som pensionist. Det betyder dog ikke, at de forventer højere forbrugsmuligheder som pensionister end mænd, da kvinder i almindelighed har en lavere bruttoindkomst end mænd.

en dækningsgrad på 100 pct. I alt forventer dermed ca. 90 pct. en nedgang i muligt forbrug efter tilbagetrækningen.

CIVILSTATUS

I tabel 4.3 og tabel 4.4 viser vi, hvordan de forventede forbrugsmuligheder varierer med selvrapporteret civilstatus for mænd og kvinder.

Da gennemsnitsberegninger er mere følsomme for nogle få meget høje eller meget lave værdier, diskuterer vi først og fremmest medianværdien. Ved medianen er der lige så mange personer, der har givet et højere bud, som der er personer, der har givet et lavere bud. Ligesom tidligere er det egen indkomst og egne forbrugsmuligheder, der sigtes til, dvs. en eventuel ægtefælles indkomst er ikke inkluderet. Det er dog muligt, at de, der er gift, også regner med ægtefællens indkomst, når de giver et bud på, hvor stor en andel af bruttoindkomsten de forventer at kunne beholde. I almindelighed forventer kvinder en højere dækningsgrad end mænd. Forskellene er dog små. Blandt både kvinder og mænd har fraskilte de laveste forventninger, mens enker og enkemænd er mest positive. Dette kan skyldes, at deres forventede indkomst inkluderer ægtefællepension. Blandt kvinderne er de, der aldrig er blevet gift, mere positive end de, der er blevet gift, over den fremtidige dækningsgrad, men forskellene er også her små.

TABEL 4.3

Andel af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt efter pensionering, fordelt på selvrapporteret civilstatus. Mænd.

	Gift	Fraskilt	Enkemand	Aldrig gift
Gennemsnit	68,0	64,1	70,4	69,6
Standardafvigelse	(21,8)	(19,5)	(16,4)	(21,1)
Median	70	60	70	66
Antal observationer	464	45	15	44

TABEL 4.4

Andel af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt efter pensionering, fordelt på selvrapporteret civilstatus. Kvinder.

	Gift	Fraskilt	Enke	Aldrig gift
Gennemsnit	70,2	69,3	73,1	70,8
Standardafvigelse	(21,8)	(19,2)	(25,9)	(24,2)
Median	70	68,5	70	72,5
Antal observationer	292	42	28	36

SOCIOØKONOMISK STATUS

I tabel 4.5 og tabel 4.6 viser vi, hvordan forventede forbrugsmuligheder varierer med selvrapporteret erhvervsgruppe for mænd og kvinder. Spørgsmålet om erhvervsgruppe gælder, hvilken stilling interviewpersonen har haft i længst tid. Det betyder altså, at en person, der fx var arbejdsløs på interviewtidspunktet, men som har arbejdet størstedelen af sit liv, bliver registreret som arbejdstager her. Der var kun meget få personer, der ikke havde arbejdet størstedelen af livet, og de er derfor blevet ekskluderet fra tabellerne. Ligesom tidligere fokuserer vi på medianen i diskussionen af resultaterne.

TABEL 4.5

Andel af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt efter pensionering, fordelt på selvrapporteret socioøkonomisk status. Mænd.

	Selvstændig	Faglært arbejder	Ikke-faglært arbejder	Funktionær/tjenestemand
Gennemsnit	74,4	63,2	65,2	66,3
Standardafvigelse	(23,6)	(23,4)	(22,3)	19,3
Median	75	65	60,0	67
Antal observationer	103	70	42	319

1. Vi har kun medtaget de interviewpersoner, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder og har angivet deres socioøkonomiske status. 534 mænd opfylder disse kriterier.

TABEL 4.6

Andel af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt efter pensionering, fordelt på selvrapporteret socioøkonomisk status. Kvinder.

	Selvstændig	Faglært arbejder	Ikke-faglært arbejder	Funktionær/ tjenestemand
Gennemsnit	80,7	70,6	71,7	68,3
Standard-afvigelse	(22,3)	(21,4)	(28,4)	19,9
Median	80	70	77,5	70
Antal observationer	31	46	28	275

1. Vi har kun medtaget de interviewpersoner, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder og har angivet deres socioøkonomiske status. 380 kvinder opfylder disse kriterier.

Som tidligere konstateret har kvinder generelt set højere forventninger til dækningsgraden end mænd. Blandt kvinderne er det især de selvstændige og de ikke-faglærte arbejdere, der forventer en relativt lav nedgang i forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen. Blandt mændene har de faglærte og ikke-faglærte arbejdere de laveste forventninger. Kvindelige tjenestemænd har lave forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder og er faktisk den erhvervsgruppe, der blandt kvinderne har de laveste forventninger sammen med faglærte arbejder. Mandlige tjenestemænd har de næsthøjeste forventninger blandt mændene. Disse kønsforskelle er svære at forklare, men kan muligvis bero på forskelle i arbejdsopgaver, løn og pensionsaftaler mellem kvindelige og mandlige tjenestemænd.

FORVENTET LEVESTANDARD

Vi afslutter dette kapitel med at undersøge, hvilken levestandard interviewpersonerne forventer efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, og hvordan den forventede levestandard hænger sammen med den forventede dækningsgrad. I tabel 4.7 viser vi, hvor stor en del af interviewpersonerne der forventer en meget bedre, en bedre, en ligeså høj, en dårligere eller en meget dårligere levestandard efter tilbagetrækningen.

TABEL 4.7

Forventet levestandard efter tilbagetrækning.

Forventet levestandard	Andel interviewpersoner
Meget bedre	0,2
Bedre	2,7
Den samme	68,7
Dårligere	27,2
Meget dårligere	1,2

De fleste interviewpersoner (næsten 70 pct.) forventer at opretholde den samme levestandard efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, og det er meget få, der forventer en meget bedre eller meget dårligere levestandard som pensionist. Lidt over hver fjerde interviewperson forventer en dårligere levestandard efter tilbagetrækningen.

I tabel 4.8 viser vi, hvordan forventet levestandard hænger sammen med, hvor stor en del af den nuværende indkomst der forventes opretholdt.

TABEL 4.8

Forventet levestandard og andel af den nuværende indkomst, der forventes opretholdt.

Forventet levestandard	Forventet dækningsgrad
Meget bedre	80,0
Bedre	87,9
Den samme	72,1
Dårligere	58,4
Meget dårligere	50,9

Tabel 4.8 viser, at jo højere den forventede levestandard er, desto højere er den forventede dækningsgrad også. Dog med undtagelse af de få, der forventer en meget bedre levestandard efter tilbagetrækningen. Dette er som forventet, da forbrugsmulighederne kan forventes at bidrage til levestandarden. Det bliver også tydeligt i tabel 4.8, at levestandarden efter tilbagetrækningen kan være højere end den nuværende levestandard, selv om forbrugsmulighederne efter tilbagetrækningen er lavere end de nuværende, dvs. at det ikke er nødvendigt at kunne forbruge lige så meget som tidligere for at kunne opnå en uforandret levestandard som pensionist. Dette kan antyde, at interviewpersonerne i gennemsnit for-

venter, at et højere forbrug af fritid kommer til at øge deres levestandard, alternativt vil omkostningerne, og da især omkostninger relateret til arbejde, være lavere efter tilbagetrækningen.

OPGØRELSESMETODE

Vi er interesseret i at sammenligne det forbrug, den enkelte i virkeligheden vil kunne realisere som pensionist, med det forbrug, som han eller hun forventer at kunne realisere. Da de personer, vi undersøger, ikke har trukket sig tilbage endnu, er de faktiske forbrugsmuligheder som pensionist ikke kendte. Derfor må den samlede pensionsformue ved tilbagetrækningstidspunktet beregnes og fordeles på den resterende levetid.³¹ En mængde faktorer komplicerer dog analysen. For det første sker pensionsopsparingen i et stort antal forskellige pensionsordninger, og måden at spare op på, ligesom måden kapitalen bliver udbetalt på, adskiller sig ordningerne imellem. Ud over opsparing i pensionsordninger er det også muligt at spare op i en bank eller i boligen, og disse typer af formue må også inkluderes i analysen. Ligeså må renter, både før og efter tilbagetrækningstidspunktet, lægges til den samlede pensionsformue.

I dette kapitel gør vi rede for, hvilke pensionsordninger og hvilke andre typer af formue der indgår i de videre analyser. Vi redegør for, hvordan formuen i hver pensionsordning ved tilbagetrækningstidspunktet er blevet beregnet, og hvilke antagelser beregningerne er baseret på.

31. For nogle typer af pension, som fx ATP og tjenestemandspensioner, tjener den enkelte op til en pensionsrettighed, som derefter udbetales hvert år i løbet af tiden som pensionist. For disse ordninger har vi derfor beregnet pensionsrettigheden per år.

Derefter forklarer vi, hvordan vi fordeler den opsparede formue fra forskellige kilder over levetiden som pensionist.

GENERELLE KOMMENTARER OG AFGRÆNSNINGER

Medmindre andet er angivet, er formuerne og forbrugsmulighederne beregnet i 2006-lønkroner.³² Vi har brugt en årlig vækstkorregeret³³ realrente på 1 pct. på alle typer af formue.³⁴ Alle værdier er bruttoværdier (dvs. beregnet før skat).

For de personer, der har givet et bud på forventet tilbagetrækningstidspunkt, har vi antaget, at personen vil trække sig tilbage på det sagte tidspunkt. Vi finder støtte til denne antagelse i de tidligere undersøgelser, der viser, at de fleste personer kan forudsige den fremtidige tilbagetrækningsalder med rimelig sikkerhed. For dem, der har svaret ”ved ikke”, og for dem, der har angivet, at de planlægger at fortsætte med at arbejde ”så længe som muligt”, har vi baseret beregningen af de fremtidige pensionsmuligheder på, at de trækker sig tilbage ved 65- henholdsvis 70-årsalderen.³⁵ Et senere tilbagetrækningstidspunkt kan have en relativ stor effekt på forbrugsmulighederne som pensionist af mindst to grunde. For det første medfører et senere faktisk tilbagetrækningstidspunkt, at personen sparer op over flere perioder, og for det andet mindskes antallet af år, som de opsparede penge skal række til. Ud over dette giver nogle ordninger, som fx ATP og folkepensionen tillæg til personer, der trækker sig sent tilbage.

Den prognose over fremtidige forbrugsmuligheder fra arbejdsmarkedsadministrerede og private pensionsordninger, der bliver beregnet i dette afsnit, er baseret på interviewpersonens adfærd i de 9 foregående år. Derfor er det sandsynligt, at prognosen er realistisk for de personer, der har kort tid tilbage på arbejdsmarkedet, da disse formodentlig ikke kommer til at forandre deres adfærd særlig meget de sidste år. For de interviewpersoner, der har relativt lang tid tilbage på arbejdsmarkedet, er prognosen dog mere usikker. I tabel 5.1. viser vi antal år tilbage til for-

32. Vi har anvendt industriens lønindeks.

33. Den væstkorrigerede realrente beregnes som den nominelle rente minus nominel vækst.

34. Denne forrentning er vurderet efter administrationsomkostninger.

35. For de ældste personer er formuen kun blevet beregnet ved 70-årsalderen, da disse personer allerede har passeret 65-årsalderen.

ventet tilbagetrækningsalder, fordelt på årgang Vi kan se, at 18 pct. af personerne i vores stikprøve planlægger at trække sig tilbage inden for et års tid. I alt forventer 39 pct. at have 5 år eller mindre tilbage på arbejdsmarkedet, og kun 15 pct. forventer at have mere end 10 år tilbage på arbejdsmarkedet.

TABEL 5.1

Tid tilbage til forventet tilbagetrækningsalder, fordelt på årgang i procent.

År tilbage	1955	1950	1945	1940	I alt
0-1	1	1	46	37	18
2-5	0	27	31	19	21
6-10	27	47	3	4	24
11-15	46	5	0	0	14
>15	4	0	0	0	1
S.l.s.m.*	11	11	12	31	13
Ved ikke	11	9	7	9	9
Antal observatio- ner	259	300	318	54	931

Kilde: Egne beregninger baseret på den del af stikprøven, som besvarer spørgsmålet om forventede fremtidige forbrugsmuligheder og spørgsmålet om forventet tilbagetrækningsstidspunkt.

* S.l.s.m. = interviewpersoner, der svarer, at de vil fortsætte med at arbejde så længe som muligt.

Som det kunne forventes, er det især de ældste årgange, der forventer snart at trække sig tilbage inden for en kort årrække. Af 1945-årgangen planlægger 77 pct. at trække sig tilbage inden for 5 år, mens 56 pct. af 1940-årgangen planlægger det samme. Det kan synes underligt, at interviewpersonerne i 1945-årgangen i gennemsnit planlægger at trække sig tidligere tilbage end interviewpersonerne i 1940-årgangen (som jo er 5 år ældre). Dette forklares dog formentlig af, at interviewpersonerne i 1940-årgangen (som jo stadigvæk er erhvervsaktive, til trods for at de er 66 år gamle) som tidligere nævnt enten har stærke præferencer for at arbejde (37 pct. af de 66-årige er selvstændige) eller har brug for at spare mere op, før de kan trække sig tilbage.³⁶ Dette argument styrkes af, at 31

36. Det er også sandsynligt, at de ældste, der stadigvæk er erhvervsaktive, har bedre helbred end gennemsnittet i aldersgruppen (se Larsen & Datta Gupta, 2004).

pct. af 1940-årgangen vil fortsætte med at arbejde så længe som muligt, hvilket er væsentligt højere end for de resterende yngre årgange, for hvilke tilsvarende tal ligger på 11-12 pct. Med undtagelse af de ældste årgange falder andelen, der ikke kan give et bud på, hvornår de forventer at trække sig tilbage, med alder. Dette stemmer overens med resultater fra tidligere undersøgelser, der viser, at personer, der svarer, at de ikke ved, hvornår de vil trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet, befinder sig i en mere usikker situation, hvilket antageligvis er mere sandsynligt for yngre personer. Da de fleste af interviewpersonerne har relativt kort tid tilbage på arbejdsmarkedet, tror vi, at vores prognose for de fremtidige forbrugsmuligheder er realistisk.

Til sidst skal det bemærkes, at vi i denne rapport ikke inkluderer eventuel ægtefællepension i vores beregning af de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist. Vi ser bort fra ægtefællepension, fordi vi ikke har tilstrækkelig information om ægtefællens pensionsopsparinger.

DEPOTFORMUEN – DE ARBEJDSGIVERADMINISTREREDE OG PRIVATE PENSIONSORDNINGER

For de arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger, den såkaldte depotformue, har vi adgang til registerdata fra Danmarks Statistik over de beregnede årlige totale indbetalinger mellem 1995 og 2003 på individniveau. Det vil sige, at vi kan følge hver persons årlige indbetalinger i registeret. For at beregne formuen ved tilbagetrækningstidspunktet må indbetalingerne for den periode, vi ikke har information om (dvs. fra 2004 og frem til tilbagetrækningstidspunktet), derfor fremskrives. Vi antager, at indbetalingsmønstret vil være det samme i den tid, den enkelte har tilbage på arbejdsmarkedet (2004 og fremad), som det har været i de sidste 9 år, for hvilke information foreligger (1995-2003). Dermed antager vi, at indbetalingstrenden vil være den samme over hele perioden. Vi estimerer derfor to lineære modeller (en for arbejdsgiveradministrerede og en for private pensionsordninger) for hvert individ baseret på den tidligere opsparing (i 2006 lønkroner). Vi beregner altså ligningen:

$$S_i = \alpha_i + \beta_i t + \varepsilon_i$$

Hvor S er den årlige opsparing, t betegner år (1995-2003), i er individ, α og β er individspecifikke konstanter, og ε er fejleddet. Vi bruger derefter de estimerede koefficienter α_i og β_i til at beregne opsparingen i hvert år for hvert individ for den resterende periode på arbejdsmarkedet.³⁷ Derefter adderes renter fra 2004 og frem til det forventede tilbagetræknings-tidspunkt.³⁸ Den totale opsparede formue F fra arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger fra 2004 og frem til tilbagetræknings-tidspunktet T gives derfor af:

$$F = (1 + r)^T(\alpha_i + \beta_i t_1) + (1 + r)^{T-1}(\alpha_i + \beta_i t_2) + \dots + (1 + r)(\alpha_i + \beta_i t_T)$$

For hver person, hvor r er realrenten t_1 er det første opsparingsår, α_i og β_i er de tidligere estimerede koefficienter, og T er tilbagetrækningsåret minus 2004.³⁹ For at få den totale formue ved tilbagetræknings-tidspunktet må den formue, der er sparet op før 2004, også adderes. Denne er blevet beregnet i en tidligere SFI-rapport (se Jørgensen, 2007, for detaljer). Formuen i slutningen af 2003 er blevet skrevet op til 2006-lønkroner og pålagt renter fra 2003 og frem til tilbagetræknings-tidspunktet. Derefter er de to formuekomponenter blevet adderet for at få den totale depotformue ved tilbagetræknings-tidspunktet.

LØNMODTAGERNES DYRTIDSFOND OG DEN SUPPLERENDE PENSIONSORDNING

Indbetalinger til Lønmodtagernes Dyrtidsfond (LD) eksisterede mellem 1977-1979 og er dermed helt afviklet. For den Supplerende Pensionsordning (SP) indbetaltes der mellem 1998-2003.⁴⁰ For SP er det imidlertid muligt, at indbetalingerne genoptages i fremtiden.⁴¹ Da der er

37. I nogle tilfælde, fx hvor opsparingen er høj i starten af perioden, men lav i slutningen af perioden, bliver den fremskrevne opsparing negativ. Vi har, hvis dette indtræffer, sat opsparingen til nul.

38. Som nævnt tidligere har vi regnet med en realrente på 1 pct. efter administrationsomkostninger.

39. Vi antager her, at der indbetales rente på den opsparing, som foretages i det år, personen trækker sig tilbage. Det betyder, at vi implicit antager, at personen trækker sig tilbage i slutningen af året.

40. De beløb, der indbetaltes i 1998, blev indbetalt til DMP (Den Midlertidige Pensionsordning). Disse beløb overgik senere til SP (Jørgensen, 2007).

41. Indbetalingerne til SP er indefrosset frem til slutningen af 2007. Derefter er det muligt, at indbetalingerne genoptages afhængigt af de økonomiske konjunkturer.

blevet indbetalt til begge pensionsordninger i meget kort tid, og da det er muligt, at der ikke bliver foretaget flere indbetalinger (især med tanke på, at mange af interviewpersonerne har relativt kort tid tilbage på arbejdsmarkedet), har vi antaget, at interviewpersonerne ikke vil foretage flere indbetalinger til nogen af ordningerne. Vi har derfor brugt Jørgensens formueberegning (Jørgensen, 2007). Vi har opskrevet den af Jørgensen beregnede formue til 2006-lønkrone og adderet renter fra 2003 frem til tilbagetrækningstidspunktet.

ARBEJDSMARKEDETS TILLÆGSPENSION

For at beregne indkomster fra arbejdsmarkedets tillægspension, ATP, har vi brugt en prognosepension beregnet af ATP. Denne prognosepension er baseret på de faktiske tidligere bidrag samt på en prognose over de fremtidige bidrag, hvor prognosen over de fremtidige bidrag tager afsæt i de tidligere bidrag. Hvert prognoseår afsluttes med en bonustilskrivning, hvor bonustilskrivningen er baseret på ATP's bonuspolitik og den fremtidige forventede udvikling af ATP.⁴² Den prognose, som vi har fået adgang til, er beregnet ved 65-årsalderen. Ifølge ATP-loven⁴³ ydes tillægspension fra den 1. i måneden efter det fyldte 67. år. Til personer, der er fyldt 60 år den 1. juli 1999 eller senere, hvilket gælder for alle vores interviewpersoner, er det muligt at få ATP udbetalt før det 67. år, dog ikke før det 65. år. Udbetalinger før det 67. år nedsættes med en nedsættelsesprocent for hver måned, pensionen ønskes udbetalt før det 67. år. Det er også muligt at få tillægspensionen udbetalt fra et tidspunkt efter det 67. år, dog ikke efter det fyldte 70. år. Udbetalinger, der starter efter det 67. år, forhøjes med en forhøjelsesprocent for hver måned, betalingen udskydes. Nedsættelses- og forhøjelsesprocenten er 0,8 pct. per måned for pension optjent før den 1. januar 2002, og 0,6 pct. per måned for pension optjent efter den 1. januar 2002. Da vi ikke har mulighed for at vide, hvornår pensionen er blevet optjent, har vi regnet med en nedsættelses- henholdsvis forhøjelsesprocent på 0,7 pct. per måned. For de

42. ATP danner gennemregnede prognoser ca. 50 år frem, som er baseret på nogle såkaldte samfundsforudsætninger defineret af Forsikring og Pension og Finansrådet i fællesskab. Herved er der fastlagt en prognose for bonusprocenter for en lang årrække fremover, som direkte anvendes i prognosen over de fremtidige ATP-udbetalinger.

43. Se Kilde 5.

interviewpersoner, der siger, at de vil trække sig tilbage før 65-årsalderen (dvs. før ATP kan blive udbetalt), har vi antaget, at de har en efterlønsordning (da det formodentlig er meget få personer, der kan gå på pension før 65-årsalderen uden at gå på efterløn). Vi antager også, at de udbetalte beløb i efterlønsordningen modsvares af det, disse personer får udbetalt fra ATP plus fra folkepensionen fra det 65. år. Det betyder, at vi tilskriver dem, der går på pension før 65-årsalderen, den samme ATP-udbetaling, som de ville have fået, hvis de var gået på pension ved 65-årsalderen.

DEN SUPPLERENDE ARBEJDSMARKEDSPENSION FOR FØRTIDSPENSIONISTER

Den Supplerende Arbejdsmarkedspension for førtidspensionister (SAP) startede i 2003. Det forklarer, at vi kun har én observation over indbetalinger i vores datasæt per interviewperson. I vores spørgeskema havde kun 15 interviewpersoner indbetalt til SAP-ordningen i 2003, og det gennemsnitlige indbetalte beløb var lidt over 4.000 kr. (2006-lønkroner).⁴⁴ Af disse 15 personer havde ingen besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, dvs. at ingen af de personer, som vi analyserer i denne rapport, havde indbetalt til SAP i 2003. Det er selvfølgelig muligt, at nogle af dem, der har besvaret forventningsspørgsmålet, vil indbetale til SAP i fremtiden, men da vi har meget lidt information om opsparing i SAP, kan vi ikke bruge denne til at fremskrive eventuelle fremtidige indbetalinger for disse personer. Vi har derfor set bort fra eventuelle udbetalinger fra SAP i beregningen af de fremtidige forbrugsmuligheder for vores interviewpersoner.

TJENESTEMANDSPENSIONER

Tjenestemænd indbetaler ikke løbende til en pensionsordning, men optjener i stedet en pensionsrettighed på baggrund af deres anciennitet og

44. Vi har kun fået oplyst de SAP-depoter, som administreres af ATP. Det anslås dog, at ca. 10 pct. af førtidspensionisterne har oprettet ordningen hos andre selskaber.

pensionsgivende løn. Vi har fra Økonomistyrelsen fået oplyst tjenestemandsanscienniteten og skalatrin for alle aktive statslige tjenestemænd og ca. halvdelen af de aktive kommunale tjenestemænd.⁴⁵ Derudover er interviewpersonerne i spørgeskemaet blevet spurgt om deres nuværende hovedbeskæftigelse, om hvilken stilling de har haft længst tid i livet, samt hvor mange år de har været tjenestemænd/optjent tjenestemandspension. For de interviewpersoner, for hvilke oplysninger om anciennitet mangler i Økonomistyrelsens datasæt, er anciennitetsoplysningerne i spørgeskemaet blevet brugt.⁴⁶ For dem, der oplyser, at de tidligere har været tjenestemænd, men som har en anden nuværende stilling, beregner vi tjenestemandsrrettigheden baseret på ancienniteten og lønnen i 2003 (dvs. at vi antager, at disse personer ikke kommer til at arbejde som tjenestemænd igen i fremtiden).⁴⁷ For dem, der oplyser, at de stadigvæk arbejder som tjenestemænd, antager vi, at de vil fortsætte med dette til pensionstidspunktet. For denne gruppe beregner vi ancienniteten ud fra en antagelse om, at den øges med 1 år per år, og skalatrinet ud fra en antagelse om, at det øges med 0,6 per års anciennitet.⁴⁸ Tjenestemandspensionen bliver derefter beregnet ud fra den beregnede anciennitet og skalatrinnene ved pensionstidspunktet i 2006-lønkrone.

ANDEN FORMUE

Ud over pensionsformuen bliver også anden formue inddraget i vores beregning af de fremtidige forbrugsmuligheder, da det er muligt at visse grupper sparer op i fx bolig eller værdipapirer i stedet for i en pensionsordning. Anden formue består blandt andet af boligformuen (ifølge ejendomsvurderingen), gæld i pengeinstitutter, indestående i finansielle selskaber og aktieposter. Der mangler dog oplysninger om fx unoterede aktier, egenkapital og boligformue i udlandet. I vores registerdata fra

45. Som aktive regnes de, som var ansat som tjenestemænd i 2003.

46. Desværre stemmer den af interviewpersonerne oplyste anciennitet sjældent helt overens med ancienniteten i Økonomistyrelsens register for de interviewpersoner, som er med i begge datakilder, selv om forskellene i almindelighed er små.

47. Alle tidligere tjenestemænd var med i Økonomistyrelsens register.

48. Dette er den gennemsnitlige øgning i skalatrin per års anciennitet for tjenestemændene i Økonomistyrelsens datasæt.

Danmarks Statistik har vi adgang til totale aktiver og passiver (dvs. stoken) for vores stikprøve i 2005.

Vi kan skelne mellem boligformue og andre aktiver, men vi kan desværre ikke skelne mellem lån for boligkøb og andre passiver. For at beregne den totale formue ved tilbagetrækningstidspunktet har vi først fremskrevet værdien af alle aktiver og passiver i 2005 til 2006-lønkroner. Vi får den totale formue ved tilbagetrækningstidspunktet ved at trække værdien af passiver i 2006 fra den totale værdi af aktiver (dvs. inklusive boligformue) i 2006 og derefter fremskrive formuen med 1 pct. per år (Pedersen (2004) viser, at også boligpriserne er vokset med 1 pct. per år i Danmark i perioden 1980-2002).⁴⁹ Da det er muligt, at passiverne overstiger aktiverne, kan anden formue være negativ. Vi tager højde for, at boligformuen plus mange af de øvrige aktiver er nettobeløb ved at opskalere anden formue med 40 pct.

DE FREMTIDIGE FORBRUGSMULIGHEDER

Vi har i de tidligere afsnit beregnet den totale formue i forskellige ordninger ved tilbagetrækningstidspunktet. For at beregne de gennemsnitlige årlige forbrugsmuligheder i restlevetiden fra tilbagetrækningstidspunktet, må formuen fordeles over restlevetiden. Herved må vi skelne mellem pensionsordninger, der er konstrueret som *rettigheder*, og øvrige pensionsordninger. For pensionsordninger, der er konstrueret som rettigheder (fx ATP⁵⁰ og tjenestemandspensionsordninger), får den enkelte et årligt beløb udbetalt i pension *resten af levetiden*. For nogle pensionsordninger (fx nogle af de arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger, LD og SP) har den enkelte sparet et beløb op, som derefter forbruges over resten af levetiden. For disse pensionsordninger er det årlige beløb, som den enkelte i gennemsnit kan få udbetalt, derfor stærkt afhængigt af restlevetiden ved pensionstidspunktet, mens det årlige pensionsbeløb for en rettighed er helt uafhængigt af restlevetiden. For at beregne forbrugsmulighederne som pensionist har vi derfor summeret de årlige pensionsrettigheder fra ATP med tjenestemandspensioner.

49. Da prisudviklingen på ejerboliger har været ekstremt stærk siden starten af halvfemserne, har vi valgt at basere den gennemsnitlige prisudvikling på en forholdsvis lang periode.

50. Er pensionen fra ATP lavere end 1.240 kr. om året, udbetales den som et engangsbetrag.

For *LD* og *SP* har vi fordelt formuen på den forventede restlevetid ved pensionstidspunktet. Dermed antager vi, at den enkelte vil spendere det samme beløb hvert år fra pensionstidspunktet, til han/hun dør. Vi antager også, at alle *LD*- og *SP*-opsparinger vil blive forbrugt i levetiden. For at tage højde for, at der bliver optjent renter i tiden som pensionist, har vi beregnet det årlige beløb, som den enkelte kan få udbetalt fra de øvrige pensionsordninger, som en konstant annuitet.⁵¹ Vi har brugt formelen:

$$\text{årligt beløb} = \frac{\text{optjent formue ved pensionstidspunktet} * r}{1 - (1 + r)^{-n}}$$

hvor n er restlevetiden⁵² ved tilbagetrækningstidspunktet, og i er den vækstkorrigerede realrente (som tidligere 1 pct.). For *LD* og *SP* benytter vi de kønsspecifikke værdier (dvs. højere restlevetid for kvinder end for mænd).⁵³

Arbejdsgiveradministrerede og *private* pensionsordninger kan blandt andet udbetales som løbende udbetalinger, som rater, eller som et engangsbetalt beløb. Ifølge det såkaldte unisexgrundlag⁵⁴ skal mænds og kvinders pension i løbende ordninger beregnes uden at tage højde for kønsmæssige forskelle i fx forventet levetid. Vi ved ikke, hvor stor en andel af hver persons totale depotformue der er placeret i løbende ordninger. Vi kan dog se, hvor stor en andel af den i 1999-2003 indbetalte depotformue der er blevet placeret i ordninger med løbende udbetalinger. Vi antager, at andelen af den totale depotformue, der skal udbetales løbende, er den samme som i indbetalingerne fra 1999-2003. Vi beregner derfor, hvor stor en andel af indbetalingerne der var løbende ordninger i perioden 1999-2003, og antager, at denne andel er repræsentativ for den totale depotformue.⁵⁵ For den del af depotformuen, der skal udbetales løbende,

51. Se Christensen & Sørensen (1993) for information om annuitetsberegninger.

52. Vi har brugt den af Danmarks Statistik beregnede restlevetid, se Kilde 1.

53. *LD* bliver altid udbetalt som et engangsbetalt beløb, mens *SP* kan udbetales som et engangsbetalt beløb, som årlige rater eller som månedsvise rater, afhængigt af opsparingens størrelse. Den enkelte får således bare sit indbetalte beløb tilbage med forrentning. Se Kilde 6 og Kilde 7.

54. Se Faktum (2003) og Økonomi- og Erhvervsministeriet et al. (2003).

55. Af dem, der ikke havde indbetalt i perioden 1999-2003, men som stadigvæk havde en depotformue, har vi antaget, at 45 pct. er i løbende ordninger. Dette er det gennemsnitlige beløb indbetalt i løbende ordninger for vores stikprøve.

har vi beregnet konstante annuiteter, som vist i formlen ovenfor, givet den gennemsnitlige restlevetid. For den del af depotformuen, der ikke skal udbetales løbende, har vi beregnet de konstante annuiteter givet den kønsspecifikke restlevetid.

For *anden formue* har vi brugt tre forskellige beregningsmåder. For det første har vi beregnet de konstante annuiteter, givet den kønsspecifikke gennemsnitlige restlevetid. Når vi bruger den gennemsnitlige restlevetid i beregningen, antager vi, at alle interviewpersoner regner med at have forbrugt hele opsparingen ved dødstidspunktet (alternativt, at de ikke har brug for ekstra indkomster ud over folkepensionen ved dette tidspunkt). Denne beregning giver dermed de højest mulige forbrugsmuligheder. Det er dog muligt, at mange pensionister regner med at blive ældre end den gennemsnitlige restlevetid. Derfor er det også muligt, at de vælger ikke at have forbrugt hele deres formue ved det forventede dødstidspunkt, men at de sparer dele af formuen op for at sikre sig, hvis de lever længere end gennemsnittet. Derfor har vi, for det andet, beregnet konstante annuiteter under antagelsen af, at anden formue skal forbruges i en restlevetid, der er 50 pct. længere end den kønsspecifikke gennemsnitlige restlevetid. Da boligen udgør en meget stor del af anden formue for de fleste interviewpersoner, og da vi ved, at meget få pensionister bruger deres boligformue til forbrug (se Faktum, 2007), har vi, for det tredje, regnet med, at interviewpersonerne ikke bruger deres anden formue til forbrug.

Det årlige beløb fra rettighedsordningerne og de konstante annuiteter beregnet fra de øvrige pensionsordninger bliver adderet for at få den totale årlige pensionsindkomst. I alt beregner vi altså tre typer af forbrugsmuligheder, nemlig forbrugsmuligheden:

- inklusive anden formue, hvor hele formuen er forbrugt ved det forventede dødstidspunkt
- inklusive anden formue, da anden formue forbruges over en restlevetid, der er 50 pct. længere end den forventede
- eksklusive anden formue.

FOLKEPENSION

Til sidst bliver folkepensionen adderet til de beregnede pensionsudbetalinger. Folkepensionen består af to hoveddele: et grundbeløb og et pensionstillæg. Grundbeløbet var 58.032 kr., mens tillægget var 58.416 kr. for enlige og 27.276 kr. for gifte eller samlevende ifølge 2006-pensionssatser (se Kilde 4). Grundbeløbet aftrappes ved en samlet indtægt på 246.500 kr. fra personligt arbejde. Vi går ud fra, at interviewpersonerne har trukket sig helt tilbage fra arbejdsmarkedet og dermed får hele grundbeløbet.⁵⁶ Pensionstillægget aftrappes fra en samlet indtægt på 54.400 kr. årligt for enlige og fra 109.200 kr. for gifte/samlevende. Vi har valgt at aftrappe tillægget fra en individuel indtægt på 54.400 kr. Videre har vi antaget, at det maksimale tillæg, som en person kan få, er 42.846 kr., hvilket er gennemsnittet mellem det maksimale tillæg for enlige og det maksimale tillæg for gifte. Dette har vi gjort, fordi vi for det første ikke kender personens civilstatus ved tilbagetræknings tidspunktet, men kun for interviewtidspunktet. Da det er muligt, at mange skifter civilstatus og/eller samlever mellem interviewtidspunktet og tilbagetræknings tidspunktet, havde resultaterne, hvis ægtefællens eller samleverens pensionsindkomst ved interviewtidspunktet var blevet brugt i beregningerne, derfor været meget usikre. For det andet havde det været meget svært at beregne den fremtidige pensionsindkomst for de nuværende ægtefæller/samlever, da vi kun har meget begrænset information fra spørgeskemaet om disse personer. Da vi har brugt det gennemsnitlige tillæg, er der en risiko for, at folkepensionen over- eller undervurderes. Denne over- eller undervurdering burde dog ikke ramme nogen særlige grupper systematisk. Det skal dog bemærkes, at folkepensionen udgør en forholdsvis lille del af den totale pensionsindkomst for de fleste af vores interviewpersoner.⁵⁷ Som vist i kapitel 4 er vores stikprøve ikke repræsentativ for den danske befolkning, så dette resultat skal derfor ikke fortolkes som gældende for hele befolkningen. I beregningen af aftrapnin-

56. Den tilbagetrækningsalder, vi bruger, er den, hvor respondenterne regner med at være hørt *belt* op med at arbejde.

57. I gennemsnit udgør folkepensionen 28 pct. af den totale pensionsindkomst i vores stikprøve. Forskellene mellem forskellige grupper er dog store. For eksempel udgør folkepensionen 34 pct. af den totale pensionsindkomst for kvinderne, men kun 25 pct. for mændene. Folkepensionens lave andel er et udtryk for, at stikprøven ikke er repræsentativ. Velfærdskommissionens beregninger viser, at folkepensionen i dag udgør ca. 2/3 af samtlige pensionsindtægter, og selv i 2078 vil folkepensionen udgøre halvdelen af samtlige pensionsindtægter.

gen af pensionstillægget har vi summeret al pensionsindkomst (eksklusiv aktiver minus passiver⁵⁸) og aftrappet tillægget med 30 pct. af den indkomst, som overstiger 54.400 kr. De pensionister, der har en samlet øvrig pensionsindkomst på mindre end 54.400 kr., får dermed hele pensionstillægget, mens de, der har en samlet pensionsindkomst på over 249.100 kr., ikke får noget pensionstillæg (se Kilde 4).

Ud over pensionstillægget er det også muligt at få en supplerende pensionsydelse på 6.300 kr. per år (Familiedirektoratet, 2006). Det er en forudsætning for udbetaling, at den totale likvide formue ikke overstiger 56.800 kr.⁵⁹ Den supplerende pensionsydelse aftrappes med 1 pct. per 387 kr., som indkomsten (ud over den sociale pension) overstiger 15.700 kr. Personer med en indkomst på 54.400 kr. eller mere ud over den sociale pension får dermed ikke nogen supplerende pensionsydelse. Ifølge vores beregninger får 81 af interviewpersonerne en supplerende pensionsydelse, og ud af disse får 21 det maksimale beløb.

For de personer, der planlægger at trække sig tilbage efter 65-årsalderen, har vi antaget, at de vælger at opsætte pensionen frem til tilbagetræknings tidspunktet, for på denne måde at få en højere fremtidig folkepension.⁶⁰ Vi beregner derfor det forventede tillæg for disse personer og adderer det med den udbetalte folkepension. For dem, der planlægger at trække sig tilbage tidligere end 65-årsalderen (dvs. før folkepensionen kan blive udbetalt), har vi, som beskrevet i afsnittet om ATP, antaget, at disse personer går på efterløn, og at størrelsen af efterlønnen modsvares af størrelsen af ATP plus folkepension. Vi tilskriver derfor personer, der planlægger at trække sig tilbage før 65-årsalderen, den folkepension, som de skulle have fået udbetalt, hvis de havde trukket sig tilbage ved 65-årsalderen.⁶¹

58. Egentlig skulle eventuelle renteindtægter (positiv nettokapitalindkomst) tages med i beregningen af aftrappingen af tillægget. Men da vi hverken kender de positive eller negative renteudgifter, har vi set bort fra disse i vores beregninger.

59. Til likvid formue regnes ikke fx hus, bil og sommerhus. Den likvide formue beregnes for husstanden, men da vi ikke har adgang til en eventuel ægtefælles formue, beregner vi formuen på individbasis. Det betyder, at vi kommer til at overvurdere antal personer, der får en supplerende pensionsydelse.

60. Se Kilde 5 for informationer om, hvordan tillægget ved opsat folkepension beregnes.

61. Denne beregning leder formodentlig til en undervurdering af efterlønsindkomsten. Desværre har vi ikke mulighed for at beregne efterlønsindkomsten mere eksakt på grund af manglende data.

En række udbetalinger i det offentlige pensionssystem (fx boligydelse, skatterabat i ejendomsværdiskat, varmetillæg og licensrabat) er ikke inkluderet i beregningerne, og dette kan selvfølgelig påvirke resultaterne. Da den stikprøve, som analyseres i denne rapport, er mere højtuddannet og dermed også kan forventes at have højere indkomster end befolkningen (se kapitel 4), undervurderer vi dog formodentlig ikke indkomsterne særligt meget ved at udelukke disse udbetalinger.

DE FORVENTEDE FORBRUGSMULIGHEDER

Vi har fået informationer om de fremtidige forventede forbrugsmuligheder fra de interview, som fandt sted i starten af 2006. Spørgsmålet, der skal kortlægge den enkeltes forventede fremtidige forbrugsmuligheder, lyder: "Hvor stor en procentdel af Deres nuværende bruttoindkomst forventer De at opretholde som pensionist?" 968 personer, 60 procent af de erhvervsaktive interviewpersoner født i 1940, 1945, 1950 og 1955, har besvaret dette spørgsmål. Interviewpersonerne blev også spurgt om deres bruttoindkomst i 2006. Langt de fleste af de interviewpersoner, der besvarede "forventningsspørgsmålet", opgav også deres bruttoindkomst (918 personer). For de interviewpersoner, der ikke gav noget bud på lønnen i 2006, brugte vi, så vidt det var muligt, lønnen i 2003 for at beregne 2006-lønnen. Dette blev gjort ved at opskrive lønnen i 2003 til 2006-kroner og ved at antage en årlig lønvækst på 4 pct. På denne måde fik vi lønoplysninger for yderligere 13 personer. Ved at tage den forventede procentandel af den beregnede indkomst i 2006 får vi et bud på de forventede forbrugsmuligheder. I alt har vi altså fuldstændige oplysninger om forventede forbrugsmuligheder som pensionist for 931 personer.

Problemet ved at analysere svarene fra det ovenstående spørgsmål er, at interviewpersonerne kan fortolke spørgsmålet på forskellige måder. Én interviewperson kan fx svare, hvor meget af sin nuværende indkomst han eller hun forventer at kunne beholde i gennemsnit i hele pensionisttilværelsen, mens en anden kan hentyde til indkomsten lige efter tilbagetrækningen. For en interviewperson, der har en ratepension, kan der være stor forskel mellem de to tal. En interviewperson, der planlægger at efterlade en arv til sine børn, trækker måske arven fra resten af formuen, før han eller hun besvarer spørgsmålet. Videre kan der være interviewpersoner, der forventer en levetid, der er meget kortere eller

meget længere end gennemsnittet, hvilket selvfølgelig også påvirker deres forventede forbrugsmuligheder. Vi har, som beskrevet i de tidligere afsnit, beregnet de gennemsnitlige årlige fremtidige forbrugsmuligheder ud fra tre forskellige antagelser:

- Vi inkluderer anden formue og antager, at hele formuen er forbrugt ved det forventede dødstidspunkt.
- Vi inkluderer anden formue, men antager, at anden formue forbruges over en restlevetid, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid.
- Vi ekskluderer anden formue helt.

Den første antagelse kan betragtes som det højest mulige forbrug, interviewpersonen kan få som pensionist. Det betyder altså, at interviewpersoner, der forventer et forbrug, der overstiger denne beregning, løber en meget stor risiko for at forvente for meget.⁶² Den tredje antagelse kan modsat betragtes som meget restriktiv, da vi her antager, at interviewpersonen kun bruger pensionsopsparingen (dvs. opsparing i pensionsordninger) og ingen ”almindelig” opsparing (dvs. opsparing i bank eller bolig) efter tilbagetrækningen. Antagelse nummer to kan derfor ses som et kompromis mellem de to mere ekstreme beregninger.

Da vi ved, at de fleste nuværende pensionister ikke bruger deres boligformue til forbrug i alderdommen (se Faktum, 2007), ville det være interessant at beregne forbrugsmulighederne eksklusiv boligformuen, men inklusiv andre typer af anden formue. Dette har desværre ikke været muligt, da vi ikke kan sondre mellem lån til bolig og andre passiver. Derfor deler vi i stedet for resultaterne op og undersøger adskilt, om der er nogen forskel mellem gruppen af boligejere og gruppen af ikke-boligejere (lejere) i det næste kapitel.

Selv om vi beregner forbrugsmulighederne på tre forskellige måder og sondrer mellem boligejere og lejere, er usikkerheden i vores beregninger stadigvæk stor, og som tidligere nævnt gælder dette især for de yngste årgange, dvs. interviewpersoner født i 1950 og 1955.

62. Selvfølgelig kan en interviewperson, der forventer mere end det højest mulige forbrug (som vi har beregnet), regne med at dø tidligere end gennemsnittet og derfor kunne forbruge mere i pensionstiden. Da forventet levetid ikke har nogen betydning for resultaterne (se kapitel 6), burde en kortere forventet levetid ikke kunne forklare, hvorfor nogle interviewpersoner forventer for meget.

ER FORVENTNINGERNE REALISTISKE?

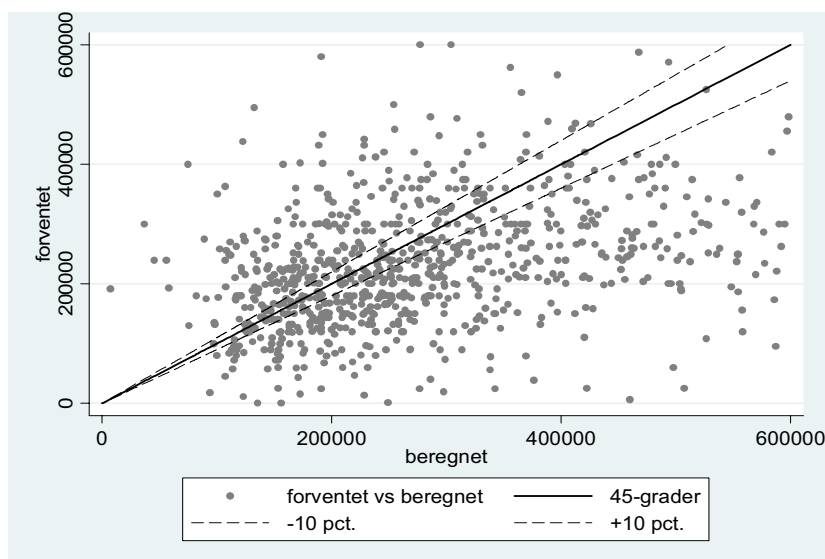
I dette kapitel sammenligner vi de fremskrevne forventede forbrugsmuligheder, beregnet i det foregående kapitel, med de forventninger, den enkelte selv har til forbrugsmulighederne som pensionist. Det vigtigste formål med denne rapport er at undersøge, om der er grupper, der løber en særlig stor risiko for at have for høje forventninger. Vi undersøger derfor, hvordan forskellen mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder afviger mellem kvinder og mænd, mellem højt og lavt uddannede, mellem mennesker i forskellige årgange og mellem forskellige erhvervsgrupper. Vi undersøger også, om en høj forventet levetid eller forventninger om at modtage en arv kan forklare forskelle mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder. Som en følsomhedsanalyse beregner vi som nævnt forbrugsmulighederne på tre forskellige måder: inklusiv anden formue (dvs. inklusiv opsparing i bank, aktier og bolig minus passiver, fordelt på den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningstidspunktet), eksklusiv anden formue og inklusiv anden formue – under antagelsen af at anden formue fordeles over en periode, der er 50 pct. længere end den forventede restlevetid ved tilbagetrækningstidspunktet. Egentlig ville vi have undersøgt forbrugsmulighederne inklusiv anden formue, men eksklusiv boligformuen, men dette var desværre ikke muligt, da vi ikke kan skelne mellem boliglån og andre passiver. Derfor undersøger vi forskelle mellem dem, der ejer en bolig, og dem, der ikke gør det.

FORVENTEDE OG BERENEDE FORBRUGSMULIGHEDER

I figur 6.1, 6.2 og 6.3 viser vi forholdet mellem forventede og beregnede årlige forbrugsmuligheder for alle interviewpersoner, når vi hhv. inkluderer anden formue, ekskluderer anden formue eller antager, at anden formue forbruges over en tidsperiode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetræknings tidspunktet.⁶³

FIGUR 6.1

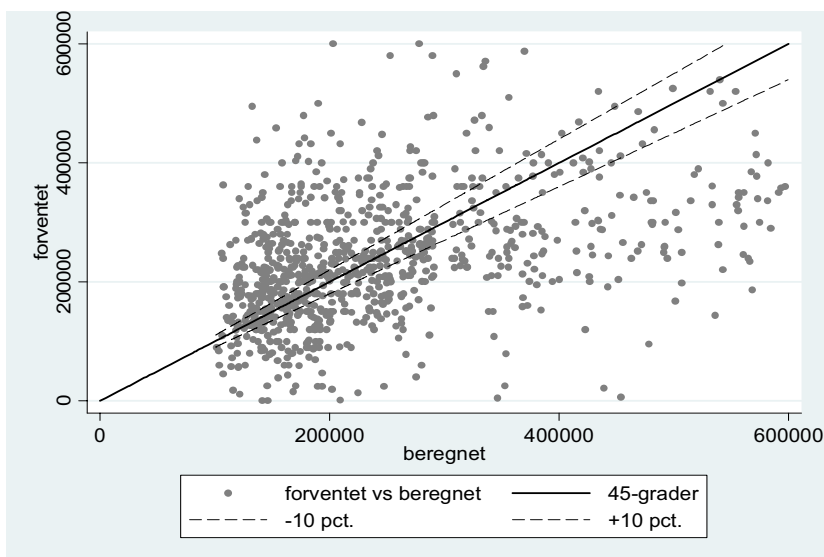
Forventede og beregnede forbrugsmuligheder, inklusive anden formue.

63. Vi har ekskluderet de, der har en forventet og/eller faktisk pensionsindkomst over 600.000 kr. per år, da figuren blev meget utydelig, når disse *outliers* (dvs. personer med ekstremt høje eller ekstremt lave værdier) inkluderedes. Vi har (kun i figur 6.1 og 6.3) også ekskluderet interviewpersoner, der har negative forbrugsmuligheder.

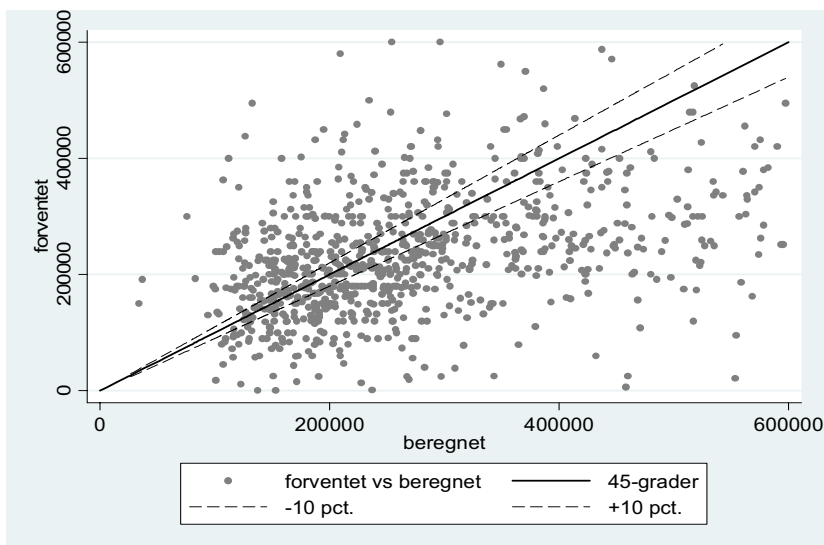
FIGUR 6.2

Forventede og beregnede forbrugsmuligheder, eksklusive anden formue.

FIGUR 6.3

Forventede og beregnede forbrugsmuligheder, inklusive anden formue, fordelt over 1,5 gange restlevetiden.

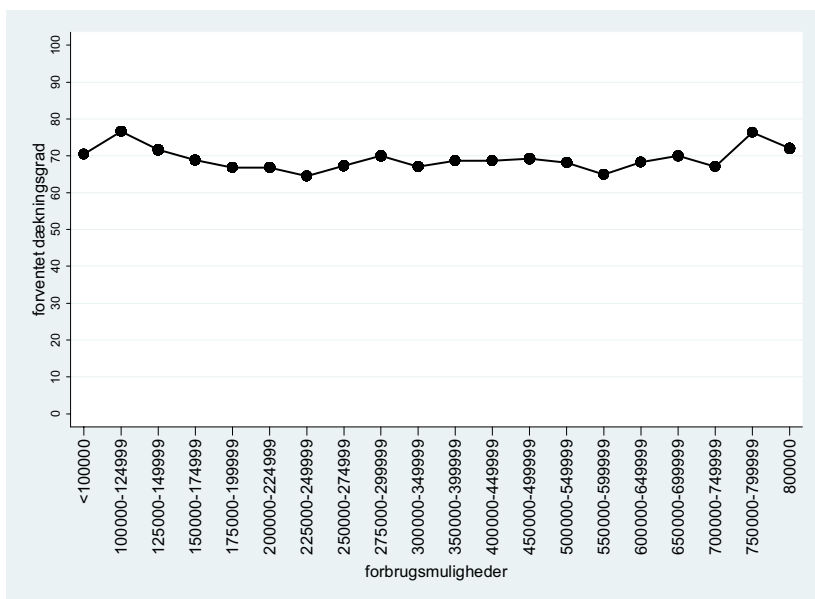
Vi har markeret en 45-graders linje i figurene. De punkter, der ligger langs med linjen, viser de personer, for hvilke de forventede og de beregnede forbrugsmuligheder stemmer overens. Punkterne over linjen indikerer de personer, der forventer for meget, dvs. dem, der forventer et forbrug som pensionist, der overstiger de beregnede forbrugsmuligheder. På den samme måde indikerer punkterne under linjen de personer, der forventer for lidt, dvs. dem, der vil kunne forbruge mere, end de regner med. Videre har vi markeret to linjer i figurene, der viser afvigelser fra 45-graders linjen med 10 pct. Disse linjer bliver diskuteret i næste afsnit. Det ses tydeligt i figur 6.1, 6.2 og 6.3, at opfattelsen af egen pensionsindkomst ikke er særlig god for personerne i stikprøven. Videre er det mere almindeligt at undervurdere end at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder. Det illustreres i figuren ved, at der er flere punkter under end over 45-graders linjen, uanset hvilke antagelser vi har gjort ved beregningen af forbrugsmulighederne.⁶⁴ Vores resultater stemmer dermed overens med den tidligere forskning på feltet. Som det kunne forventes, er det mere almindeligt at overvurdere den fremtidige pensionsindkomst, når anden formue er inkluderet, end når anden formue er ekskluderet. Dette resultat antyder, at mange interviewpersoner ikke inkluderer anden formue, når de vurderer de fremtidige forbrugsmuligheder.

I figur 6.4 undersøger vi relationen mellem forventet dækningsgrad (dvs. hvor stor en del af den nuværende bruttoindkomst man forventer at kunne beholde) og beregnede forbrugsmuligheder. Den gennemsnitlige forventede dækningsgrad er beregnet for forskellige intervaller af beregnede forbrugsmuligheder. I figur 6.4 er forbrugsmulighederne beregnet inklusiv anden formue, fordelt over en restlevetid, der er 50 pct. længere end den forventede. De tilsvarende resultater inklusiv anden formue fordelt på den gennemsnitlige restlevetid og eksklusiv anden formue findes i henholdsvis figur A1a og figur A1b i Appendiks.

64. En anden måde at undersøge afvigelserne mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder er at estimere en lineær regression. Vi rapporterer resultaterne fra sådanne regressioner i tabel A1 i Appendiks. Da den estimerede hældning er mindre end 1, viser disse resultater også, at det er mere almindeligt at overvurdere end at undervurdere de fremtidige forbrugsmuligheder.

FIGUR 6.4

Gennemsnitlig forventet dækningsgrad i forskellige forbrugsmulighedsintervaller.

Note: Forbrugsmulighedsintervallerne er tættere mellem 100.000-300.000 kr., fordi mange interviewpersoner har beregnet forbrugsmuligheder i dette interval.

Figur 6.4 viser, at den gennemsnitlige forventede dækningsgrad er relativt konstant omkring ca. 70 pct. Den er noget højere for de laveste og for de højeste forbrugsmuligheder, men forskellene er små.

DEN RELATIVE GENNEMSNITLIGE FORVENTNINGSFEJL

For at undersøge, hvilke grupper der risikerer at få lavere eller højere forbrugsmuligheder som pensionist end forventet, viser vi, hvordan den *relative gennemsnitlige forventningsfejl* varierer mellem forskellige grupper. Den relative gennemsnitlige forventningsfejl bliver defineret som:

$$\frac{\text{beregnete forbrugsmuligheder} - \text{forventede forbrugsmuligheder}}{\text{forventede forbrugsmuligheder}}$$

Det betyder altså, at jo større forskellen mellem de beregnede og de forventede forbrugsmuligheder er, desto større er den relative gennemsnitli-

ge forventningsfejl også. Videre betyder en negativ værdi, at de forventede forbrugsmuligheder overstiger de beregnede (dvs. at personen forventer sig for meget), mens en positiv værdi betyder, at de beregnede forbrugsmuligheder overstiger de forventede (dvs. at man forventer sig for lidt). I tabel 6.1a viser vi den relative gennemsnitlige forventningsfejl inklusiv anden formue, mens anden formue er ekskluderet fra tabel 6.1b og fordelt over en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid i tabel 6.1c.

TABEL 6.1A

Den relative gennemsnitlige forventningsfejl (RGF), inklusive anden formue.

	RGF	Antal observationer
Kvinder	0,37	376
Mænd	0,48	536
Ved ej tilbagetræknings- tidspunkt	0,57	191
Født 1955	0,45	257
Født 1950	0,47	291
Født 1945	0,47	312
Født 1940	1,23	52
Gifte	0,39	706
Fraskilte	0,38	83
Højt uddannede	0,55	333
Lavt uddannede	0,34	518
Tjenestemænd	0,47	582
Arbejdere	0,34	178
Godt helbred	0,45	794
Dårligt helbred	0,34	114
Boligejere	0,50	685
Lejere	0,23	224
Alle	0,51	909

Note: Vi har ekskluderet 14 personer med ekstremt høj RGF, 5 personer med negativ fremtidig pensionsindkomst samt 3 personer, der forventer 0 kr. i pensionsindkomst.

TABEL 6.1B

Den relative gennemsnitlige forventningsfejl (RGF), eksklusiv anden formue.

	RGF	Antal observationer
Kvinder	0,27	380
Mænd	0,18	541
Ved ej tilbagetræknings-		
tidspunkt	0,29	193
Født 1955	0,21	258
Født 1950	0,24	296
Født 1945	0,13	313
Født 1940	0,65	54
Gifte	0,18	716
Fraskilte	0,36	85
Højt uddannede	0,30	334
Lavt uddannede	0,16	525
Tjenestemænd	0,27	586
Arbejdere	0,16	179
Godt helbred	0,22	802
Dårligt helbred	0,16	115
Boligejere	0,19	694
Lejere	0,28	227
Alle	0,22	921

Note: Vi har ekskluderet 7 personer med ekstremt høj RGF samt 3 personer, der forventer 0 kr. i pensionsindkomst.

Da forventningsfejlen altid er positiv, bliver det klart fra tabel 6.1a-6.1c, at de fleste danskere forventer et lavere forbrug som pensionist, end de faktisk har mulighed for. Dette gælder, uanset om vi har inkluderet anden formue i beregningerne eller ej. I gennemsnit er de forventede forbrugsmuligheder 51 pct. lavere end de beregnede, når anden formue inkluderes, 22 pct. lavere, når anden formue ekskluderes, og 37 pct. lavere, når anden formue fordeles på 1,5 gange den gennemsnitlige restlevetid. Da forventningsfejlen er væsentligt lavere, når anden formue ikke inkluderes, er en mulig fortolkning, at de fleste mænd og kvinder ikke regnede med denne type af formue, når de besvarede spørgsmålet om forventet pensionsindkomst.

TABEL 6.1C

Den relative gennemsnitlige forventningsfejl (RGF). 50 pct. længere restlevetid.

	RGF	Antal observationer
Kvinder	0,34	377
Mænd	0,39	535
Ved ej tilbagetræknings-		
tidspunkt	0,48	191
Født 1955	0,29	257
Født 1950	0,38	293
Født 1945	0,33	311
Født 1940	0,98	51
Gift	0,32	708
Fraskilte	0,43	84
Højt uddannede	0,46	333
Lavt uddannede	0,30	518
Tjenestemænd	0,41	582
Arbejdere	0,31	178
Godt helbred	0,38	794
Dårligt helbred	0,28	114
Boligejere	0,40	687
Lejere	0,28	225
Alle	0,37	912

Note: Vi har ekskluderet 12 personer med ekstremt høj RGF, 4 personer med negativ fremtidig pensionsindkomst samt 3 personer, der forventer 0 kr. pensionsindkomst.

Kvinder laver bedre prognoser end mænd, når anden formue inkluderes (uanset hvordan den inkluderes), men dårligere prognoser end mænd, når anden formue ekskluderes. Dette forklares formodentlig af, at mænd i gennemsnit har en højere anden formue end kvinder.⁶⁵ De, der ikke ved, hvornår de planlægger at trække sig tilbage eller planlægger at arbejde så længe som muligt, er betydeligt dårligere til at forudsige den fremtidige pensionsindkomst end de, der har givet et bud på forventet tilbagetrækningsalder. Dette resultat er ikke særligt forbavsende, da de fremtidige forbrugsmuligheder hænger stærkt sammen med tilbagetrækningsalderen. Derimod er det interessant, at de, der ikke ved, hvornår de planlægger at trække sig tilbage, har givet et for lavt bud på de fremtidige forbrugsmuligheder. En mulig forklaring på dette kan være, at den tilbagetrækningsalder, vi har regnet med for disse personer (65 år med undta-

65. Vi præsenterer resultater opdelt på køn i tabellerne A2a-A2c i Appendiks.

gelse af den ældste årgang, hvor vi regnede med 70 år), er for høj, og at deres forbrugsmuligheder derfor vil blive lavere, end vi har beregnet.

Den ældste årgang laver ikke bedre prognoser end de yngre årgange. Især den ældste kohorte laver en ekstremt stor forventningsfejl. En mulighed er derfor, at de ældste personer (dvs. de 66-årige) stadigvæk er erhvervsaktive, *fordi* de har helt forkerte forventninger til den fremtidige pensionsindkomst.

I resultaterne, der inkluderer anden formue, er der ikke nogen større forskel i forventningsfejl mellem de gifte og de fraskilte. I resultaterne eksklusiv anden formue og i resultaterne, hvor anden formue fordeles over en længere periode, har fraskilte en væsentligt højere forventningsfejl end gifte. Igen kan dette formodentlig forklares med, at gifte i højere udstrækning end fraskilte har adgang til anden formue.

Højtuddannede laver en højere forventningsfejl end lavt uddannede, og tjenestemænd laver en højere forventningsfejl end arbejdere, uanset hvilke antagelser vi har brugt for at beregne de forventede forbrugsmuligheder. I almindelighed laver personer med dårligt helbred mere korrekte prognoser end personer med godt helbred.⁶⁶

Når vi inkluderer anden formue (uanset om vi regner med, at anden formue skal forbruges over den gennemsnitlige restlevetid eller over en 50 pct. længere restlevetid), laver boligejere en højere forventningsfejl end lejere, mens det omvendte gælder, når anden formue ekskluderes.⁶⁷ Dette resultat indikerer, at boligejere ikke regner med deres boligformue, når de vurderer deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist.

Vores resultater viser dermed, at de fleste danskere har chance for at få højere forbrugsmuligheder som pensionist end forventet, og at dette især gælder for mænd, højt uddannede, tjenestemænd og boligejere.

66. Vi bruger selvrapporteret helbred i 2006. Vi skelner mellem dem, der vurderer det nuværende (dvs. i 2006) helbred som godt eller virkelig godt, og dem, der vurderer det nuværende helbred som nogenlunde, dårligt eller meget dårligt.

67. Det kan synes ulogisk, at forventningsfejlen er højere, når anden formue inkluderes, end når anden formue ekskluderes for nogle grupper. Det kan, som vi har nævnt tidligere, skyldes, at anden formue kan være negativ.

GRUPPER MED OVERDREVNE FORVENTNINGER

Resultaterne viser altså, at det er mere almindeligt at forvente for lave end for høje forbrugsmuligheder som pensionist. Dette betyder dog ikke, at der ikke er mennesker, der har overdrevne forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder og dermed risikerer at få et lavere forbrug end forventet i alderdommen. I dette kapitel er vi først og fremmest interesseret i dem, der forventer for meget. Da det først og fremmest er formålet med dette kapitel at analysere, hvilke grupper der forventer et for højt forbrug som pensionist, må vi først definere, hvad vi mener med henholdsvis ”for høje” og ”for lave” forventede forbrugsmuligheder. Selv om vi har været opmærksomme på at beregne de fremtidige forbrugsmuligheder så nøjagtigt som muligt, er vores beregninger usikre, og det er dermed muligt, at de ikke altid er helt korrekte. Derfor definerer vi de personer, hvis forventede forbrugsmuligheder er mellem 10 pct. lavere og 10 pct. højere end de beregnede, som havende korrekte forventninger. De, der har forventninger, der er mere end 10 pct. lavere end de beregnede forbrugsmuligheder, har dermed for lave forventninger, mens de, der har forventninger, der overstiger de beregnede forbrugsmuligheder med mere end 10 pct., har for høje forventninger. Vi har valgt et bånd på 10 pct., fordi en indkomstmindskning af denne størrelse formodentlig er mærkbar for de fleste respondenter. Det er dog desværre ikke muligt at vurdere, om 10 pct. er en realistisk vurdering af størrelsen på usikkerheden i beregningerne eller ej. 10 procent-båndene er markeret i figur 6.1-6.3 med stregede linjer. I tabel 6.2a- 6.2c viser vi, hvor stor en andel af interviewpersonerne der har henholdsvis korrekte, for høje og for lave forventninger, når vi inkluderer anden formue, når vi ekskluderer anden formue, og når anden formue inkluderes, men fordeles over en periode, der er 50 pct. længere end den forventede restlevetid. Som tidligere undersøger vi, om der er nogle forskelle mellem boligejere og lejere og mellem mænd og kvinder.

TABEL 6.2A

Forbrugsforventninger, fordelt på køn og boligstatus, inklusive anden formue.

	Korrekt	For lav	For høj
Kvinder	20	56	24
Mænd	10	60	29
Boligejere	14	63	23
Lejere	17	43	39
I alt	15	59	27

TABEL 6.2B

Forbrugsforventninger, fordelt på køn og boligstatus, eksklusive anden formue.

	Korrekt	For lav	For høj
Kvinder	25	42	33
Mænd	17	40	43
Boligejere	21	40	39
Lejere	19	43	39
I alt	20	41	39

TABEL 6.2C

Forbrugsforventninger, fordelt på køn og boligstatus. 50 pct. længere restlevetid.

	Korrekt	For lav	For høj
Kvinder	20	54	26
Mænd	20	57	31
Boligejere	15	60	25
Lejere	18	43	39
I alt	16	56	29

15 pct. af personerne i stikprøven har et nogenlunde korrekt billede af de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist (dvs. inden for 10 procent-båndet), når anden formue inkluderes. Ekskluderer vi anden formue, stiger andelen til 20 pct., mens den er 16 pct., når anden formue fordeles over 1,5 gang af restlevetiden. En fortolkning af resultaterne er, at mange interviewpersoner ikke inkluderer anden formue, når de besvarer spørgsmålet om fremtidige forbrugsmuligheder. Det skal dog bemærkes, at andelen, der forventer for høje forbrugsmuligheder, er væsentligt

højere, når anden formue ekskluderes. Således forventer 39 pct. forbrugsmuligheder, der overstiger de beregnede med mere end 10 pct., når anden formue ekskluderes, mens det tilsvarende tal er 27 pct., når anden formue inkluderes, henholdsvis 29 pct., når den inkluderes, men fordeles over en længere tidsperiode. Dette tyder på, at nogle interviewpersoner regner med at bruge deres anden formue til fremtidigt forbrug.

Når vi sammenligner ejere med lejere, ser vi, at andelen, der forventer for højt henholdsvis for lavt fremtidigt forbrug, er relativt konstant omkring 40 pct. med undtagelse af boligejere, når anden formue inkluderes (uanset hvordan anden formue inkluderes). Andelen af boligejere, der forventer for lave forbrugsmuligheder, er 63 pct. (når anden formue inkluderes) henholdsvis 60 pct. (når anden formue inkluderes, men fordeles over en længere periode), mens kun 23 henholdsvis 25 pct. af boligejerne forventer for høje forbrugsmuligheder. Igen tyder resultaterne på, at mange boligejere ikke regner med deres boligformue, når de vurderer deres forbrugsmuligheder som pensionist.

Som vi tidligere har diskuteret, kan forbrugsmulighederne, når anden formue inkluderes, ses som de størst mulige. Når vi inkluderer anden formue, er det væsentligt mere almindeligt, at interviewpersonerne undervurderer, end at de overvurderer de fremtidige forbrugsmuligheder. Trods dette forventer ca. 25 pct. af kvinderne og ca. 30 pct. af mændene højere forbrugsmuligheder, end de i realiteten kommer til at få (kvinder er generelt set bedre til at forudsige de fremtidige forbrugsmuligheder end mænd).

HVILKE EGENSKABER HÆNGER SAMMEN MED OVERDREVNE FORVENTNINGER?

Vi fortsætter nu vores analyse med at undersøge, hvilke egenskaber der hænger sammen med at forvente en for høj pensionsindkomst. Vi viser i tabel 6.3a og 6.3b, hvor stor en del af personerne i forskellige grupper, der forventer forbrugsmuligheder, der overstiger de beregnede med mere end 10, 25, 50 og 100 pct. Vi viser kun resultater, hvor anden formue er inkluderet (både ved en gennemsnitlig restlevetid og en 50 pct. længere restlevetid). Resultaterne eksklusiv anden formue findes i tabel A3 i Appendiks. Vi har placeret disse resultater i appendiks, da vi, som oplyst, ikke kan sige, at en person forventer et for højt forbrug, hvis personen har formue (og dermed forbrugsmuligheder), som vi har ekskluderet fra analysen

Som vi tidligere har bemærket, er mænd i større risiko end kvinder for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder. Den relative forskel mellem mænd og kvinder stiger med forventningsfejls størrelse.

De personer i stikprøven, der ikke ved, hvornår de planlægger at trække sig tilbage, har omtrent den samme sandsynlighed for at forvente for meget som de øvrige personer i stikprøven. (Dette ses ved at sammenligne rækken for "Ved ej tilbagetrækningstidspunkt" med rækken for "Alle").

Den ældste årgang løber den laveste risiko for at have for høje forventninger (med undtagelse af risikoen for at forvente et forbrug, som er mere end dobbelt så højt som det faktisk mulige), og de to yngste årgange løber den største risiko for at forvente for meget. Da usikkerheden både i vores beregninger og i interviewpersonernes egne forventninger kan forventes at være relativ stor for den yngste gruppe, er det svært at drage nogle mere definitive slutninger af dette resultat.

Fraskilte har en noget højere sandsynlighed end gifte for at forvente fremtidige forbrugsmuligheder, der overstiger de beregnede med 10-50 pct. Det skal dog bemærkes, at antallet af fraskilte i stikprøven er relativt lavt.

Højt uddannede løber en væsentligt lavere risiko for at forvente for meget end de lavt uddannede, og tjenestemænd løber en lavere risiko for at forvente for meget end arbejdere.

Personer med godt helbred⁶⁸ løber en større risiko for at forvente for meget end personer med dårligt helbred.

Lejere har en væsentligt større risiko end boligejere for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder. Næsten hver tiende lejer forventer forbrugsmuligheder, der er mindst 100 pct. højere end de beregnede.

68. Som tidligere nævnt bruger vi selvrapporteret helbred i 2006. Vi skelner mellem dem, der synes, at det nuværende (2006) helbred er godt eller virkeligt godt, og dem, der synes, at det nuværende helbred er dårligt eller meget dårligt.

TABEL 6.3A

Andelen, der forventer for høje forbrugsmuligheder, for forskellige grupper. Inklusive anden formue. Procent.

	>10 procent	>25 procent	>50 procent	>100 procent
Kvinder	23	16	6	2
Mænd	29	21	12	5
Ved ej tilbagetræknings- tidspunkt	25	20	10	4
Født 1955	32	24	13	3
Født 1950	28	20	12	4
Født 1945	23	16	8	3
Født 1940	9	8	8	6
Gift	27	19	11	4
Fraskilte	32	24	14	4
Højt uddannede	21	14	7	3
Lavt uddannede	31	22	13	4
Tjenestemænd	23	16	8	2
Arbejdere	30	21	10	3
Godt helbred	27	20	12	3
Dårligt helbred	22	16	6	4
Boligejere	23	16	9	2
Lejere	39	29	17	8
Alle	27	19	11	4

Tabel 6.3a og 6.3b viser, at i alt 4 pct. af personerne i stikprøven forventer forbrugsmuligheder, der er mindst dobbelt så høje som de beregnede. Det er først og fremmest mænd, arbejdere, personer med lav uddannelse og personer, der ikke ejer en bolig, der risikerer at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder.

TABEL 6.3B

Andelen, der forventer for høje forbrugsmuligheder, for forskellige grupper. 50 pct. længere restlevetid. Procent.

	>10 procent	>25 procent	>50 procent	>100 procent
Kvinder	26	17	8	2
Mænd	31	25	13	6
Ved ej tilbagetræknings- tidspunkt	28	20	10	5
Født 1955	34	27	12	3
Født 1950	30	23	13	6
Født 1945	26	18	9	4
Født 1940	8	8	8	4
Gifte	29	22	11	5
Fraskilte	33	27	12	4
Højt uddannede	22	15	7	3
Lavt uddannede	33	26	13	5
Tjenestemænd	25	18	8	3
Arbejdere	32	27	12	4
Godt helbred	29	22	12	4
Dårligt helbred	24	17	6	4
Boligejere	25	19	9	3
Lejere	39	29	16	9
Alle	29	22	11	4

EN MULTIVARIAT ANALYSE

I tabel 6.3a og 6.3b viste vi, hvordan forskellige karakteristikker hang sammen med sandsynligheden for at forvente for høje forbrugsmuligheder som pensionist. I tabel 6.3a og 6.3b tog vi dog ikke højde for, at de forskellige karakteristikker kan være indbyrdes afhængige. For eksempel er det sandsynligt, at arbejdere ofte har en relativ lav uddannelse. For at kunne estimere effekten af at være arbejder på sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder må effekten af uddannelse holdes konstant. Dette kan gøres i en såkaldt multivariat model. I en multivariat model inkluderes alle karakteristikker, som man forestiller sig kan påvirke resultatet. Når modellen estimeres, viser de individuelle koefficienter, hvilken effekt de forskellige karakteristikker (variable) har. Vi får altså effekten af at være fx arbejder, givet at alle andre variable er konstante. I tabel 6.4 undersøger vi i en multivariat probit-model, hvordan køn, årgange, civilstatus og erhvervsgruppe påvirker sandsynligheden for at forvente fremtidige forbrugsmuligheder, der er mere end 10 pct. for høje. En probit-model bliver brugt, når den variabel, man vil forklare,

er binær, dvs. har to mulige værdier (for det meste 1 og 0).⁶⁹ I vores model estimerer vi sandsynligheden for, at de forventede forbrugsmuligheder overstiger de beregnede forbrugsmuligheder med mere end 10 pct. (= 1), sammenlignet med sandsynligheden for, at de forventede forbrugsmuligheder ikke overstiger de beregnede forbrugsmuligheder med mere end 10 pct. (= 0). Tabel 6.4 viser de estimerede marginaleffekter. Marginaleffekten viser i vores tilfælde, hvor meget sandsynligheden for at overvurdere den fremtidige pensionsindkomst med mere end 10 pct. påvirkes, når værdien på den forklarende variabel forandres.⁷⁰ En stjerne betyder, at resultatet er signifikant på 10-procentniveauet, to stjerner indikerer 5 procents signifikans, og tre stjerner betyder, at resultatet er signifikant på 1-procentniveauet. Jo flere stjerner, desto sikrere er resultatet. Mange af vores variable er kodede som forskellige grupper, som fx civilstatus, hvor man enten kan være gift, enke/enkemand, fraskilt eller aldrig gift. For alle gruppe-variable bliver den såkaldte referencevariabel udelukket fra analysen. Referencevariablen er den, som de øvrige resultater skal sammenlignes med. I tabel 6.4 viser vi resultaterne for hele stikprøven. De tilsvarende resultater opdelt på køn findes i tabel A4a og A4c i Appendiks. Vi inkluderer kun resultater inklusiv anden formue (da anden formue fordeles på den gennemsnitlige restlevetid, og da anden formue fordeles på en restlevetid, der er 50 pct. længere end den forventede). Resultater eksklusive anden formue findes i tabel A4b.

69. Se forklaringsboksen på s. 87 for mere information om probit-modellen.

70. Marginaleffekter bliver forklaret i boksen på s. 87.

TABEL 6.4

Probit-regression for sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder med mere end 10 procent.

	Inklusive anden formue	Inklusive anden formue, fordelt på en restlevetid, der er 50 procent længere end den gennemsnitlige
Mand	0,07 (0,03)**	0,06 (0,03)*
Kvinde	Reference	Reference
Forventning	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***
Nuværende helbred	-0,06 (0,05)	-0,06 (0,05)
Levetid	0,00 (0,00)	- 0,00 (0,00)
Levetid uoplyst	0,05 (0,08)	0,032 (0,07)
Forventer arv	Reference	Reference
Forventer ej arv	0,00 (0,03)	-0,01 (0,04)
Uoplyst	-0,13 (0,05)**	-0,15 (0,05)**
1955	0,40 (0,10)***	0,50 (0,11)***
1950	0,33 (0,10)***	0,45 (0,11)***
1945	0,26(0,10)***	0,38 (0,10)***
1940	Reference	Reference
Gift	Reference	Reference
Fraskilt	0,09 (0,06)*	0,10 (0,06)*
Enke/enkemand	-0,06 (0,06)	0,00 (0,07)
Aldrig gift	-0,07 (0,05)	-0,05 (0,05)
Faglært arbejder	Reference	Reference
Selvstændig	0,02 (0,06)	0,04 (0,07)
Ej faglært arbejder	0,02 (0,07)	0,05 (0,08)
Tjenestemand	-0,07 (0,05)	-0,05 (0,05)
Arbejdsløs	-0,13 (0,06)*	-0,13 (0,06)*
Øvrig	-0,05 (0,10)	-0,06 (0,10)
Grundskole	Reference	Reference
Erhvervsuddannelse/ gymnasium	0,00 (0,04)	-0,02 (0,04)
Kort videregående	-0,08 (0,06)	-0,11 (0,06)
Mellemlang videregående	-0,05 (0,05)	-0,08 (0,04)*
Lang videregående	-0,15 (0,04)***	-0,15 (0,04)***
Uoplyst	-0,06 (0,10)	-0,04 (0,11)

TABEL 6.4 (FORTS.)

	Inklusive anden formue	Inklusive anden formue, fordelt på en restlevetid, der er 50 procent længere end den gennemsnitlige
Årsindkomst (100.000 kr.)	0,05 (0,01)***	0,05 (0,01)***
Boligejer	-0,22 (0,04)***	-0,19 (0,04)
Samme fremtidige indbetalinger	Reference	Reference
Større fremtidige indbetalinger	0,01 (0,04)	0,01 (0,04)
Mindre fremtidige indbetalinger	-0,09 (0,04)*	-0,11 (0,04)**
Antal observationer	914	914

Resultaterne viser, at mænd har 6-7 pct. højere sandsynlighed end kvinder for at forvente forbrugsmuligheder, der er mindst 10 pct. for høje. Som det kunne forventes, øges sandsynligheden for at forvente for høje forbrugsmuligheder med forventningens størrelse, og forholdet er (af-rundet) en til en, dvs. når forventningen stiger med 1 pct., stiger sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder også med 1 pct. Nuværende helbred har ikke nogen signifikant betydning for sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder. Det samme gælder forskelle i forventet levetid.^{71,72} Variablen ”forventer arv” indikerer, om interviewpersonen forventer at modtage en arv inden for de næste 10 år. Da vi ikke har kunnet tage højde for eventuel fremtidig arv i vores beregning af de fremtidige forbrugsmuligheder, ville denne variabel kunne forklare, hvorfor nogle forventer et for højt forbrug som pensionist. De personer, der ikke har oplyst, om de forventer en arv, har ca. 13-15 pct. lavere sandsynlighed for at forvente et forbrug, der overstiger det faktisk mulige med mere end 10 pct., end de, der forventer at modtage en arv. Det betyder altså, at personer, der forventer en arv, har

71. Her har vi brugt svarene fra spørgsmålet ”Hvad tror De sandsynligheden er, for at De bliver 85 år eller mere på en skala fra 0 til 100, hvor 0 betyder, at det overhovedet ikke er sandsynligt, mens 100 betyder, at det regner De helt bestemt med?”

72. Da det er muligt, at forventet levetid er stærkt korreleret med nuværende helbred, har vi også estimeret modellen uden forventet levetids-variable. Dette påvirkede dog ikke resultaterne.

13-15 pct. højere sandsynlighed for at forvente for meget end de, der ikke har besvaret spørgsmålet om at modtage en arv. Forventninger om at modtage en arv kan derfor bidrage til at forklare, hvorfor nogle interviewpersoner har overdrevne forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder.

Som det kunne forventes, løber de yngre årgange en væsentligt højere risiko (mellem 26 og 50 pct.) end den ældste årgang for at forvente for høje forbrugsmuligheder. Sandsynligheden for at forvente for meget aftager med stigende alder.

Fraskilte har 9-10 pct. højere sandsynlighed end gifte for at have overdrevne forventninger til forbrugsmulighederne som pensionist.

Arbejdsløse har ca. 13 pct. lavere sandsynlighed for at have forventninger, der er mere end 10 pct. for høje til deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist, sammenlignet med faglærte arbejdere. Det er dog muligt, at dette resultat beror mere på, at vi har overvurderet det fremtidige beregnede forbrug for arbejdsløse, end at arbejdsløse faktisk har mere realistiske forventninger. Vores beregning af de fremtidige udbetalinger fra fx arbejdsgiveradministrerede pensioner er jo baseret på indbetalingerne mellem 1995-2003. Hvis personen ikke var arbejdsløs i disse år, men blev arbejdsløs efter 2003, vil vores prognose være overvurderet.

Fra tabel 6.3a og 6.3b konkluderede vi, at tjenestemænd havde en lavere risiko end arbejdere for at forvente for meget. Tabel 6.4 viser, at der ikke er nogen signifikant forskel mellem arbejdere og tjenestemænd, når vi kontrollerer for øvrige karakteristika. Forskellen mellem arbejdere og tjenestemænd i figur 6.3a og 6.3b beror derfor formodentlig på andre forskelle mellem arbejdere og tjenestemænd. For eksempel har personer med en lang videregående uddannelse 15 pct. lavere sandsynlighed for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder end personer med en grundskoleuddannelse. Samtidig har personer med relativt høje årsindkomster en større sandsynlighed for at forvente for meget sammenlignet med personer med relativt lave årsindkomster, selv om effekten kun er synlig ved meget store indkomstforskelle.

Boligejere løber en væsentligt lavere risiko for at forvente for meget. I gennemsnit har boligejere ca. 20 pct. lavere sandsynlighed end lejere for at forvente for høje forbrugsmuligheder.

Vi inkluderer også variabler, som indikerer, om interviewpersonen planlægger at indbetale det samme beløb, et større beløb eller et

mindre beløb i fremtiden. Disse variabler inkluderes, så vi kan kontrollere for effekten af, at interviewpersonens indbetalinger måske ikke følger den indbetalingstrend, som vi har brugt i vores fremskrivninger. For at konstruere disse variable har vi brugt informationer fra spørgeskemaet, som angiver, hvor mange ordninger interviewpersonen planlægger at indbetale mindre, det samme eller mere til. Desværre ved vi i mange tilfælde ikke, om det totale beløb vil være større eller mindre. En interviewperson kan fx svare, at han eller hun planlægger at indbetale mindre til arbejdsgiveradministrerede rate- og kapitalpensioner, men mere til private kapitalpensioner. Denne interviewperson bliver kodet som indbetalende et mindre beløb, da antal ordninger, som han eller hun planlægger at indbetale mindre til, er større end antal ordninger, som han eller hun planlægger at indbetale mere til, selv om det selvfølgelig er muligt, at det totale indbetalte beløb vil være det samme eller større. Resultaterne skal derfor fortolkes med forsigtighed. De interviewpersoner, der siger, at de skal indbetale mindre i fremtiden, har en ca. 10 pct. lavere sandsynlighed for at have overdrevne forventninger. Dette resultat kan formodentlig forklares med, at vores beregninger er overdrevne for disse respondenter.

Tabel 6.4 viser, at det først og fremmest er mænd, de yngre årgange, fraskilte, lavt uddannede og personer, der ikke ejer en bolig, der risikerer at forvente et forbrug som pensionist, der overstiger det faktisk mulige.

PROBIT-REGRESSION OG MARGINALEFFEKTER:

I en probit-model antager man, at den variabel, man er interesseret i, y_i^* , kan forklares ved ligningen:

$$y_i^* = \alpha + X_{ij}\beta_j + \varepsilon_i$$

hvor i betegner individ, j betegner variabel, α er en konstant, X_{ij} er en matrix med individspecifikke karakteristika, β_j er de estimerede koefficienterne og ε_i er fejldet. Videre antages, at man ikke kan observere y^* , men at man i stedet kan observere variabel y , for hvilken det gælder, at:

$$y = \begin{cases} 1 & \text{om } y^* > 0 \\ 0 & \text{om } y^* \leq 0 \end{cases}$$

Sandsynligheden for, at $y = 1$, betegnes med P_i og gives af ligningen:

$$P_i = \Pr(y_i = 1) = \Pr[\varepsilon_i > -(\alpha + X_{ij}\beta_j)] = 1 - F[\alpha + X_{ij}\beta_j]$$

hvor F er den kumulative distributionsfunktion af ε . I en probit-model antager man, at fejldet er normalfordelt, og da normalfordelingen er symmetrisk, så er $1 - F(-Z) = F(Z)$, hvilket betyder, at:

$$P_i = F(\alpha + X_{ij}\beta_j)$$

Da vores observerede y -værdier kun er 1 eller 0, kan den såkaldte likelihood funktion skrives som:

$$L = \prod_{y_i=1} P_i \prod_{y_i=0} (1 - P_i)$$

Denne ligning kan estimeres med maksimum likelihood, hvilket er en ikke-lineær estimeringsmetode. I tabellerne præsenterer vi ikke de estimerede koefficienter β_j , fordi disse er svære at fortolke. I stedet præsenterer vi *marginaleffekterne*, som viser, hvor meget sandsynligheden for at $y = 1$ forandres, når værdien på en forklarende variabel forandres. For en dummy-variabel (dvs. en forklarende variabel, der er enten 1 eller 0) viser marginaleffekten, hvor meget sandsynligheden for at $y = 1$ forandres, når værdien på dummy-variablen går fra 0 til 1. For de variable, der ikke er dummyer, viser marginaleffekten, hvor meget sandsynligheden for at $y = 1$ forandres, når værdien af variabelen forandres uendeligt lidt. Marginaleffekten for kontinuertlige variable evalueres ved variabelens middelværdi.

PENSIONSINFORMATIONEN – TILSTRÆKKELIG OG KLAR?

I det foregående kapitel fandt vi, at mellem 15 og 20 pct. af personerne i stikprøven havde realistiske forventninger til deres forbrugsmuligheder som pensionist (dvs. inden for plus/minus 10 pct. af de beregnede forbrugsmuligheder). Det betyder med andre ord, at flertallet af interviewpersonerne havde forkerte forventninger. I dette kapitel undersøger vi derfor, hvorfra interviewpersonernes information om deres egne pensionsforhold stammer. Vi undersøger, hvorvidt interviewpersonerne synes, at den information, de får, er tilstrækkelig henholdsvis forståelig. Til sidst undersøger vi interviewpersonernes viden om deres egne pensionsopsparringer. Gennemgående i analysen undersøger vi, om der er forskelle mellem de grupper, der har korrekte, for høje henholdsvis for lave forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist.

Vi analyserer her først og fremmest den stikprøve, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist (dvs. samme stikprøve, som blev analyseret i de tidligere kapitler). Som diskuteret i kapitel 4 besvarede kun 60 pct. (af de erhvervsaktive) dette spørgsmål. Det er muligt, at de interviewpersoner, som faktisk besvarede spørgsmålet, også er de mest velinformerede. Derfor sammenligner vi resultaterne for dem, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder, med hele stikprøven af erhvervsaktive (født i 1940, 1945, 1950 og 1955) for at undersøge, om der er nogle forskelle. Som tidligere nævnt modtog interviewpersonerne et brev fra SFI forud for

interviewet, der forklarede undersøgelsens formål. Interviewpersonerne har derfor haft mulighed for at søge information om deres pensionsforhold forud for interviewet. Det er derfor muligt, at andelen af interviewpersoner, der har læst deres pensionsinformation, er højere end i befolkningen.

INFORMATIONSKILDERNE

Interviewpersonerne blev spurgt: ”Hvorfra får De normalt information om Deres pensionsordninger?” 15 forskellige svaralternativer var mulige (deriblandt ”Har ingen pensionsordning” og ”Ingen information”). Det var muligt at angive flere forskellige alternativer. I tabel 7.1 viser vi, hvorfra interviewpersoner, der havde korrekte forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder henholdsvis de, der forventede for lidt og for meget, fik information om deres pensionsordninger. Resultaterne inkluderer kun de interviewpersoner, der angiver, at de har en pensionsordning. I tabel 7.1 er interviewpersoner med korrekte, for lave og for høje forventninger til det fremtidige forbrug defineret ud fra, at deres beregnede forbrugsmuligheder er beregnet inklusiv anden formue fordelt over en restlevetid, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige. De tilsvarende resultater, når de fremtidige forbrugsmuligheder er beregnet inklusiv anden formue (fordelt på den gennemsnitlige restlevetid) og eksklusive anden formue, findes i tabel A5a og tabel A5b i Appendiks. Kolonnen med ”Alle” giver resultaterne for alle erhvervsaktive i aldersgruppen.

TABEL 7.1

Andel af interviewpersoner, der får information om deres pensionsordninger fra forskellige kilder.

	Korrekt	For lav	For høj	Alle
Ingen information	0	0,2	0,8	0,7
Pensionsinfo	17,2	14,8	14,0	15,0
Arbejdsgiver	15,9	18,5	15,5	17,2
Pensionsopgørelse fra pensionskasse	69,7	70,1	66,7	69,0
Pensionsopgørelse fra bank	40,0	43,5	45,1	44,6
Pensionsopgørelse fra kommune	2,1	6,2	1,9	3,7
Arbejdskolleger	2,8	0,8	1,9	1,3
Pressen	4,8	4,7	6,4	4,8
Revisor	2,8	1,8	3,4	2,1
Uafhængige finansielle rådgivere	0,7	1,0	0,4	0,5
Forsikrings- og pensionsagenter	7,6	3,7	5,3	3,4
Andre	4,1	4,9	4,2	4,1
Noget af ovenstående	100	99,8	99,2	99,3

Note: Korrekt, for lav og for høj henviser til personer, hvis forventede forbrugsmuligheder er henholdsvis mellem 10 pct. højere og 10 pct. lavere end de beregnede, mere end 10 pct. lavere end de beregnede, og mere end 10 pct. højere end de beregnede. Faktiske beregnede forbrugsmuligheder er beregnet under antagelsen af, at anden formue forbruges over en periode, der er 50 pct. længere end den forventede restlevetid ved tilbagetrækningen.

Tabel 7.1 viser, at langt de fleste interviewpersoner, der har svaret, at de har en pensionsordning, får information om denne fra mindst én kilde. De fleste får deres informationer fra pensionsopgørelser fra pensionskasser eller fra en bank, men det er også relativt almindeligt at få informationer fra pensionsinfo (dvs. den hjemmeside, hvor pensionskasser, livsforsikringsselskaber, banker, sparekasser og offentlige myndigheder er gået sammen for at give den enkelte mulighed for at se, hvor meget man vil få udbetalt som pensionist⁷³) og fra arbejdsgiveren. Det er svært at se nogle systematiske forskelle mellem dem, der har korrekte forventninger, og de øvrige interviewpersoner. Det er dog en højere andel af dem, der har korrekte forventninger, der får deres informationer fra pensionsinfo, fra forsikrings- og pensionsagenter, henholdsvis fra nogen af kilderne, sammenlignet med de øvrige interviewpersoner (selv om forskellene er

73. Det skal noteres, at ikke alle danske pensionsselskaber og pensionskasser er tilknyttet pensionsinfo endnu, selv om antallet af tilknyttede selskaber og kasser er øget betydeligt, siden vores undersøgelse blev gennemført.

små). De, der har besvaret forventningsspørgsmålet, skiller sig heller ikke ud fra de øvrige erhvervsaktive interviewpersoner på deres alderstrin.

Interviewpersonerne blev også spurgt, hvorvidt de bruger tid på at læse den information, de får om deres pensionsforhold. Overordnet svarede 73,7 pct. af interviewpersonerne på forventningsspørgsmålet, at de læser informationen om deres pensionsforhold, mens det tilsvarende tal for hele aldersgruppen (dvs. uanset om de besvarede forventningsspørgsmålet eller ej) var 65 pct. Det viser, at det i højere grad er de, der er velinformeret om deres pensioner, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist.

I tabel 7.2 undersøger vi, hvor mange af dem, der havde korrekte, for lave eller for høje forventninger til den fremtidige pensionsindkomst, der læser pensionsinformation.

TABEL 7.2

Andel, der læser pensionsinformation.

	Korrekt	For lav	For høj
Eksklusive anden formue	74,4	73,5	68,8
Inklusive anden formue	68,9	75,1	66,5
50 procent længere restlevetid	72,4	74,8	65,9

Note: "Eksklusive anden formue" betyder, at anden formue er ekskluderet ved beregningen af forbrugsmulighederne. "Inklusive anden formue" betyder, at de beregnede forbrugsmuligheder er beregnet inklusive anden formue, og at anden formue er fordelt over den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen. "50 pct. længere restlevetid" betyder, at anden formue er inkluderet og fordelt over en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen.

Tabel 7.2 viser, at den andel, der har for høje forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder, også i mindre udstrækning end de øvrige interviewpersoner læser deres pensionsinfo. Det samme mønster kan observeres, uanset hvilke antagelser vi har gjort, når vi har beregnet de fremtidige forbrugsmuligheder (dvs. om vi har inkluderet anden formue, fordelt anden formue på en 50 pct. længere restlevetid eller ekskluderet anden formue i beregningerne). En mulig konklusion er derfor, at de, der forventer for meget, gør dette, fordi de i højere grad end de andre interviewpersoner ikke læser om deres pensionsforhold. Der er dog ikke nogen klare forskelle på andelen, der læser pensionsinformation, og andelen

af interviewpersoner med korrekte henholdsvis med for lave forventninger, hvad angår de fremtidige forbrugsmuligheder.

FORSTÅELIGHED OG TILSTRÆKKELIGHED

I det foregående afsnit beskrev vi, hvordan de fleste interviewpersoner bruger tid på at læse deres pensionsinformation, men at andelen af interviewpersoner, der læser informationen, er noget lavere blandt dem, der forventer for høje forbrugsmuligheder. Vi går nu videre og undersøger, hvor stor en andel af dem, der læser deres pensionsinformation, der rent faktisk synes, at informationen er forståelig. Som tidligere undersøger vi, om der er nogle forskelle mellem dem, der har korrekte forventninger, dem, der forventer for meget, og dem, der forventer for lidt.

FORSTÅELIGHED

Overordnet syntes 66 pct. af alle interviewpersoner født i 1940, 1945, 1950 og 1955, at pensionsinformationen var forståelig. Undersøger vi kun den stikprøve, der svarede på forventningsspørgsmålet, er det tilsvarende tal 71 pct. Dette viser som tidligere, at det først og fremmest er dem, der synes, at informationen er forståelig, som har svaret på spørgsmålet om forventet forbrug som pensionist. Tabel 7.3 viser, at de, der forventer et lavere forbrug, end de (efter beregningerne) faktisk vil have mulighed for at realisere, i højere grad synes, at informationen er forståelig. Dette gælder, uanset hvordan vi har beregnet forbrugsmulighederne. Resultatet er svært at fortolke, da der er tale om en selvrapporteret angivelse. Vi kan således ikke vide, om interviewpersonen rent faktisk har forstået informationen, når han/hun angiver, at den er forståelig.

TABEL 7.3

Andel, der synes, at pensionsinformationen er forståelig.

	Korrekt	For lav	For høj
Eksklusive anden formue	69,7	72,7	69,6
Inklusive anden formue	66,7	73,3	66,9
50 procent længere restlevetid	66,7	72,7	69,0

Note: "Eksklusive anden formue" betyder, at anden formue er ekskluderet ved beregningen af forbrugsmulighederne. "Inklusive anden formue" betyder, at de beregnede forbrugsmuligheder er beregnet inklusive anden formue, og at anden formue er fordelt over den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen. "50 pct. længere restlevetid" betyder, at anden formue er inkluderet og fordelt over en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen.

TILSTRÆKKELIGHED

76 pct. af de interviewpersoner, der besvarede forventningsspørgsmålet, syntes, at pensionsinformationen var tilstrækkelig. For alle interviewpersoner var det tilsvarende tal 72,5 pct. Der er altså en større andel af dem, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder, som synes, at informationen er tilstrækkelig. I tabel 7.4 viser vi, hvor stor en del af de interviewpersoner, der har henholdsvis korrekte, for høje og for lave forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder, som synes, at pensionsinformationen er tilstrækkelig.

TABEL 7.4

Andel, der synes, at pensionsinformationen er tilstrækkelig.

	Korrekt	For lav	For høj
Eksklusive anden formue	71,1	78,8	75,3
Inklusive anden formue	73,1	77,9	71,8
50 procent længere restlevetid	74,3	77,4	73,0

Note: "Eksklusive anden formue" betyder, at anden formue er ekskluderet ved beregningen af forbrugsmulighederne. "Inklusive anden formue" betyder, at de beregnede forbrugsmuligheder er beregnet inklusive anden formue, og at anden formue er fordelt over den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen. "50 pct. længere restlevetid" betyder, at anden formue er inkluderet og fordelt over en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen.

Det er især de, der forventer for lave forbrugsmuligheder, der synes, at pensionsinformationen er tilstrækkelig, mens der ikke er nogen forskelle

mellem dem, der har korrekte forventninger, og dem, der forventer for meget. Også dette resultat er svært at forklare.

STIKPRØVENS BEVIDSTHED OM EGNE PENSIONSORDNINGER

Vi undersøger også på en anden og mere indirekte måde, i hvilket omfang interviewpersonerne er informeret om deres pensionsordninger. Interviewpersonerne blev nemlig bedt om at oplyse, hvilke typer af pensionsordninger de har. Disse selvrapporterede oplysninger holder vi op imod de pensionsordninger, som vi har fået oplyst fra anden side, at de faktisk har.

Tabel 7.5 og tabel 7.6 illustrerer, hvor stor en andel af interviewpersonerne der ved, hvorvidt de har en tjenestemandspension, henholdsvis en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning. Det viser sig, at 92,7 pct. af de interviewpersoner, der også har svaret på forventningsspørgsmålet, ved, hvorvidt de har en tjenestemandspension, og 88,4 pct. ved, hvorvidt de har en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning.

TABEL 7.5

Andel, der ved, hvorvidt de har en tjenestemandspension eller ej.

	Korrekt	For lav	For høj
Eksklusive anden formue	94,7	95,8	88,3
Inklusive anden formue	93,3	95,2	86,5
50 procent længere restlevetid	92,4	95,7	86,7

Note: "Eksklusive anden formue" betyder, at anden formue er ekskluderet ved beregningen af forbrugsmulighederne. "Inklusive anden formue" betyder, at de beregnede forbrugsmuligheder er beregnet inklusive anden formue, og at anden formue er fordelt over den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen. "50 pct. længere restlevetid" betyder, at anden formue er inkluderet og fordelt over en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen.

TABEL 7.6

Andel, der ved, hvorvidt de har en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning eller ej.

	Korrekt	For lav	For høj
Eksklusive anden formue	89,4	86,2	84,7
Inklusive anden formue	91,1	89,2	85,3
50 procent længere restlevetid	91,8	88,9	85,6

Note: "Eksklusive anden formue" betyder, at anden formue er ekskluderet ved beregningen af forbrugsmulighederne. "Inklusive anden formue" betyder, at de beregnede forbrugsmuligheder er beregnet inklusive anden formue, og at anden formue er fordelt over den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen. "50 pct. længere restlevetid" betyder, at anden formue er inkluderet og fordelt over en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid ved tilbagetrækningen.

Tabel 7.5 og 7.6 viser, at det især er de personer, der forventer et for højt forbrug som pensionist, der ikke ved, om de har en tjenestemandspension, en arbejdsgiveradministreret pensionsordning eller en privat pensionsordning. De, der har korrekte forventninger, har også den højeste sandsynlighed for at vide, om de har en arbejdsgiveradministreret eller en privat pensionsordning, mens det først og fremmest er de, der er bevidste om deres tjenestemandspension, der har for lave forventninger.

Da vores informationer om arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger er baseret på oplysninger i slutningen af 2003, er en eventuel opsparring med oprettelse i 2004, 2005 eller 2006 ikke inkluderet i vores data. Selv om det formodentlig er få interviewpersoner, der starter en ordning så sent, er det muligt, at vi overdriver andelen, der ikke ved, hvorvidt de har en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning. Derfor har vi også undersøgt, hvor stor en andel af interviewpersonerne, der siger, at de ikke har en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning, men faktisk har en. Overordnet har 2 pct. af personerne i stikprøven en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning, som de ikke er bevidste om. Andelen er lavest blandt dem, der har korrekte forventninger (1,4 pct.), og højest blandt dem, der har for høje forventninger (3,8 pct.), mens 1,9 pct. af dem, der har for lave forventninger, har en arbejdsgiveradministreret eller privat pensionsordning, de ikke er bevidste om.

Resultatet, at det i højere grad er de, der forventer for meget, der ikke ved, hvilke pensionsordninger de har, viser, at især disse interviewpersoner er dårligt informeret om deres pensionsordninger.

Interviewpersonerne blev som nævnt kontaktet via brev om undersøgelsen, forud for interviewet. De havde derfor mulighed for at søge information om deres egne pensionsforhold op til interviewet. Vi undersøger nu, om interviewpersonerne anvendte denne mulighed, og hvorvidt dette kan forklare noget om forskellene på forventningernes korrekthed.

Tabel 7.7 viser de resultater, vi har beregnet for forbrugsmulighederne under antagelsen af, at anden formue forbruges under en periode, der er 50 pct. længere end den gennemsnitlige restlevetid. De tilsvarende resultater inklusiv anden formue fordelt over den gennemsnitlige restlevetid og eksklusiv anden formue findes i tabel A6a og tabel A6b i Appendiks. Tabel 7.7 viser, at der ikke er store systematiske forskelle mellem dem, der har korrekte forventninger, og dem, der forventer for meget henholdsvis for lidt med hensyn til, om de har hentet oplysninger om deres pensionsforhold forud for interviewet. Interviewpersoner med korrekte forventninger har en noget højere sandsynlighed for at have søgt informationer fra pensionskasse, bank eller forsikringsselskab og en noget lavere sandsynlighed for at have søgt informationer fra andre kilder forud for interviewet. Interviewpersoner med korrekte forventninger har også, paradoksalt nok, en højere sandsynlighed for ikke at have søgt information før interviewet (selv om forskellen er meget lille). Som det kunne forventes, er andelen, der ikke har søgt information, højere for hele stikprøven (dvs. inklusiv de, der ikke har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder). Selv om i alt 97 pct. af de erhvervsaktive 51-66-årige interviewpersoner søgte informationer før interviewet, besvarede kun 60 pct. spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist. En mulig fortolkning er dermed, at den information, interviewpersonerne fik, da de søgte, ikke var tilstrækkelig detaljeret eller udførlig, til at kunne ruste dem til at besvare spørgsmålet korrekt.

TABEL 7.7

Andel interviewpersoner, der søgte information fra forskellige kilder før interviewet.

Information fra:	Korrekt	For lav	For høj	Alle
Lønsedler	51,7	50,7	51,6	55,2
Pensionskasse/bank/forsikringselskab	21,4	20,0	19,7	19,4
Pensionsinfo	37,9	37,9	36,9	34,6
Andet	8,3	11,5	10,0	8,9
Ingen information	2,8	2,3	2,3	3,0

Vores undersøgelse viser, at de fleste interviewpersoner modtager information om deres pensionsforhold fra en eller flere kilder, at de fleste læser informationen om deres pensionsforhold, og at de i almindelighed synes, at informationen er tilstrækkelig og forståelig. Vi finder også, at de, der har besvaret spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist, læser pensionsinformation og synes, at den er forståelig og tilstrækkelig i større udstrækning end øvrige (erhvervsaktive) interviewpersoner. Det er altså de mest velinformerede, der også svarer på, hvilke forbrugsmuligheder de forventer som pensionist. Vi har i dette kapitel også vist, at de, der har korrekte forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist, som vi forventede, også har en højere sandsynlighed for at være bevidste om, hvilke pensionsordninger de faktisk har. Endvidere har vi vist, at forskellene på om interviewpersonerne søgte informationer før interviewet, ikke kan forklare forskellene mellem dem, der har korrekte forventninger, og dem, der har forkerte forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder som pensionist.

BETYDNINGEN AF PENSIONSORDNINGERNES SAMMENSÆTNING

I et tidligere kapitel fokuserede vi på forskellen mellem forventede og beregnede forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Denne analyse var helt afhængig af, at interviewpersonen havde besvaret spørgsmålet, om hvor stor en del af den nuværende bruttoindkomst som han eller hun forventer at beholde som pensionist. Som beskrevet i kapitel 4, besvarede kun en mindre andel af interviewpersonerne dette spørgsmål. I dette kapitel analyserer vi derfor hele stikprøven af erhvervsaktive interviewpersoner født i 1940, 1945, 1950 og 1955 (2.240 personer). Vi undersøger især, hvilke typer af ordninger interviewpersonerne indbetaler til, pensionsindbetalingernes sammensætning samt forholdet mellem indbetalingernes sammensætning og fx planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, forventet restlevetid og boligsituationen, samt om der er nogle pensionsordninger, hvor overblikket særligt mangler.

PENSIONSORDNINGER OG PENSIONSINDBETALINGER

Interviewpersonerne blev spurgt om, hvilke pensionsordninger de havde i 2006, samt hvor meget de indbetalte til hver type ordning. Dette afsnit

viser, hvilke typer af ordninger interviewpersonerne indbetalte til og indbetalingernes fordeling.

INTERVIEWPERSONERNES PENSIONSORDNINGER

I tabel 8.1 viser vi, hvilke ordninger de endnu erhvervsaktive interviewpersoner, født i 1940, 1945, 1950 og 1955, havde i 2006. Tallene er baseret på interviewpersonernes egne oplysninger.

TABEL 8.1

Andel interviewpersoner, der havde opsparing i forskellige ordninger i 2006.

Type af ordning	Andel erhvervsaktive interviewpersoner
Obligatorisk arbejdsgiverordning	
I alt	65,4
Livrente / løbende udbetaling	69,6
Ratepension	29,1
Kapital	33,5
Indekskontrakter	4,9
Individuel / ikke-obligatorisk arbejdsgiverordning	
I alt	19,8
Livrente / løbende udbetaling	56,6
Ratepension	41,0
Kapital	44,6
Indekskontrakter	7,9
En eller flere typer af arbejdsgiverordning	72,0
Privat pensionsordning	
I alt	57,5
Livrente / løbende udbetaling	33,5
Ratepension	39,4
Kapital	69,2
Indekskontrakter	8,7
Tjenestemandspension	16,6
Anden Pensionsordning	11,5
Bank	36,1
En eller flere typer af pensionsopsparing	89,6

I alt angav næsten 90 pct. af de endnu erhvervsaktive, at de havde en form for pensionsopsparing. Cirka to tredjedele havde en obligatorisk arbejdsmarkedsordning, og i alt havde næsten hver fjerde en type arbejdsgiveradministreret ordning. Størstedelen af interviewpersonerne har i det mindste en del af deres arbejdsgiveradministrerede pension i en ordning med løbende udbetalinger, mens færre har ratepensions- og kapitalpensionsordninger (summen af tallene overstiger hundrede, fordi den samme interviewperson kan have sparet op i flere forskellige typer af ordninger). Meget få interviewpersoner angiver, at de har indeksskontrakter, formodentlig fordi indeksskontrakter ikke har kunnet oprettes siden 1971.

Næsten halvdelen af interviewpersonerne, 48,4 pct., angiver, at i det mindste en del af deres betalinger til arbejdsgiverordninger også går til forsikringer som fx livsforsikringer eller ulykkeforsikringer.

Næsten 58 pct. af interviewpersonerne har en privat pensionsordning, og en meget stor andel af disse, næsten 70 pct., har placeret i det mindste en del af pengene i en kapitalpension, formodentlig fordi indbetalinger til kapitalpensioner op til 43.100 kr. må trækkes fra i skat (dog ej i topskatten). Det er også relativt almindeligt at spare op i en bank. Over en tredjedel af interviewpersonerne har denne type af opsparing.

INDBETALINGERNES FORDELING

I tabel 8.2 viser vi, hvor store månedlige beløb interviewpersonerne i gennemsnit angiver, at de indbetalte til hver type af pensionsordning (i 2006), samt hvor stor en del af de totale indbetalinger hver ordning stod for.

TABEL 8.2

Gennemsnitlige indbetalinger til forskellige typer af pensionsordning og indbetalingernes fordeling.

Pensionsordning	Gennemsnitlig indbetaling	Pct. af totale indbetalinger
Livrente	2 100	21,8
Ratepension	2 300	20,1
Kapital	3 100	32,8
Indeksskontrakter	100	2,4
Bank	1 100	22,9

I gennemsnit indbetaltes de største beløb til kapitalpensioner. Da vi i tabel 8.1. viste, at det især var de interviewpersoner, der havde privattegnede ordninger, der indbetalte, er det muligt, at det høje beløb er afhængigt af, at det først og fremmest er personer med forholdsvis høje indkomster, der indbetaler til kapitalpensioner. Dette kan også bidrage til at forklare, hvorfor opsparingen i bank er forholdsvis høj. Indbetalingerne til livrenter og ratepensioner var i gennemsnit lidt over 2.000 kr., mens indbetalinger til indekskontrakter i gennemsnit var meget lave (kun 100 kr.), hvilket kan forklares med, at meget få interviewpersoner har denne type af pensionsordning.

PENSIONSINDBETALINGERNES FORDELING OG INTERVIEWPERSONERNES FORVENTNINGER

I dette afsnit beskriver vi, hvordan pensionsindbetalingerne sammensætning og andre typer af indkomster og formue hører sammen med forventninger om livet som pensionist.

Tabel 8.3 viser, hvordan pensionsindbetalingerne sammensætning og planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten hænger sammen. Vi skelner mellem interviewpersoner, der indbetaler en relativt lille andel af deres totale pensionsindbetalinger (25 pct. eller mindre) til en særlig ordning, de, der indbetaler en relativt stor andel af deres totale pensionsindbetalinger (mere end 75 pct.) til en særlig ordning, og de, der indbetaler ”balanceret” (dvs. mellem 25 og 75 pct. til en særlig ordning).

TABEL 8.3

Forholdet mellem pensionsindbetalingerne sammensætning og planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien efter tilbagetrækningen. Andel interviewpersoner. Procent.

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien	≤ 25 %	> 25 % ≤ 75 %	> 75 %
Sælge fast ejendom			
Løbende	21,4	19,2	8,9
Ratepension	22,2	18,4	8,8
Kapitalpension	21,9	21,8	9,5
Bank	19,6	20,4	9,9
Optage lån i fast ejendom			
Løbende	7,5	9,9	5,0
Ratepension	8,7	7,2	4,8
Kapitalpension	8,5	6,8	5,1
Bank	8,8	5,4	5,0
Mindske det daglige forbrug			
Løbende	36,6	34,8	17,2
Ratepension	35,8	33,6	17,6
Kapitalpension	34,1	38,1	19,0
Bank	36,9	41,9	17,8
Andet			
Løbende	9,0	14,9	4,8
Ratepension	9,6	11,2	4,8
Kapitalpension	11,2	6,8	4,9
Bank	9,7	9,7	5,0

Tabel 8.3 viser, at der ikke er nogen større forskelle mellem interviewpersonernes valg af, hvordan deres pensionsindbetalinger placeres og deres planlagte tilpasninger af økonomien. Af dem, der har en relativt lille del af opsparingen i en bank, er det få, der planlægger at sælge fast ejendom, imens det er relativt mange af dem, der har en stor del af deres opsparing i en bank, som forventer at sælge fast ejendom. Paradoksalt er der en større andel af dem, der har en relativt høj del af deres pensionsopsparing i en kapitalpension, som planlægger at mindske det daglige forbrug, og der er også flere af dem, der har forholdsvis lidt sparet op i en kapitalpension, der planlægger at gøre noget andet, men også disse forskelle er små.

PÅVIRKER ANDRE TYPER AF INDKOMSTER PLANLAGTE FORANSTALTNINGER FOR AT TILPASSE ØKONOMIEN TIL PENSIONSINDKOMSTEN?

I stikprøven af endnu erhvervsaktive født i 1940, 1945, 1950 og 1955 havde 68,6 pct. en ejerbolig, og disse interviewpersoner angav i gennemsnit, at friværdien i deres bolig var 1.760.000 kr. Derudover angav 19,7 pct., at de havde et sommerhus med en gennemsnitlig friværdi på 700.000 kr. Der kan derfor forventes at være en relativt stor forskel mellem boligejere og lejere, hvad angår deres planlagte tilpasninger af økonomien. I tabel 8.4 viser vi forskelle mellem boligejere og lejere, og hvordan de planlægger at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten.

TABEL 8.4

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten. Boligejere og lejere.

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien	Boligejere	Lejere
Sælge fast ejendom	16,2	6,0
Optage lån i fast ejendom	8,1	2,2
Mindske det daglige forbrug	24,5	19,1
Andet	7,0	4,8

Som det kunne forventes, er det først og fremmest boligejere som forventer at sælge fast ejendom og optage lån i fast ejendom. Der er dog også en større andel af boligejerne end af lejerne, som forventer at mindske det daglige forbrug eller at gøre noget andet for at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten, selv om boligejerne i gennemsnit kan forventes at have det bedre økonomisk end lejerne.

En arv kan forventes at bidrage positivt til den økonomiske situation som pensionist. Derfor viser vi planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten blandt dem, der forventer og ikke forventer at modtage en arv i tabel 8.5.

TABEL 8.5

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien til pensionsindkomsten, for interviewpersoner, der forventer og ikke forventer at modtage en arv.

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien	Forventer arv	Forventer ej arv
Sælge fast ejendom	19,1	19,9
Optage lån i fast ejendom	10,2	8,9
Mindske det daglige forbrug	30,7	37,7
Andet	11,3	9,5

I alt forventer 22,6 pct. af de erhvervsaktive, født i 1940, 1945, 1950 og 1955, at modtage en arv. De, der forventer at modtage en arv, har en lidt lavere sandsynlighed for at planlægge at sælge fast ejendom eller optage lån i fast ejendom. Som det kunne forventes, har de, der ikke forventer at modtage en arv, en højere sandsynlighed for at planlægge at mindske det daglige forbrug. I almindelighed er forskellene mellem dem, der forventer, og dem, der ikke forventer at modtage en arv, dog små. En mulig forklaring er, at den forventede arv i de fleste tilfælde er for lille til at have nogen særlig stor betydning på forbrugsmulighederne som pensionist.

OPSPARING OG ANDRE FORVENTNINGER

Vi viste i tabel 8.3, at hvor stor en del af pensionsindbetalingerne der placeredes i forskellige ordninger, ikke påvirkede respondenternes planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien. I dette afsnit undersøger vi, om pensionsindbetalingernes sammensætning og alderen, når den sidste rate udløber, er relateret til interviewpersonens forventede alder (målt som sandsynligheden for at blive 85 år). En person, som forventer at blive gammel, har jo god grund til at spare op i en løbende ordning, mens en person, der forventer at dø relativt ung, har god grund til at vælge fx en kapitalpension eller en ratepension, der udløber relativt tidligt. I tabel 8.6 viser vi, hvordan indbetalingerne til forskellige typer af pensionsordninger hænger sammen med gennemsnitlig forventet sandsynlighed for at blive 85 år.

TABEL 8.6

Forholdet mellem type af pensionsordning og forventet sandsynlighed for at blive mindst 85 år gammel.

Pensionsordning	Gennemsnitlig forventet sandsynlighed for at blive 85 for interviewpersoner, som indbetaler mindst 90 procent til ordningen	Gennemsnitlig forventet sandsynlighed for at blive 85 for interviewpersoner, som kun indbetaler til ordningen
Løbende	70,0	71,1
Rate	69,3	67,8
Kapital	70,6	73,4
Bank	69,8	71,3

Vi havde forventet, at de, der kun indbetalte eller indbetalte en meget høj andel (mindst 90 pct.) til pensionsordninger med løbende udbetalinger, også skulle have en i gennemsnit højere forventet sandsynlighed for at blive 85 år, mens de, der kun eller næsten kun indbetaler til kapitalpensionsordninger, skulle have en lavere forventet sandsynlighed for at forvente at blive 85 år. Tabel 8.6 viser dog, at der ikke er nogen større forskelle mellem interviewpersoner, der indbetaler til forskellige ordninger og deres forventede sandsynlighed for at blive 85 år. Der er faktisk en større andel blandt dem, der overvejende indbetaler til kapitalpensioner, der forventer at blive mindst 85 år, end blandt dem, der overvejende indbetaler til løbende ordninger.

Tabel 8.7 viser forholdet mellem alderen, når sidste rate udbetales, og forventet sandsynlighed for at blive 85 år.

TABEL 8.7

Forholdet mellem alder, når sidste rate udbetales, og sandsynligheden for at forvente at blive mindst 85 år.

Alder, når sidste rate udbetales	Gennemsnitlig forventet sandsynlighed for at blive 85 år
≤ 70	79,3 %
> 70 - ≤ 75	70,9 %
> 75	73,4 %

I modsætning til det, der kunne forventes, er det de interviewpersoner, som får den sidste rate udbetalt forholdsvis tidligt, der har den højeste forventede sandsynlighed for at blive 85 år eller ældre. En mulig tolkning

af tabel 8.6 og 8.7 er derfor, at interviewpersonerne ikke er helt rationelle i deres valg af pensionsordning i forhold til deres forventede levetid.

ÆGTEFÆLLEPENSIONENS BETYDNING FOR FORVENTET LEVESTANDARD

Interviewpersonerne er blevet spurgt om deres muligheder for at få ægtefællepension i tilfælde af skilsmisse eller i tilfælde af, at ægtefællen døde. Tabel 8.8 viser, hvor stor en del af interviewpersonerne der ville modtage en form for ægtefællepension, fordelt på køn, for interviewpersoner, født i 1940, 1945, 1950 og 1955, som endnu var på arbejdsmarkedet i 2006.

TABEL 8.8

Ægtefællens pensionsforhold, fordelt på køn.

Ægtefællens pensionsforhold	I alt	Kvinder	Mænd
Ægtefællen har pension gennem sit arbejde	86,4	87,3	85,6
Ægtefællen har ej pension gennem sit arbejde	13,6	12,7	14,4
Modtager ægtefællepension hvis skilsmisse	23,8	37,5	12,4
Modtager ej ægtefællepension hvis skilsmisse	76,2	62,5	87,6
Modtager ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	74,3	79,6	69,1
Modtager ej ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	25,7	20,4	30,9

Tabel 8.8 viser, at det stort set er lige så almindeligt for mandlige som for kvindelige ægtefæller at have en form for pension gennem arbejdet. Det er dog mere almindeligt, at kvinder modtager ægtefællepension i tilfælde af ægtefællens død eller i tilfælde af skilsmisse, end at mænd gør det. En mulig forklaring er, at mænd ofte har højere indkomster end kvinder og derfor også har mindre behov for at blive støttet via en ægtefællepension, i tilfælde af at ægtefællen skulle dø eller i tilfælde af skilsmisse.

I tabel 8.9 viser vi, hvordan ægtefællens pensionsforhold hænger sammen med den forventede levestandard som pensionist. Som tidligere skelner vi mellem interviewpersoner, der forventer en bedre (højere) levestandard som pensionist, der forventer samme levestandard som tidligere, og interviewpersoner, der forventer en dårligere (lavere) levestandard som pensionist.

TABEL 8.9

Forholdet mellem ægtefællens pensionsforhold og forventet levestandard som pensionist.

Ægtefællens pensionsforhold	Bedre	Samme	Dårligere
Alle			
Ægtefællen har pension gennem sit arbejde	2,5	71,3	26,1
Ægtefællen har ej pension gennem sit arbejde	1,9	66,0	32,1
Modtager ægtefællepension hvis skilsmisse	1,5	76,5	22,0
Modtager ej ægtefællepension hvis skilsmisse	2,3	69,7	28,0
Modtager ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	2,8	72,3	23,1
Modtager ej ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	2,4	69,0	28,6
Mænd			
Ægtefællen har pension gennem sit arbejde	2,7	69,7	27,6
Ægtefællen har ej pension gennem sit arbejde	2,2	65,2	32,6
Modtager ægtefællepension hvis skilsmisse	0,0	73,4	26,6
Modtager ej ægtefællepension hvis skilsmisse	2,7	70,0	27,3
Modtager ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	3,1	71,2	25,7
Modtager ej ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	2,7	69,0	28,3
Kvinder			
Ægtefællen har pension gennem sit arbejde	2,3	77,8	20,1
Ægtefællen har ej pension gennem sit arbejde	1,4	67,1	31,4
Modtager ægtefællepension hvis skilsmisse	2,1	77,8	20,1
Modtager ej ægtefællepension hvis skilsmisse	1,7	69,1	29,2
Modtager ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	2,6	73,4	24,1
Modtager ej ægtefællepension, hvis ægtefællen dør	1,8	69,1	29,1

Tabel 8.9 viser, at der ikke er nogen større forskelle i forventet levestandard mellem dem, der modtager, og dem, der ikke modtager en ægtefællepension, i tilfælde af at partneren dør eller i tilfælde af skilsmisse. Vi kan dog se, at kvinder, der ikke ville modtage ægtefællepension, har en lavere sandsynlighed for at forvente en bedre levestandard og en højere sandsynlighed for at forvente en dårligere levestandard som pensionist, sammenlignet med kvinder, der ville modtage en ægtefællepension.

UDBETALINGER FRA FORSKELLIGE ORDNINGER

Dette afsnit viser forskelle mellem forventede og beregnede pensionsudbetalinger for folkepensionen, ATP, tjenestemandspensioner og private og arbejdsgiveradministrerede pensionsordninger for endnu erhvervsaktive interviewpersoner, født i 1940, 1945, 1950 og 1955, for på den måde at undersøge, om der er ordninger, hvor overblikket særligt mangler.

Tallene for de forventede udbetalinger er baseret på svarene til spørgsmål om forventede fremtidige pensionsudbetalinger, mens tallene for beregnede udbetalinger er baseret på vores beregninger af de fremtidige pensionsudbetalinger som beskrevet i kapitel 5. Alle tal er forventede månedlige udbetalinger i 2006-lønkroner.

FORVENTEDE OG BEREGNEDE FOLKEPENSIONSUDBETALINGER
Tabel 8.10 viser de beregnede og de forventede fremtidige udbetalinger af folkepension.

TABEL 8.10
Beregnete og forventede folkepensionsudbetalinger.

Percentil	Beregnet folkepension	Forventet folkepension
1	3.900	0
10	4.800	0
25	6.800	3.000
50	8.400	5.000
75	8.400	6.000
90	11.400	8.000
99	11.400	12.000
Gennemsnit	8.100	4.700

Note: Beløbene er afrundet til nærmeste 100. Percentilen viser, hvor stor en andel af interviewpersonerne der har givet et lige så højt eller lavere bud end det angivne. For eksempel kan vi fra den anden række læse, at 10 pct. af interviewpersonerne ikke forventer nogen folkepension.

Tabel 8.10 viser, at for de fleste interviewpersoner er den beregnede folkepension højere end den forventede. Det er derfor muligt, at mange undervurderer deres fremtidige folkepension.

FORVENTEDE OG BEREGNEDE ATP-UDBETALINGER

Tabel 8.11 viser de beregnede og forventede fremtidige udbetalinger fra ATP.

TABEL 8.11

Beregnete og forventede ATP-udbetalinger

Percentil	Beregnet ATP-udbetaling	Forventet ATP-udbetaling
1	0	0
10	700	0
25	1.000	500
50	1.300	1.000
75	1.600	1.500
90	1.700	2.000
99	2.200	34.000
Gennemsnit	1.300	1.900

Note: Beløbene er afrundet til nærmeste 100. Percentilen viser, hvor stor en andel af interviewpersonerne der har givet et lige så højt eller lavere bud end det angivne. For eksempel kan vi fra den anden række læse, at 10 pct. af interviewpersonerne ikke forventer nogen ATP-udbetalinger.

Tabel 8.11 viser, at de forventede og beregnede ATP-udbetalinger stemmer meget godt overens – med undtagelse af den 1 pct. af stikprøven, der har de højeste forventninger (99-percentilen). En mulig tolkning er derfor, at de fleste interviewpersoner har realistiske forventninger til deres fremtidige ATP-udbetalinger.

FORVENTEDE OG BEREGNEDE UDBETALINGER AF TJENESTEMANDSPENSION

Vi går nu videre til forventede og beregnede udbetalinger af tjenestemandspension (præsenteret i tabel 8.12).

TABEL 8.12

Beregnet og forventet tjenestemandspension.

Percentil	Beregnet tjenestemandspension	Forventet tjenestemandspension
1	0	0
10	0	2.500
25	7.800	10.000
50	16.000	15.000
75	24.300	20.000
90	35.500	23.000
99	40.100	74.500
Gennemsnit	16.500	15.100

Note: Tallene er kun baseret på de interviewpersoner, der selv angiver, at de har en tjenestemandspension, og som har angivet et forventet udbetalt beløb (215 personer). Beløbene er afrundet til nærmeste 100. Percentilen viser, hvor stor en andel af interviewpersonerne der har givet et lige så højt eller lavere bud end det angivne. For eksempel kan vi fra den første række læse, at 1 pct. af interviewpersonerne ikke forventer nogen tjenestemandspension (selv om de har angivet, at de har ret til tjenestemandspension).

Selv om de forventede tjenestemandspensionsudbetalinger nogle gange overstiger og nogle gange ligger under de beregnede, er gennemsnittet og medianen for de beregnede og de forventede udbetalinger stort set ens. En mulig fortolkning er derfor, at mange interviewpersoner har relativt realistiske forventninger til deres fremtidige tjenestemandspensionsudbetalinger. Det skal dog nævnes, at ca. 8 pct. af dem, der har en tjenestemandspension, som tidligere vist, ikke er bevidste om dette.

FORVENTEDE OG BEREGNEDE UDBETALINGER AF PRIVATE OG ARBEJDSGIVERADMINISTREREDE PENSIONER

Til sidst viser vi forskelle mellem beregnede og forventede udbetalinger af private og arbejdsgiveradministrerede pensioner i tabel 8.13. De private og arbejdsgiveradministrerede pensionsordninger kan, som diskuteret i kapitel 5, udbetales på mange forskellige måder, fx i rater, som livrenter (dvs. en konstant annuitet) eller som et engangsbeløb. For de interviewpersoner, der har angivet størrelsen på fremtidige rater eller engangsbeløb fra private eller arbejdsgiveradministrerede pensionsordninger, har vi derfor periodiseret disse til årlige beløb (for ratepensioner har vi multipliceret med antallet af rater for periodiseringen) over den forventede restlevetid. Det gør, at også de forventede udbetalinger påvirkes af vore antagelser om forventet restlevetid.

TABEL 8.13

Beregnete og forventede udbetalinger fra private og arbejdsgiveradministrerede pensionsordninger.

Percentil	Beregnet privat og arbejdsgiveradministreret pension	Forventet privat og arbejdsgiveradministreret pension
1	0	0
10	0	0
25	0	0
50	1.300	100
75	5.800	10.000
90	13.100	10.000
99	39.300	52.800
Gennemsnit	4.700	6.400

Note: Beløbene er afrundet til nærmeste 100. Percentilen viser, hvor stor en andel af interviewpersonerne der har givet et lige så højt eller lavere bud end det angivne. For eksempel kan vi fra den første række læse, at 1 pct. af interviewpersonerne ikke forventer nogen arbejdsgiveradministreret eller privat pension. Vi har ekskluderet 34 interviewpersoner, der forventede udbetalinger over 100.000 kr. per måned.

Forskellene mellem forventede og beregnede udbetalinger fra arbejdsgiveradministrerede og private pensionsordninger er i almindelighed relativt store. En mulig tolkning er derfor, at overblikket især mangler for disse ordninger. Men som vi har nævnt tidligere, er det også muligt, at resultaterne påvirkes af vores antagelser ved periodiseringen af rater og engangsbetøb. Samlet set har de fleste realistiske forventninger på deres ATP-udbetalinger, mens usikkerheden er størst for de private og arbejdsgiveradministrerede ordninger.

FORVENTET OG REALISERET FORBRUG

I dette afsnit analyserer vi forventet og realiseret forbrug for de interviewpersoner, der allerede har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet, samt forbrugsforventninger for 1940-1955-årgangene (som vi har analyseret i de tidligere kapitler). Ved at analysere forbruget hos dem, der har trukket sig tilbage, kan vi give et bud på, om deres pension rækker til at dække deres daglige udgifter. Pensionisterne er blevet spurgt til, dels hvordan deres nuværende forbrug ser ud – sammenlignet med det forbrug de havde, før de trak sig tilbage – dels til hvordan de forventede sig, at forbruget ville forandres efter tilbagetrækningen. På baggrund af disse spørgsmål kan vi vurdere, om pensionisterne havde realistiske forventninger før tilbagetrækningen. Til sidst undersøger vi, om forbrugsmønstret varierer mellem de nuværende og de kommende generationer af pensionister.⁷⁴ Det gør vi ved at sammenligne det forventede forbrug for dem, der allerede har trukket sig tilbage, med forventet forbrug for dem, der ikke har trukket sig tilbage endnu.

74. De, der allerede har trukket sig tilbage, blev i 2006 spurgt om, hvad de forventede sig, før de trak sig tilbage. Det er selvfølgelig muligt, at disse personer ikke længere husker, hvad de forventede, før de trak sig tilbage, eller at deres hukommelse vedr. deres forventninger om pensionisttilværelsen er farvet af den faktiske situation.

DE NUVÆRENDE PENSIONISTERS SITUATION

Pensionisterne i 1920-1935-årgangene ser generelt positivt på deres økonomiske situation. I interviewet blev de spurgt: ”Hvordan synes De, at Deres/jeres økonomi er i dag?” 3 ud af 4 svarede, at deres økonomiske situation var god eller meget god, mens kun 2 pct. mente, at deres økonomiske situation var dårlig eller meget dårlig. De resterende 23 pct. syntes, at deres økonomi var ”nogenlunde”. For at konkretisere billedet blev pensionisterne spurgt, om de på nogle punkter havde tilpasset deres økonomi efter tilbagetrækningen. Vi har også beregnet den gennemsnitlige årsindkomst for de tre grupper.⁷⁵ Svarene er præsenteret i tabel 9.1.

TABEL 9.1

Foranstaltninger for at tilpasse økonomien til indkomsten efter pensioneringen. Fordelt efter egen mening om den nuværende økonomiske situation.

Foranstaltninger for at tilpasse økonomien.	Meget god eller god	Nogenlunde	Dårlig eller meget dårlig	Alle
Omlægge lån	7,1	9,3	6,3	7,6
Afvikle gæld	10,3	13,6	6,5	11,0
Flytte til billigere bolig	12,6	18,3	6,9	13,8
Sælge bil e.l.	4,4	5,8	9,4	4,8
Sælge fast ejendom	12,8	15,8	9,4	13,4
Afhænde værdipapirer	3,3	3,5	3,1	3,3
Belåne formue	2,4	3,8	3,1	2,7
Mindske dagligt forbrug	16,0	43,8	66,0	23,6
Spare mindre op	42,0	53,1	51,6	44,8
Gennemsnitlig indkomst	234.400	161.600	140.000	217.200

Note: Tallene skal læses per kolonne. Da det er muligt at vælge flere alternativer for at tilpasse økonomien, summerer "Alle"-kolonnen ikke til 100.

Som det kunne forventes, har de, der synes, at den økonomiske situation er god eller meget god, en væsentligt højere gennemsnitlig indkomst end de, der synes, at den økonomiske situation er dårlig eller meget dårlig. Vi

75. Vi har brugt variablen samlink fra Danmarks Statistik. Da denne variabel ikke inkluderer udbetalinger fra arbejdsgiveradministrerede pensioner, har vi suppleret informationen fra samlink med informationer fra spørgeskemaet. Det skal dog nævnes, at indkomstinformationer manglede for nogle respondenter. Dette havde størst betydning i gruppen, der syntes, at den økonomiske situation er dårlig eller meget dårlig, hvor vi kun har indkomstinformationer for 19 interviewpersoner.

har fordelt svarene på spørgsmålet efter den enkeltes vurdering af sin egen økonomiske situation. Det er dog vigtigt at huske, at vores listede alternativer for at tilpasse økonomien måske ikke er reelle muligheder for alle pensionisterne. For eksempel er det kun de, der har bil eller fast ejendom, der kan vælge at sælge en sådan. Det er sandsynligt, at det især er de, der vurderer deres egen økonomiske situation som dårlig eller meget dårlig, som ikke har mulighed for de foreslåede typer af tilpasningsforanstaltninger. Derfor er det særligt interessant at bemærke, at 66 pct. af de pensionister, der vurderer den økonomiske situation som dårlig eller meget dårlig, har mindsket det daglige forbrug efter pensioneringen, mens kun 16 pct. af dem, som selv mener, at de har det godt eller meget godt økonomisk, har gjort det samme. Der er mange, der vælger at spare mindre op efter tilbagetrækningen for dermed at kunne øge andelen af indkomst til forbrug. Det kan synes ulogisk, at ca. 55 pct. af interview-personerne mener, at de sparer lige så meget op nu, som de gjorde, før de gik på pension. Det er dog muligt, at disse personer ikke medtænker den opsparing, som administreredes af arbejdsgiveren, når de besvarer spørgsmålet, således at opsparingen stadigvæk er mindre, end før de gik på pension. Ikke desto mindre er det bemærkelsesværdigt, at så mange af pensionisterne sparer penge op. En mulig forklaring er, at de sparer op for at forbruge mere på et senere tidspunkt (fx for at kunne købe en ferierejse). Hvis de har en ratepension, er det også muligt, at de sparer på den for at kunne fordele forbrugsmulighederne over de år, hvor raterne er løbet ud.

18,3 pct. af de, der mener, at økonomien er ”nogenlunde”, er flyttet til en billigere bolig for at forbedre forbrugsmulighederne. Samlet set gør dette sig gældende for 13,8 pct. af personerne i stikprøven. Lidt færre, 13,4 pct., vælger at sælge fast ejendom – et relativt højt tal set i lyset af at denne mulighed som tidligere nævnt ikke eksisterer for alle pensionister.

I tabel 9.2 viser vi, hvordan pensionisterne fra de forskellige årgange har tilpasset deres økonomi efter tilbagetrækningen.

TABEL 9.2

Foranstaltninger for at tilpasse økonomien efter tilbagetrækningen.
Fordelt på årgange.

Foranstaltninger for at tilpasse økonomien	1920	1925	1930	1935
Omlægge lån	3,7	6,1	7,2	10,1
Afvikle gæld	7,9	8,9	10,9	13,3
Flytte til billigere bolig	15,9	16,6	12,7	12,3
Sælge bil e.l.	5,6	5,8	3,3	5,1
Sælge fast ejendom	12,1	14,9	14,7	12,1
Afhænde værdipapirer	0,9	5,3	4,0	2,6
Belåne formue	1,4	2,0	2,6	3,7
Mindske dagligt forbrug	16,9	21,9	23,0	27,3
Spare mindre op	33,8	43,4	42,4	50,9

Det er først og fremmest de yngste pensionister, der har omlagt deres lån, afviklet gæld eller belånt deres formue, mens det først og fremmest er de ældste pensionister, der er flyttet til en billigere bolig for at tilpasse økonomien til den lavere pensionistindkomst.⁷⁶ De yngste pensionister har også en højere sandsynlighed for at have mindsket det daglige forbrug. Ligesom det især er denne gruppe, der sparer mindre op, end de gjorde tidligere. Hvis resultaterne for opsparingen var forårsaget af, at pensionister med ratepensioner sparede op til perioden uden rater, så havde det formodentlig været de ældste, som i højeste grad sparede mindre op. Derfor kan det faktum, at relativt mange pensionister fortsætter med at spare lige så meget op efter tilbagetrækningen, formodentlig ikke kun forklares med, at de er bange for at have for lidt penge, når ratepensionen løber ud.

De fremtidige pensionister, født i 1955, 1950, 1945 og 1940, blev spurgt, hvordan de planlægger at tilpasse økonomien til den lavere pensionsindkomst. Desværre var svaralternativerne ikke helt de samme som for de nuværende pensionister, men vi vil alligevel sammenligne de to grupper. Vi viser resultaterne opdelt på forventet levestandard som pensionist, selv om forventet levestandard ikke svarer helt til forventet

76. Det er selvfølgelig muligt, at de ældste pensionister har haft andre grunde end de rent økonomiske til at vælge en billigere bolig. En grund kunne være, at disse pensionister har svært ved at bevæge sig og derfor har valgt en mindre og dermed også billigere bolig.

økonomisk situation, som interviewpersonerne blev bedt om at angive.⁷⁷ Samlet set forventer 2,5 pct. af interviewpersonerne en højere levestandard, 68,5 pct. forventer den samme levestandard, og 29,0 pct. forventer en lavere levestandard som pensionist. I tabel 9.3 viser vi, hvordan disse personer planlægger at forandre økonomien efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet.

TABEL 9.3

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien til den forventede pensionsindkomst. Fordelt på forventet levestandard.

Planlagte foranstaltninger for at tilpasse økonomien	Meget bedre eller bedre	Uforandret	Dårligere eller meget dårligere	Alle
Sælge fast ejendom	20,0	19,0	8,1	12,2
Optage lån i fast ejendom	3,6	7,8	4,7	5,8
Mindske dagligt forbrug	20,0	29,1	18,6	22,4
Andet	7,3	8,8	4,5	6,1

Tabel 9.3 viser, at andelen, der forventer at sælge fast ejendom for at tilpasse økonomien, stort set er den samme hos de kommende pensionister som andelen, der har solgt fast ejendom blandt de nuværende pensionister. Det er først og fremmest de, der forventer en bedre eller uforandret levestandard som pensionist, der forventer at sælge fast ejendom. Formodentlig har disse interviewpersoner i højere grad også fast ejendom at sælge. Der er væsentligt færre blandt de kommende pensionister, der forventer at mindske det daglige forbrug. Som diskuteret i det indledende kapitel, er det sandsynligt, at de fremtidige pensionister vil få en højere indkomst end de nuværende pensionister på grund af de stigende indbetalinger til arbejdsgiveradministrerede pensioner – hvilket måske kan bidrage til at forklare, at færre planlægger at mindske det daglige forbrug. Forbavsende er det, at andelen, der forventer at mindske det daglige forbrug, er lavest blandt dem, der forventer en dårligere eller meget dårligere levestandard som pensionist. De, der forventer en dårligere eller meget dårligere levestandard, angiver heller ikke at planlægge

77. Resultaterne her er baseret på interviewpersoner født i 1955, 1950, 1945 og 1940 og ikke som i de tidligere afsnit kun på dem, der besvarede spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist.

noget andet for at tilpasse økonomien, som kan forklare, hvorfor de forventer at mindske det daglige forbrug i mindre udstrækning end de interviewpersoner, der forventer en bedre eller lige så god levestandard som pensionist. En mulig forklaring er, at disse interviewpersoners daglige forbrug allerede er på et så tilpas lavt niveau, at de ikke ser nogen mulighed for at mindske det yderligere.

HVILKE GRUPPER ER TILFREDSE MED DERES ØKONOMISKE SITUATION?

I dette afsnit undersøger vi, hvilke karakteristikker der påvirker, om de nuværende pensionister er tilfredse med den økonomiske situation. Som tidligere er det spørgsmålet om, hvorvidt ens egen økonomiske situation er meget god eller god, nogenlunde, dårlig eller meget dårlig, der ligger til grund for analysen. I tabel 9.4 viser vi, hvordan civilstatus påvirker mænd og kvinders tilfredshed med deres økonomi.

Mænd har en noget højere sandsynlighed for at være tilfreds med deres økonomiske situation end kvinder, der oftere synes, at deres økonomiske situation er dårlig eller meget dårlig. Mænd, der aldrig har været gift, er mest tilfredse med deres økonomiske situation. I alt har kun ca. 3 pct. af personerne i stikprøven aldrig været gift (60 personer, af hvilke 39 var mænd), så resultaterne skal fortolkes med forsigtighed pga. det relativt spinkle data-grundlag.⁷⁸ Kvinder, der aldrig har været gift, er ikke lige så tilfredse som mænd, der aldrig har været gift, og ca. 1 ud af 3 angiver, at deres økonomi er nogenlunde. Separerede og fraskilte kvinder vurderer i langt den højeste grad deres økonomiske situation som dårlig eller meget dårlig. Også blandt mændene er de fraskilte de mindst tilfredse, selv om forskellen mellem gifte og fraskilte mænd er langt mindre end mellem gifte og fraskilte kvinder. Dette tyder på, at kvinder stadigvæk er mere afhængige af mænds indkomst, end mændene er af kvindernes, når vi betragter de ældste årgange.

78. På grund af det spinkle datagrundlag har vi ikke inkluderet den faktiske gennemsnitsindkomst for de forskellige grupper i tabellen.

TABEL 9.4

Vurdering af egen økonomi, opdelt på civilstatus og køn.

	Meget god eller god	Nogenlunde	Dårlig eller meget dårlig
I alt			
Mænd	76,6	22,4	1,0
Kvinder	74,4	22,6	3,0
Antal personer	1.431	431	40
Gift/ registreret partner			
Mænd	76,9	22,3	0,8
Kvinder	79,2	18,8	2,0
Antal personer	788	212	13
Separeret /fraskilt			
Mænd	75,0	21,9	3,1
Kvinder	61,4	25,7	12,9
Antal personer	91	32	11
Enke/ enkemand			
Mænd	76,1	22,8	1,2
Kvinder	73,1	24,2	2,7
Antal personer	513	166	16
Aldrig gift			
Mænd	79,5	20,5	0
Kvinder	67,5	32,5	0
Antal personer	39	21	0
Alle	75,4	22,5	2,1

Interviewpersonerne født i 1920, 1925, 1930 og 1935 (der allerede har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet) blev spurgt om, hvor lang tid inden deres tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet de begyndte at planlægge den. I tabel 9.5 undersøger vi, om en længere planlægningshorisont hænger sammen med en højere tilfredshed med ens økonomiske situation.

TABEL 9.5

Planlægning af tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet, fordelt efter vurderingen af egen nuværende økonomiske situation.

	Meget god eller god	Nogenlunde	Dårlig eller meget dårlig	Alle
Ej planlagt	54,7	67,4	84,2	58,2
1-2 år	22,8	17,7	7,9	21,3
3-5 år	10,6	7,8	5,3	9,9
6-10 år	4,5	4,0	0	4,3
> 10 år	7,5	3,0	2,6	6,3
I alt af stikprøve	75,0	22,8	2,2	100,0
Antal observationer	1.302	396	38	1.736

Vi har i tabellen markeret de grupper med gråt, der er overrepræsenteret i den respektive kategori. Af dem, der synes, at deres egen økonomiske situation er god eller meget god, har 54,7 pct. ikke planlagt tilbagetrækningen. Til sammenligning gælder tilsvarende for 58,2 pct. af personerne i hele stikprøven. Det betyder, at de, der er tilfredse med deres økonomiske situation, lidt oftere end gennemsnittet har planlagt tilbagetrækningen. På den samme måde ser vi, at de, der synes, at deres økonomiske situation er enten nogenlunde, dårlig eller meget dårlig, har en højere sandsynlighed for ikke at have planlagt tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet sammenlignet med dem, der er tilfredse med deres økonomiske situation. Det er åbenbart fra tabel 9.5, at sandsynligheden for at være tilfreds med sin økonomiske situation er større for dem, der planlægger tilbagetrækningen.

Selv om de, der er tilfredse med deres økonomiske situation, har en højere sandsynlighed for at have planlagt tilbagetrækningen i længere tid end de øvrige pensionister i stikprøven, havde i alt 58 pct. af interviewpersonerne overhovedet ikke planlagt tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. I nogle af disse tilfælde kan dårligt helbred eventuelt have gjort det nødvendigt for den enkelte uventet at gå på pension. Det virker dog, som om det store flertal ikke planlægger tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet særligt nøjagtigt. Dette vil måske ændre sig for de kommende pensionister, da disse i højere grad end de nuværende pensionister selv sparer op til deres pension.

For at anslå den forventede levetid spurgte vi interviewpersonerne: "Hvad tror De, at sandsynligheden er for, at De bliver 85 år eller

mere på en skala fra 0 til 100, hvor 0 betyder, at det overhovedet ikke er sandsynligt, mens 100 betyder, at det regner De helt bestemt med?" I tabel 9.6 viser vi på samme måde som i tabel 8.5, hvordan forventet levetid og tilfredshed med egen økonomisk situation hænger sammen.

TABEL 9.6

Sandsynligheden for at vurdere at blive 85 år eller ældre, fordelt efter vurderingen af egen nuværende økonomiske situation.

Sandsynlighed for at vurdere at blive 85 år eller ældre	Meget god eller god	Nogenlunde	Dårlig eller meget dårlig	Alle
0-25 procent	9,7	17,3	15,6	11,5
26-50 procent	15,6	19,1	18,8	16,4
51-75 procent	10,2	10,7	15,6	10,5
75-100 procent	64,4	52,9	50,0	61,6
I alt af stikprøven	76,3	21,3	2,5	100
Antal observationer	976	272	32	1.280

Note: Andelen af interviewpersoner, der angiver, at økonomien er meget god eller god, er noget højere i tabel 9.6 end i tabel 9.5. Dette beror på, at alle interviewpersoner ikke besvarer alle spørgsmål, hvilket medfører, at andelen af interviewpersoner i de forskellige grupper kan variere mellem tabellerne. For eksempel er personer født i 1920 ikke inkluderet i tabel 9.6, da disse allerede var fyldt 85 år ved interviewtidspunktet.

Som tidligere har vi markeret de kategorier, der er overrepræsenteret, med gråt. Det bliver dermed klart, at de, der enten mener, at deres økonomi er meget god eller god, også er dem, der mest sandsynligt tror, at de vil leve længe, mens de, der har en nogenlunde eller en dårlig økonomisk situation finder det betydeligt mindre sandsynligt, at de vil leve længe. Det er muligt, at disse personer også havde et dårligt helbred før pensioneringen, og at de derfor ikke har kunnet spare tilstrækkeligt meget op til pensionen. Ellers burde en kortere levetid betyde en bedre økonomi, da den opsparede formue skal række i færre år (hvis ikke pensionen udbetales som en livrente, dvs. over den resterende levetid). Selv om der er forskelle mellem dem, der har en god, og dem, der har en dårlig økonomi, forventer lidt over 60 pct. af personerne i stikprøven, at sandsynligheden for at blive 85 år eller ældre er mindst 75 pct. 47 pct. af stikprøven mener, at de helt sikkert vil blive 85 år eller ældre (dvs. at

sandsynligheden er 100 pct.). 5 pct. er sikre på, at de ikke vil blive 85 år (dvs. at sandsynligheden er 0 pct.).⁷⁹

TABEL 9.7

Probit-regression for sandsynligheden for at synes, at egen økonomisk situation er god eller meget god.

	Alle	Mænd	Kvinder
Køn	-0,02 (0,02)	-	-
1935	Reference	Reference	Reference
1930	0,07 (0,02)***	0,05 (0,03)	0,09 (0,03)**
1925	0,07 (0,02)**	0,08 (0,03)**	0,08 (0,03)**
1920	0,05 (0,05)	0,04 (0,08)	0,06 (0,07)
Gift	Reference	Reference	Reference
Fraskilt	-0,04 (0,04)	0,04 (0,05)	-0,13 (0,07)**
Enke/Enkemand	-0,02 (0,02)*	0,01 (0,01)	-0,05 (0,03)
Aldrig gift	-0,01 (0,05)	0,07 (0,06)	-0,12 (0,09)
Grundskole	Reference	Reference	Reference
Erhverv/gymnasium	0,04 (0,02)*	0,02 (0,03)	0,08 (0,03)**
Kort videregående	0,11 (0,05)*	0,13 (0,07)	0,09 (0,08)
Mellemlang			
Videregående	0,13(0,03)***	0,14 (0,04)***	0,13 (0,04)***
Lang videregående	0,07 (0,05)	0,05 (0,06)	0,13 (0,08)
Uoplyst	0,02 (0,06)	0,00 (0,01)	0,04 (0,07)
Helbred	Alle	Mænd	Kvinder
	-0,10 (0,03)***	-0,08 (0,04)**	-0,10 (0,03)***
Ej planlagt	Reference	Reference	Reference
1-2 år	0,07 (0,02)***	0,06 (0,03)	0,08 (0,03)**
3-5 år	0,07 (0,03)**	0,09 (0,04)**	0,06 (0,05)
6-10 år	0,04 (0,05)	0,01 (0,06)	0,18 (0,06)*
Mere end 10 år	0,14 (0,03)***	0,17 (0,03)***	0,10 (0,06)
Uoplyst	0,05 (0,03)	0,10 (0,04)**	0,02 (0,04)
Lejere	Reference	Reference	Reference
Boligejer	0,10 (0,02)***	0,08 (0,03)	0,12 (0,03)***
Antal observationer	1.921	889	1.032

Til sidst viser vi, hvordan køn, årgang, civilstatus, uddannelse og helbred ved tilbagetrækningstidspunktet, samt hvor lang tid tilbagetrækningen fra

79. Disse resultater vises ikke i tabel 9.5.

arbejdsmarkedet planlagdes, påvirker sandsynligheden for at synes, at egen økonomi er god eller meget god (og ikke nogenlunde henholdsvis dårlig eller meget dårlig). Som i kapitel 6 estimerer vi en probit-regression. Resultaterne (marginaleffekter) præsenteres i tabel 9.7.

Der er ingen signifikant forskel mellem mænd og kvinder, hvad angår sandsynligheden for at synes, at egen økonomi er god eller meget god. Uanset dette er mange af koefficienterne, dvs. de estimerede effekter, forskellige for mænd og kvinder, og derfor viser vi resultaterne opdelt på køn.

Pensionister født i 1930 og 1925 har i gennemsnit 7 pct. højere sandsynlighed end de yngste pensionister for at være tilfredse med deres økonomiske situation.

For mænd har civilstatus ingen signifikant betydning, mens fraskilte kvinder har 13 pct. lavere sandsynlighed for at være tilfredse med deres økonomiske situation end gifte kvinder. Som vi har nævnt tidligere, er en mulig forklaring på denne kønsforskel, at kvindelige pensionister stadigvæk er afhængige af deres mænds indkomster, mens mændene ikke er afhængige af kvindernes indkomster.

Mænd og kvinder med en mellemlang videregående uddannelse har ca. 13 pct. højere sandsynlighed for at være tilfredse med deres økonomiske situation end dem, der har en grundskoleuddannelse.

Både mænd og kvinder, der har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet på grund af dårligt helbred, har lavere sandsynlighed for at være tilfredse med deres økonomiske situation.

De, der har planlagt tilbagetrækningen, er mere tilfredse med deres økonomiske situation end dem, der ikke har planlagt tilbagetrækningen. For mænd gælder dette især dem, der har planlagt det i over 10 år, mens effekten allerede kommer ved en meget kort planlægning for kvinder (1-2 år).

Boligejere har i gennemsnit 10 pct. højere sandsynlighed end lejere for at være tilfredse med deres økonomiske situation. For mænd er der dog ikke nogen signifikant forskel mellem ejere og lejere.

Resultaterne viser dermed, at det først og fremmest er fraskilte kvinder, personer i enten den ældste eller den yngste årgang, personer med lav uddannelse, personer med dårligt helbred og personer, der ikke ejer en bolig, der er utilfredse med deres økonomiske situation.

ET FORANDRET FORBRUGSMØNSTER?

Vi vil nu undersøge forskelle mellem forventet forbrug og faktisk forbrug for de nuværende pensionister. De nuværende pensionister (i 1920-1935-årgangene) er blevet spurgt, dels om hvordan deres forbrug forandres efter tilbagetrækningen, dels om hvordan de havde forventet sig, at forbruget ville forandres. Spørgsmålene, der ligger til grund for analysen, lyder: "Hvor mange procent ændrede udgifterne til [...] sig, da De trak Dem tilbage fra arbejdsmarkedet?" og "Havde De forventet større eller mindre udgifter til [...], da De trak Dem tilbage fra arbejdsmarkedet?" Spørgsmålene om forventet og realiseret forbrug er fordelt på forskellige varer. På baggrund af disse spørgsmål undersøger vi, om de nuværende pensionister havde realistiske forventninger, og om forventningerne er mere eller mindre realistiske for forskellige varegrupper. Da spørgsmålet om faktisk forbrugsforandring er mere detaljeret end spørgsmålet om forventet forbrugsforandring, undersøger vi kun, om det faktiske forbrug var større, mindre eller uforandret efter tilbagetrækningen.

De interviewpersoner, der ikke har trukket sig tilbage endnu (1940-1955-årgangene), er blevet spurgt, hvordan de forventer, at deres forbrug vil forandres efter tilbagetrækningen. Ud fra dette kan vi sammenligne de nuværende pensionisters forventninger (1920-1935-årgangene) med de fremtidige pensionisters forventninger (1940-1955-årgangene) og dermed få et billede af, om forbrugsmønstret er forandret. Resultaterne er præsenteret i tabel 9.8.

TABEL 9.8

Forandret forbrug efter tilbagetrækning. Forventede og realiserede forskelle for pensionister født 1920-1935, samt forventede forskelle for erhvervsaktive født 1940-1955.

Forventet Realiseret	Større	Mindre	Uændret	Σ realiseret
Mad				
Større	0,9	0,1	1,0	2,1
Mindre	0,9	6,9	10,1	18,0
Uændret	1,8	3,7	74,4	80,0
Σ forventet	3,6	10,7	85,5	100
1940-1955-årgange	2,0	27,8	70,2	100
Drikkevarer og tobak				
Større	0,7	0,2	0,9	1,8
Mindre	0,2	4,2	9,4	13,9
Uændret	0,5	2,5	81,4	84,4
Σ forventet	1,5	6,8	91,7	100
1940-1955-årgange	1,3	11,0	87,6	100
Tøj og sko				
Større	0,6	0,1	0,9	1,5
Mindre	0,2	11,7	12,2	24,1
Uændret	0,4	4,0	69,9	74,4
Σ forventet	1,2	15,8	83,1	100
1940-1955-årgange	2,4	24,4	73,3	100
Bolig				
Større	2,5	0,6	2,2	5,3
Mindre	0,6	9,6	9,1	19,4
Uændret	0,6	3,7	71,1	75,4
Σ forventet	3,7	13,9	82,4	100
1940-1955-årgange	2,1	30,1	67,8	100
Fritidsinteresser				
Større	3,9	0,1	2,0	6,0
Mindre	0,5	3,5	10,5	14,4
Uændret	2,8	2,8	74,0	79,5
Σ forventet	7,2	6,4	86,4	100
1940-1955-årgange	27,1	6,0	67,0	100
Ferierejser				
Større	7,4	0,1	3,7	11,3
Mindre	1,2	9,7	11,3	22,1
Uændret	2,8	2,2	61,7	66,6
Σ forventet	11,4	11,9	76,7	100
1940-1955-årgange	34,2	8,7	57,1	100

Tabellen viser tydeligt, at de fleste af de nuværende pensionister forventede og fik et forbrug på samme niveau, som de havde, før de gik på pension. Andelen, der forventede og fik et uændret forbrug, varierer mellem et minimum på lidt over 60 pct. for ferierejser og et maksimum på lige under 85 pct. for drikkevarer og tobak. Det forventede forbrug stemmer overens med det realiserede forbrug for mellem 79 og 86 pct. af pensionisterne (dette kan ses ved at tage summen af de diagonale tal). Forbruget af drikkevarer og tobak var nemmest at forudsige, mens forbruget af ferierejser var sværest at forudsige for de nuværende pensionister. Tabellen viser også, at det er mere almindeligt, at det forventede forbrug overstiger det realiserede forbrug end omvendt. En mulig konklusion er derfor, at de fleste snarere har sparet for meget end for lidt op.⁸⁰ En anden mulighed er, at de nuværende pensionister ikke har råd til fx at rejse så meget, som de havde tænkt sig, og derfor har et lavere forbrug end planlagt. Med henblik på, at langt de fleste af de nuværende pensionister er tilfredse med den økonomiske situation, er denne forklaring dog mindre sandsynlig. Især overvurderede de fleste af de nuværende pensionister det fremtidige forbrug af ferierejser henholdsvis forbrug relateret til fritidsinteresser (15,3 pct. rapporterer et lavere forbrug af ferierejser end forventet, mens 13,8 pct. spenderer mindre på fritidsinteresser end forventet). Derfor er det ekstra interessant at bemærke, at de kommende pensionister forventer et stærkt øget forbrug af især disse varer (se rækkerne, der er markeret med "1940-1995-årgange"). Det er åbenbart, at mange af de fremtidige pensionister planlægger et aktivt liv i alderdommen. Lidt over 27 pct. forventer at øge deres fritidsrelaterede forbrug, mens over en tredjedel forventer at spendere mere på ferierejser. Af de nuværende pensionister forventede kun 7 pct. et øget forbrug til fritidsinteresser, og ca. 11 pct. forventede et øget rejseforbrug. For at finansiere det øgede forbrug af rejser og fritidsaktiviteter forventer de kommende pensionister især at mindske deres mad- og boligforbrug. Der er også relativt mange, der forventer at mindske forbruget af tøj og sko, mens kun 1 ud af 10 forventer at mindske forbruget af tobak og drikkevarer.⁸¹ Da de nuværende pensionister har tenderet at overvurdere

80. Dette gælder dog ikke, hvis de nutidige pensionister har undervurderet deres egen levetid og dermed risikerer at løbe tør for pension.

forbruget af fritidsrelaterede varer og ferierejser, er det muligt, at de kommende pensionister gør det samme, især da mange flere forventer at øge forbruget, sammenlignet med de ældre årgange. Hvis de nuværende pensionister sparer op til en aktiv alderdom, som de senere ikke kommer til at realisere, måske på grund af svigtende helbred, er det muligt, at de sparer mere op, end de kan nå at bruge. Samtidig risikerer mange, som vi viste i kapitel 6, at have urealistiske forventninger, fordi de ikke har tilstrækkeligt overblik over de fremtidige forbrugsmuligheder. Det er også muligt, at fremtidens pensionister vil realisere deres forventninger ved at være mere aktive end de nuværende pensionister.

81. Forbruget af tobak og drikkevarer påvirkes åbenbart ikke så meget af indkomstens størrelse, måske fordi mange mennesker er afhængige af denne type varer. Der er dog ikke særligt mange af de nuværende pensionister, der har øget deres forbrug af tobak og drikkevarer efter tilbage-
trækningen.

KONKLUSION

I denne rapport har vi undersøgt, hvorvidt erhvervsaktive danskere har realistiske forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Vi har også undersøgt, hvorvidt de nuværende pensionister er tilfredse med deres økonomiske situation, og om deres forventninger til pensionisttilværelsen er blevet realiseret.

DE FREMTIDIGE PENSIONISTER

I denne rapport beregnede vi de fremtidige forbrugsmuligheder efter pension, baseret på registeroplysninger over interviewpersonernes formue og opsparinger. Beregningerne er baseret på en antagelse om, at den enkeltes tidligere opsparingsadfærd ikke vil forandres – en antagelse, som ikke nødvendigvis er opfyldt. Vi sammenligner vores beregninger med interviewpersonernes svar til spørgsmålet: ”Hvor stor en del af deres nuværende bruttoindkomst forventer De at opretholde som pensionist?” Vi har redegjort for, at dette spørgsmål kan fortolkes forskelligt af forskellige interviewpersoner. Vi beregnede derfor forbrugsmulighederne som pensionist på tre forskellige måder: inklusiv anden formue fordelt på den forventede restlevetid ved tilbagetrækningen, inklusiv anden formue fordelt på en restlevetid, der er 50 pct. længere end den forventede, og eksklusiv anden formue. Resultaterne i denne rapport er selvfølgelig

afhængige af de antagelser, vi og interviewpersonerne har gjort. En første konklusion er dermed, at det er svært at sige noget meget præcist om danskernes forventninger til pension. Vores resultater skal ses på denne baggrund.

I gruppen af erhvervsaktive i vores stikprøve er det mere almindeligt, at de beregnede fremtidige forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen overstiger de forventede forbrugsmuligheder, end at de ligger under de forventede forbrugsmuligheder. Det er først og fremmest mænd, højt uddannede, tjenestemænd og boligejere, der undervurderer deres fremtidige forbrugsmuligheder. Gruppen af erhvervsaktive, der bliver analyseret i denne rapport, er dog ikke repræsentativ for den danske befolkning i tilsvarende aldersgruppe (se kapitel 4), og resultaterne skal derfor ikke fortolkes som gældende for hele befolkningen. Det er også vigtigt at huske, at selv om vi finder, at det er mere almindeligt at undervurdere de fremtidige forbrugsmuligheder end at overvurdere dem, så kan dette ikke fortolkes som, at respondenterne sparer ”for meget” op. En respondent kan jo fx forvente at beholde 65 pct. af den nuværende bruttoindkomst, men han havde måske ønsket en dækningsgrad på 80 pct. Denne rapport kan altså ikke sige noget om, hvorvidt opsparingen er tilstrækkelig.

Det er muligt, at eksempelvis ønsker om at efterlade en arv til børnene eller uvilje mod at forbruge den del af formuen, der er sparet op i en bolig, kan forklare, hvorfor så mange undervurderer de fremtidige forbrugsmuligheder. Det skal dog bemærkes, at selv om vi beregner forbrugsmulighederne baseret på indkomst fra forskellige pensionsordninger (og dermed trækker indkomst fra andre typer af formue væk), er det stadigvæk mere almindeligt at undervurdere end at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder (selv om antallet, der undervurderer de fremtidige forbrugsmuligheder, bliver væsentligt lavere), og højt uddannede og tjenestemænd løber udpræget en højere risiko for at undervurdere de fremtidige forbrugsmuligheder end lavt uddannede og arbejdere gør.

Selv om det er mere almindeligt at have for lave end for høje forventninger til de fremtidige forbrugsmuligheder, har mellem 27 og 39 pct. (afhængigt af beregningsmetode) af personerne i stikprøven urealistisk *høje* forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder. Det er især mænd, fraskilte, lavt udannede og personer, der ikke ejer en bolig, der risikerer at have overdrevne forventninger til forbrugsmulighederne som pensionist.

Selv om flertallet af interviewpersonerne, på spørgsmålet om forventede forbrugsmuligheder som pensionist, demonstrerer forkerte forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder, modtager de fleste information om deres pensionsforhold fra en eller flere forskellige kilder, og de fleste synes, at informationen er tilstrækkelig og forståelig. Generelt set er interviewpersonernes viden om, hvorvidt de har pensionsordninger eller ej, også relativt god, selv om 7 pct. af dem ikke ved, hvorvidt de har en tjenestemandspension, og ca. 11 pct. ikke ved, hvorvidt de har en privat- eller arbejdsgiveradministreret pensionsordning. Dette resultat, samt de store forskelle mellem beregnede og forventede forbrugsmuligheder som pensionist, tyder på, at informationen faktisk ikke er tilstrækkelig eller forståelig, selv om flertallet af interviewpersonerne synes, at den er det. Ved vurderingen af svarene bør det også tages i betragtning, at interviewpersonerne omfatter betydeligt flere med mellemlang eller lang videregående uddannelse end i befolkningen som helhed.

DE NUVÆRENDE PENSIONISTER

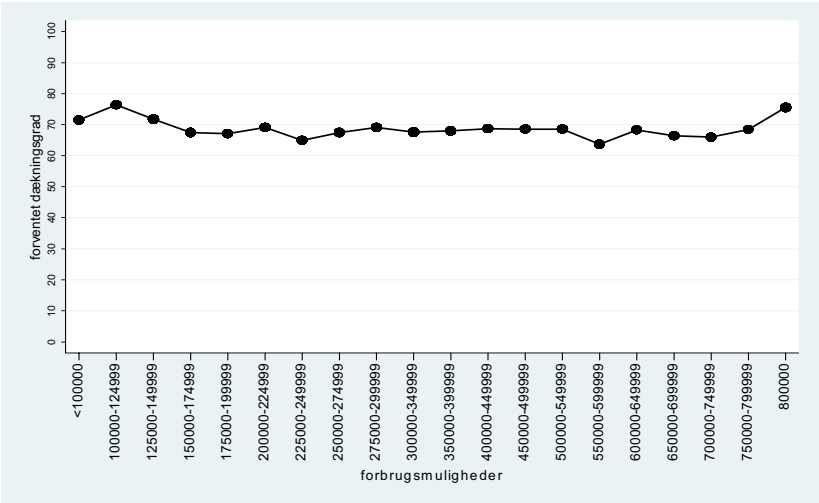
Tre fjerdedele af de nuværende pensionister er tilfredse med deres økonomiske situation, og kun 2 pct. mener, at deres økonomiske situation er dårlig eller meget dårlig. Det er først og fremmest fraskilte kvinder, lavt uddannede, personer med dårligt helbred, personer, der ikke har planlagt tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet, og personer, der ikke ejer en bolig, der har en, statistisk signifikant, højere sandsynlighed for ikke at være tilfredse med deres økonomiske situation. To tredjedele af de pensionister, der var utilfredse med deres økonomiske situation, har mindsket deres daglige forbrug for at tilpasse deres økonomi til den lavere pensionsindkomst.

De fleste af de nuværende pensionister forventede og fik et uændret forbrug efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. Det var mest almindeligt at overvurdere forbruget af ferierejser og varer relateret til fritidsinteresser. Derfor er det interessant, at de fremtidige pensionister forventer at øge deres forbrug af især disse typer af varer.

APPENDIKS

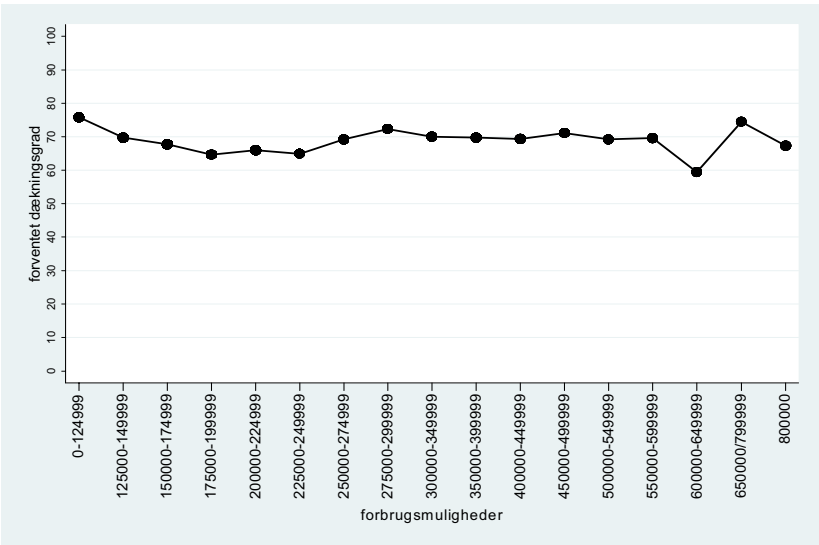
AD KAPITEL 6

FIGUR A1A
Gennemsnitlig forventet dækningsgrad i forskellige forbrugsmulighedsintervaller. Inklusive anden formue.

FIGUR A1B

Gennemsnitlig forventet dækningsgrad i forskellige forbrugsmulighedsintervaller. Eksklusive anden formue.

TABEL A1.

Lineær regressionsmodel. Forventede forbrugsmuligheder som en funktion af beregnede forbrugsmuligheder.

Variabel	Koefficient (standardafvigelse)
Inklusive anden formue	
Konstant	170 351,4 (6 948,1)***
Beregnet	0,25 (0,02)***
Eksklusive anden formue	
Konstant	153 536,5 (7 362,6)***
Beregnet	0,37 (0,02)***
Inklusive anden formue, 1,5 gange restlevetiden	
Konstant	161 429,6 (7124,8)***
Beregnet	0,29 (0,02)***
Antal observationer	931

TABEL A2A

Den relative gennemsnitlige forventningsfejl, inklusive anden formue, fordelt på køn.

	Relativ gennemsnitlig forventningsfejl	Antal observationer
Kvinder: Ved ej tilbageføringsstidspunkt	0,63	80
Mænd: Ved ej tilbageføringsstidspunkt	0,53	111
Gifte kvinder	0,32	277
Gifte mænd	0,43	429
Fraskilte kvinder	0,27	38
Fraskilte mænd	0,47	45
Højt uddannede kvinder	0,46	151
Højt uddannede mænd	0,62	182
Lavt uddannede kvinder	0,30	199
Lavt uddannede mænd	0,37	316
Kvindelige tjenestemænd	0,37	267
Mandlige tjenestemænd	0,56	314
Kvindelige arbejdere	0,34	70
Mandlige arbejdere	0,34	106
Kvinder m. godt helbred	0,40	327
Mænd m. godt helbred	0,48	466
Kvinder m. dårligt helbred	0,18	47
Mænd m. dårligt helbred	0,45	67
Kvindelige boligejere	0,45	230
Mandlige boligejere	0,52	455
Kvindelige lejere	0,25	146
Mandlige lejere	0,20	78
Alle	0,43	909

TABEL A2B

Den relative gennemsnitlige forventningsfejl, eksklusive anden formue, fordelt på køn.

	RGF	Antal observationer
Kvinder: Ved ej tilbageføringsstidspunkt	0,36	80
Mænd: Ved ej tilbageføringsstidspunkt	0,24	113
Gifte kvinder	0,23	279
Gifte mænd	0,14	437
Fraskilte kvinder	0,51	40
Fraskilte mænd	0,22	45
Højt uddannede kvinder	0,32	152
Højt uddannede mænd	0,29	182
Lavt uddannede kvinder	0,23	202
Lavt uddannede mænd	0,11	323
Kvindelige tjenestemænd	0,32	271
Mandlige tjenestemænd	0,24	315
Kvindelige arbejdere	0,16	70
Mandlige arbejdere	0,16	109
Kvinder m. godt helbred	0,30	331
Mænd m. godt helbred	0,17	471
Kvinder m. dårligt helbred	0,06	47
Mænd m. dårligt helbred	0,23	68
Kvindelige boligejere	0,29	234
Mandlige boligejere	0,14	460
Kvindelige lejere	0,23	146
Mandlige lejere	0,37	81
Alle	0,22	921

TABEL A2C

Den relative gennemsnitlige forventningsfejl, når anden formue er opdelt på restlevetiden + 50 procent, fordelt på køn.

	Relativ gennemsnitlig forventningsfejl	Antal observationer
Kvinder: Ved ej tilbageføringsstidspunkt	0,55	80
Mænd: Ved ej tilbageføringsstidspunkt	0,42	111
Gifte kvinder	0,27	277
Gifte mænd	0,35	431
Fraskilte kvinder	0,47	39
Fraskilte mænd	0,39	45
Højt uddannede kvinder	0,40	151
Højt uddannede mænd	0,52	182
Lavt uddannede kvinder	0,29	200
Lavt uddannede mænd	0,30	318
Kvindelige tjenestemænd	0,36	268
Mandlige tjenestemænd	0,46	314
Kvindelige arbejdere	0,29	70
Mandlige arbejdere	0,32	108
Kvinder m. godt helbred	0,37	328
Mænd m. godt helbred	0,40	466
Kvinder m. dårligt helbred	0,15	47
Mænd m. dårligt helbred	0,38	67
Kvindelige boligejere	0,40	231
Mandlige boligejere	0,40	456
Kvindelige lejere	0,24	146
Mandlige lejere	0,35	79
Alle	0,37	912

TABEL A3

Andelen, der forventer en for høj pensionsindkomst, for forskellige grupper. Eksklusive anden formue. Procent.

	> 10	> 25	> 50	> 100
Ved ej				
tilbagebetalingstidspunkt	36	28	16	6
Født 1955	41	32	19	6
Født 1950	40	31	18	7
Født 1945	39	27	15	6
Født 1940	22	17	15	11
Gifte	38	30	18	7
Fraskilte	42	31	14	4
Højt uddannede	30	21	12	4
Lavt uddannede	45	34	20	8
Tjenestemænd	33	25	13	4
Arbejdere	47	35	18	5
Godt helbred	39	30	18	7
Dårligt helbred	37	24	11	3
Boligejere	39	29	18	7
Lejere	39	29	14	6
Alle	39	29	17	6

TABEL A4A

Probit-regression for sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder med mere end 10 procent. Inkl. anden formue.

	Alle	Mænd	Kvinder
Mand	0,07 (0,03)**	-	-
Forventning	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***
Nuværende helbred	-0,06 (0,05)	-0,14 (0,07)*	0,04 (0,07)
Levetid	0,00 (0,00)	0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)
Levetid uoplyst	0,05 (0,08)	0,16 (0,11)	-0,07 (0,08)
Forventer arv	Reference	Reference	Reference
Forventer ej arv	0,00 (0,03)	-0,02 (0,05)	-0,01 (0,05)
Uoplyst	-0,13 (0,05)*	-0,05 (0,11)	-
1955	0,40 (0,10)***	0,36 (0,12)***	0,04 (0,06)
1950	0,33 (0,10)***	0,27 (0,12)**	0,03 (0,06)
1945	0,26 (0,10)***	0,18 (0,11)*	Reference
1940	Reference	Reference	Reference
Gift	Reference	Reference	Reference
Fraskilt	0,09 (0,06)*	0,05 (0,08)	0,13 (0,09)
Enke/enkemand	-0,06 (0,06)	-0,13 (0,08)	-0,06 (0,07)
Aldrig gift	-0,07 (0,05)	-0,07 (0,07)	-0,11 (0,05)*
Faglært arbejder	Reference	Reference	Reference
Selvstændig	0,02 (0,06)	0,02 (0,08)	-0,06 (0,08)
Ej faglært arbejder	0,02 (0,07)	0,07 (0,10)	-0,03 (0,09)
Tjenestemand	-0,07 (0,05)	-0,09 (0,06)	-0,07 (0,07)
Arbejdsløs	-0,13 (0,06)*	-0,12 (0,08)	-0,15 (0,06)
Øvrig	-0,05 (0,10)	-0,01 (0,16)	0,09 (0,22)
Grundskole	Reference	Reference	Reference
Erhvervsuddannelse/ gymnasium	0,00 (0,04)	-0,05 (0,06)	0,10 (0,07)
Kort videregående	-0,07 (0,06)	-0,12 (0,07)	0,00 (0,11)
Mellemlang videregående	-0,05 (0,05)	-0,08 (0,06)	-0,01 (0,07)
Lang videregående	-0,15 (0,04)***	-0,17 (0,05)**	-0,19 (0,03)***
Uoplyst	-0,06 (0,10)	-0,11 (0,10)	-0,11 (0,12)
Årsindkomst (100.000 kr.)	0,05 (0,01)***	0,04 (0,01)***	0,14 (0,02)***
Boligejer	-0,22 (0,04)***	-0,33 (0,07)***	-0,20 (0,05)***
Samme fremtidige indb.	Reference	Reference	Reference
Større fremtidige indb.	0,01 (0,04)	0,07 (0,06)	-0,07 (0,05)
Mindre fremtidige indb.	-0,09 (0,04)*	-0,07 (0,06)	-0,09 (0,06)
Antal observationer	914	536	365

TABEL A4B

Probit-regression for sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder med mere end 10 procent. Eksklusive anden for-mue.

	Alle	Mænd	Kvinder
Køn	0,07 (0,04)*	-	-
Forventning	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***
Nuværende helbred	-0,03 (0,05)	-0,09 (0,08)	0,12 (0,08)
Levetid	-0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)
Levetid uoplyst	-0,03 (0,08)	0,09 (0,11)	-0,16 (0,07)
Forventer arv	Reference	Reference	Reference
Forventer ej arv	-0,02 (0,04)	-0,02 (0,06)	-0,07 (0,06)
Uoplyst	-0,17 (0,08)*	-0,09 (0,14)	-0,25 (0,03)***
1955	0,32 (0,09)***	0,26 (0,11)**	-0,01 (0,07)
1950	0,31 (0,09)***	0,27 (0,10)***	-0,01 (0,06)
1945	0,28 (0,09)***	0,20 (0,10)**	Reference
1940	Reference	Reference	Reference
Gift	Reference	Reference	Reference
Fraskilt	0,14 (0,07)**	0,05 (0,09)	0,21 (0,10)**
Enke/enkemand	0,05 (0,09)	-0,04 (0,14)	0,06 (0,10)
Aldrig gift	-0,01 (0,06)	0,04 (0,09)	-0,12 (0,07)
Faglært arbejder	Reference	Reference	Reference
Selvstændig	-0,00 (0,07)	0,02 (0,09)	-0,16 (0,07)*
Ej faglært arbejder	0,02 (0,08)	0,05 (0,11)	-0,04 (0,11)
Tjenestemand	-0,18 (0,06)***	-0,22 (0,07)***	-0,18 (0,09)**
Arbejdsløs	-0,23 (0,07)***	-0,24 (0,09)**	-0,24 (0,04)
Øvrig	-0,09 (0,12)	-0,17 (0,17)	0,33 (0,25)
Grundskole	Reference	Reference	Reference
Erhvervsuddannelse/ gymnasium	0,06 (0,05)	0,00 (0,07)	0,13 (0,08)
Kort videregående	-0,10 (0,08)	-0,09 (0,12)	-0,14 (0,08)
Mellemlang videregående	-0,08 (0,06)	-0,09 (0,08)	-0,10 (0,08)
Lang videregående	-0,21 (0,06)***	-0,21 (0,08)**	-0,28 (0,03)***
Uoplyst	0,03 (0,14)	0,03 (0,18)	-0,12 (0,18)
Årsindkomst (100.000 kr.)	0,07 (0,01)***	0,05 (0,01)***	0,21 (0,03)***
Boligejer	-0,02 (0,04)	-0,07 (0,07)	-0,06 (0,06)
Samme fremtidige indb.	Reference	Reference	Reference
Større fremtidige indb.	-0,03 (0,05)	-0,01 (0,06)	-0,03 (0,07)
Mindre fremtidige indb.	-0,11 (0,05)	-0,08 (0,07)	-0,14 (0,07)
Antal observationer	917	539	378

TABEL A4C

Probit-regression for sandsynligheden for at overvurdere de fremtidige forbrugsmuligheder med mere end 10 procent. Anden formue fordelt på en restlevetid, der er 50 procent længere end den gennemsnitlige.

	Alle	Mænd	Kvinder
Køn	0,06 (0,03)*	-	-
Forventning	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***	0,01 (0,00)***
Nuværende helbred	-0,06 (0,05)	-0,14 (0,07)**	0,06 (0,07)
Levetid	-0,00 (0,00)	0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)
Levetid uoplyst	0,02 (0,07)	0,15 (0,11)	-0,07 (0,08)
Forventer arv	Reference	Reference	Reference
Forventer ej arv	-0,01 (0,04)	-0,02 (0,05)	-0,03 (0,05)
Uoplyst	-0,15 (0, 05)**	-0,08 (0,10)	-
1955	0,50 (0,11)***	0,49 (0,12)***	0,00 (0,06)
1950	0,45 (0,11)***	0,44 (0,12)***	-0,01 (0,06)
1945	0,38 (0,10)***	0,32 (0,12)**	Reference
1940	Reference	Reference	Reference
Gift	Reference	Reference	Reference
Fraskilt	0,10 (0,06)*	0,07 (0,08)	0,12 (0,09)
Enke/enkemand	-0,00 (0,07)	-0,06 (0,11)	-0,02 (0,08)
Aldrig gift	-0,05 (0,05)	-0,02 (0,08)	-0,14 (0,05)**
Faglært arbejder	Reference	Reference	Reference
Selvstændig	0,04 (0,07)	0,06 (0,09)	-0,08 (0,08)
Ej faglært arbejder	0,05 (0,08)	0,08 (0,11)	-0,01 (0,11)
Tjenestemand	-0,05 (0,05)	-0,07 (0,07)	-0,05 (0,08)
Arbejdsløs	-0,13 (0,06)*	-0,14 (0,07)	-0,16 (0,08)
Øvrig	-0,06 (0,10)	-0,00 (0,16)	0,12 (0,24)
Grundskole	Reference	Reference	reference
Erhvervsuddannelse/ gymnasium	-0,02 (0,04)	-0,08 (0,06)	0,08 (0,08)
Kort videregående	-0,11 (0,06)	-0,16 (0,07)*	-0,04 (0,09)
Mellemlang videregående	-0,08 (0,05)*	-0,10 (0,06)	-0,07 (0,07)
Lang videregående	-0,15 (0,04)**	-0,17 (0,06)**	-0,21 (0,03)***
Uoplyst	-0,04 (0,11)	-0,15 (0,09)	0,06 (0,28)
Årsindkomst (100.000 kr.)	0,05 (0,01)***	0,04 (0,01)***	0,15 (0,02)***
Boligejer	-0,19 (0,04)***	-0,29 (0,07)	-0,18 (0,05)
Samme fremtidige indb.	Reference	Reference	Reference
Større fremtidige indb.	0,01 (0,04)	0,08 (0,06)	-0,08 (0,06)
Mindre fremtidige indb.	-0,11 (0,04)**	-0,08 (0,06)	-0,13 (0,05)
Antal observationer	914	536	365

AD KAPITEL 7

TABEL A5A

Andel interviewpersoner, der får information om deres pensionsordninger fra forskellige kilder. Inklusive anden formue.

	Korrekt	For lav	For høj
Ingen information	0	0,2	0,8
Pensionsinfo	18,5	14,6	13,9
Arbejdsgiver	17,0	18,1	15,5
Pensionsopgørelse fra			
Pensionskasse	71,9	70,3	64,9
Pensionsopgørelse fra bank	45,2	42,6	44,1
Pensionsopgørelse fra kommune	1,5	6,1	2,0
Arbejdskolleger	3,7	0,9	1,2
Pressen	3,0	5,0	6,9
Revisor	1,5	1,8	4,1
Uafhængige finansielle rådgivere	0	1,0	0,4
Forsikrings- og pensionsagenter	6,7	3,9	5,7
Andre	3,7	5,2	3,7
Noget af ovenstående	97	96	92

TABEL A5B

Andel interviewpersoner, der får information om deres pensionsordninger fra forskellige kilder. Eksklusive anden formue.

	Korrekt	For lav	For høj
Ingen information	0,5	0	0,6
Pensionsinfo	16,8	15,9	13,1
Arbejdsgiver	15,2	18,0	17,3
Pensionsopgørelse fra			
Pensionskasse	73,8	69,3	66,0
Pensionsopgørelse fra bank	40,8	41,5	46,8
Pensionsopgørelse fra kommune	5,8	5,6	2,2
Arbejdskolleger	1,1	0,8	2,2
Pressen	4,2	4,5	6,7
Revisor	2,1	2,1	3,3
Uafhængige finansielle rådgivere	0	0,8	1,1
Forsikrings- og pensionsagenter	4,7	4,2	5,6
Andre	3,7	4,8	4,7
Noget af ovenstående	95	96	94

TABEL A6A

Andel interviewpersoner, der søgte information fra forskellige kilder før interviewet. Inklusive anden formue.

Information fra:	Korrekt	For lav	For høj
Lønsedler	49,6	51,2	51,6
Pensionskasse/ bank/forsikringsselskab	26,7	19,5	19,7
Pensionsinfo	37,0	37,8	36,9
Andet	9,6	11,2	10,0
Ingen information	3,0	2,2	2,3

TABEL A6B

Andel interviewpersoner, der søgte information fra forskellige kilder før interviewet. Eksklusive anden formue.

Information fra:	Korrekt	For lav	For høj
Lønsedler	53,9	50,0	51,6
Pensionskasse/ bank/forsikringsselskab	20,9	19,6	19,6
Pensionsinfo	36,7	38,6	36,9
Andet	10,0	11,6	10,0
Ingen information	2,6	1,9	2,4

LITTERATUR

- Anderson, K., Burkhauser, R. & Quinn, J. (1986): Do Retirement Dreams Come True? The Effect of Unanticipated Events on Retirement Plans. *Industrial and Labor Relations Review*. Vol. 39, No. 4, s. 518-526.
- Banks, J., Blundell, R. & Tanner, S. (1998): Is There a Retirement-Savings Puzzle? *The American Economic Review*. Vol. 88, No. 4.
- Berneheim, D. (1987): *Social Security Benefits: an Empirical Study of Expectations and Realizations*. NBER Working Paper No. 2257.
- Bottazzi, R., Jappelli, T. & Padula, M. (2006): Retirement expectations, pension reforms, and their impact on private wealth accumulation. *Journal of Public Economics* No 90.
- Browning, M. & Crossley, T.F. (2001): The Life-Cycle Model of Consumption and Saving. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 15, No. 3.
- Chan, S. & Stevens, A.H. (2002): Do changes in pension incentives affect retirement? A longitudinal study of subjective retirement expectations. *Journal of Public Economics*. No. 88.
- Christensen, P.O. & Sørensen, B.G. (1993): *Rentesregning*. Odense Universitetsforlag.

- Cobb-Clark, D. & Stillman, S. (2006). *The Retirement Expectations of Middle-Aged Individuals*. IZA Discussion Paper No. 2449. November 2006.
- Danmarks Statistikbank, tabel HISB8
- Disney, R. & Tanner, S. (1999): *What Can We Learn From Retirement Expectations Data?* The Institute for Fiscal Studies, Working Paper No. W99/17.
- Dominitz, J., Manski, C. & Heinz, J. (2002): Social Security Expectations and Retirement Saving Decisions. NBER Working Paper No. 8718.
- Dwyer, D. & Mitchell, O. (1998): *Health Problems as Determinants of Retirement: Are Self-Rated Measures Endogenous?* Population Aging Research Center. University of Pennsylvania. Working Paper No. 98-02.
- Dwyer, D. (2001): *Planning for Retirement: The Accuracy of Expected Retirement Dates and the Role of Health Shocks*. Center for Retirement Research at Boston College WP 2001-01.
- Faktum (2007): *To milliarder kroner går fra mænd til kvinder*. Faktum Nr. 3. København: ATP. Tilgængelig via www.atp.dk/faktum.
- Familiedirektoratet (2006): Pensionsredegørelse 2006. Tilgængelig via <http://dk.nanoq.gl/upload/ilapi/em%202006%20-%2037%20redeg%C3%B8relse.pdf>
- Finansministeriet (2002): *Finansredegørelse 2002*. ISBN: 87-7856-535-9.
- Finansministeriet (2006): *Aftale om fremtidens velstand og velfærd og investeringer i fremtiden*. ISBN: 87-7856-788-2.
- Gustman, A. & Steinmeier, T. (2001): *Imperfect Knowledge, Retirement and Saving*. NBER Working Paper No. 8406.
- Honing, M. (1998): Married Women's Retirement Expectations: Do Pensions and Social Security Matter? *The American Economic Review*. Vol. 88, No.2, s. 202-206.
- Jørgensen, M. (2007): *Danskernes pensionsopsparinger – en deskriptiv analyse*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. 06:2007.
- Larsen, M. & Gupta, N.D. (2004): *The Impact of Health on Individual Retirement Plans: a Panel Analysis comparing Self-Reported versus Diagnostic Measures*. Department of Economics, Århus School of Business, Working Paper 04-7.

- Leeson, G. (2004): *Ældre Sagens Fremtidsstudie: Rapport nr. 3 – Økonomi*. Ældre Sagen.
- McGarry, K. (2004): Health and Retirement: Do Changes in Health Affect Retirement Expectations? *The Journal of Human Resources*. Vol. 39, No. 3, pp. 624-648.
- Munnell, A., Triest, R. & Jivan, N. (2004): *How do Pensions Affect Expected and Actual Retirement Ages?* Center for Retirement Research at Boston College, Working Paper No. 2004-27.
- Pedersen, E.H. (2004): *Udviklingen i kontantpriser på ejerboliger*. Kvartalsoversigt, Danmarks Nationalbank. Årg. 43, Nr. 1, s. 19-33.
- Velfærdskommissionen (2006): De fremtidige pensionsindkomster. Kapitel 5 i rapporten *Fremtidens velfærd – vores valg*.
- Økonomi- og Erhvervsministeriet, Beskæftigelsesministeriet, Finansministeriet og Social- og Ligestillingsministeriet (2003): *Redegørelse om kvinders pensionsmæssige stilling*. København: Schultz. Tilgængelig via:
www.oem.dk/publikationer/html/kvindere-pension/index.htm
- Kilde 1: www.euarbejdsmarked.dk/eu_arbejdsmarked/artikel.html?id=2506 (2007-07-13)
- Kilde 2: www.efterlon.dk/index.php?side=1 (2007-07-13)
- Kilde 3: <http://borger.dk/forside/penge-skat-og-pension/pension/folkepension> (2007-07-13)
- Kilde 4: www.social.dk/talogsatser/Statistik2007/test_rasmus/satser.html (2007-07-12)
- Kilde 5: www.social.dk/index.aspx?id=b2e7760f-e32f-41a1-b2e8-00909372a13c (2007-07-31)
- Kilde 6: www.ld.dk/Kort%20om%20LD-709.aspx
www.ld.dk/Sådan%20foregår%20udbetaling-1002.aspx
www.ld.dk/Udbetalingsregler-1003.aspx (2007-09-24)
- Kilde 7: <http://borger.dk/forside/penge-skat-og-pension/skat/beregning-af-skat/den-særlige-pensionsordning-sp>

SFI-RAPPORTER SIDEN 2007

SFI-rapporter kan købes eller downloades gratis fra www.sfi.dk. Enkelte rapporter er kun udkommet som netpublikationer, hvilket vil fremgå af listen nedenfor.

- 07:01 Damgaard, B. & Boll, J.: *Opfølgning på sygedagpenge – Del I. Kommuner, lægers, og virksomheders erfaringer med de nye regler*. 2007. 116 s. ISBN 978-87-7487-842-1. Kr. 100,00.
- 07:02 Bach, H.B. & Petersen, K.N.: *Kontanthjælpsmodtagerne i 2006. En surveyundersøgelse af matchkategorier, arbejde og økonomi*. 2007. 146 s. ISBN 978-87-7487-843-8. Kr. 110,00.
- 07:03 Sivertsen, M.: *Hvordan virker indsatsen mod negativ social arv? Gennemgang og analyse af 54 projektevalueringer*. 2007. 55 s. ISBN 978-87-7487-844-5. Kr. 60,00.
- 07:04 Jespersen, S.T., Junge, M., Munk, M.D. & Olsen, P.: *Brain drain eller brain gain? Vandringer af højtuddannede til og fra Danmark*. 2007. 64 s. ISBN 978-87-7487-846-9. Netpublikation.
- 07:05 Benjaminsen, L.: *Storbypuljen – Indsatser for socialt udsatte. Ideer og erfaringer*. 2007. 47 s. ISBN 978-87-7487-847-6. Kr. 60,00. Pjece.
- 07:06 Müller, M.M., Havn, L., Holt, H. & Jensen, S.: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2006*. 2007. 178 s. ISBN 978-87-7487-848-3. Kr. 180,00.

- 07:07 Madsen, M. B., Filges, T., Hohnen, Jensen S. & Nærvig Petersen, K.: *Vil De gerne have et arbejde?* 2007. 194 s. ISBN 978-87-7487-849-0. Kr. 175,00.
- 07:08 Nielsen, C., Benjaminsen, L., Dinesen P. T. & Bonke, J.: *Effekt-måling*. 2007. 180 s. ISBN 978-87-7487-850-6. Netpublikation.
- 07:09 Boesby, D.: *At opbygge om demens. Ideer og inspiration*. 2007. 18 s. Netpublikation
- 07:10 Graversen, B.K., Damgaard, B. & Rosdahl, A.: *Hurtigt i gang. Evaluering af et forsøg med en tidlig og intensiv beskæftigelsesindsats for forsikrede ledige*. 2007. 107 s. ISBN 978- 87-7487-851-3.
- 07:11 Thorsager, L., Børjesson, E., Christensen, I. & Pihl, V.: *Metoder i socialt arbejde. Begreber og problematikker*. 2007. 128 s. ISBN 978-87-7487-852-0. Kr. 120,00.
- 07:12 Hohnen, P., Mortensøn, M.D. & Klitgaard, C.: *Den korteste vej til arbejdsmarkedet. En kvalitativ undersøgelse af indsatsen over for ikke-arbejdsmarkedspartate ledige*. 2007. 145 s. ISBN: 978-87-7487-854-4. Kr. 138,00.
- 07:13 Rostgaard, T.: *Begreber om kvalitet i ældreplejen. Temaer, roller og relationer*. 2007. 225 s. ISBN 978-87-7487- 855-1. Kr. 218,00.
- 07:14 Bonke, J.: *Ludomani i Danmark. Faktorer af betydning for spilleproblemer*. 2007. 90 s. ISBN 978-87-7487-853-853-7. Kr. 90,00.
- 07:15 Andersen, D. & Højlund, O.: *Interview med 11-årige. Erfaringer fra et web-baseret pilotprojekt*. 2007. 121 s. ISBN: 978-87-7487-857-5. Kr. 110,00.
- 07:16 Dahl, K.M.: *Udsatte børns fritid – et litteraturstudie*. 2007. 85 s. ISBN: 978- 87-7487-858-2. Netpublikation.
- 07:17 Vinther, H.: *Rundt om forebyggelses- og sundhedscentre. Muligheder og barrierer for udvikling af forebyggelses- og sundhedscentre i Danmark*. 2007. 78 s. ISBN: 978-87-7487-860-5. Netpublikation.
- 07:18 Fridberg, T. & Jæger, M.M.: *Frivillige i Hjemmeværnet*. 2007. 97 s. ISBN: 978- 87-7487-861-2. Kr. 90,00.
- 07:19 Høgelund, J. & Larsen, B.: *Handicap og beskæftigelse. Udviklingen mellem 2005 og 2006*. 2007. 39 s. ISBN: 978-87-7487-864-3. Netpublikation.
- 07:20 Larsen, B., Miiller M.M. & Høgelund, J.: *Handicap og beskæftigelse. Regionale forskelle*. 2007. 65 s. ISBN: 978-87-7487-865-0. Netpublikation.

- 07:21 Jørgensen, M.: *Danskernes pensionsopsparinger. En deskriptiv analyse.* 2007. 238 s. ISBN: 978- 87-7487-866-7. Kr. 198,00.
- 07:22 Benjaminsen, L. & Christensen, I.: *Hjemløshed i Danmark 2007. National kortlægning.* 2007. 159 s. ISBN 978- 87-7487-867-4. Kr. 148,00.
- 07:23 Nielsen, V.L. & Ploug, N.: *Når politik bliver til virkelighed. Festskrift til professor Søren Winter.* 2007. 241 s. ISBN: 978- 87-7487-868-1. Kr. 229,00.
- 07:24 Egelund, T. & Vitus, K.: *Sammenbrud i anbringelser af unge. Risikofaktorer hos unge, forældre, anbringelsessteder og i sagsbehandlingen.* 2007. 67 s. ISBN: 978- 87-7487-869-8. Kr. 75,00.
- 07:25 Ploug, N.: *Socialt udsatte børn. Identifikation, viden og handlemuligheder i daginstitutioner.* 2007. 48 s. ISBN: 978- 87-7487-870-4. Kr. 50,00.
- 07:26 Olsen, H.: *Konstruktion og kvalitetssikring af multisurveydata.* 2007. 181 s. ISBN: 978-87-7487-871-1. Netpublikation.
- 07:27 Rostgaard, T. & Thorgaard, C.: *God kvalitet i ældreplejen. Sådan vægter ældre, plejepersonale og visitatorer.* 2007. 130 s. ISBN: 978- 87-7487-872-8. Kr. 130
- 07:28 Jensen, T.G. & Liversage, A.: *Fædre, sønner, ægtemænd. Om maskulinitet og manderoller blandt etniske minoritetsmænd.* 2007. 80 s. ISBN: 978-87-7487-874-2. Netpublikation.
- 07:29 Olsen, B.M. (red.): *Evalueringen af den fleksible barselorlov. Orlovsreglerne set fra forældres, kommuners og arbejdspladser perspektiv.* 2007. 222 s. ISBN: 978- 87-7487-875-9. Netpublikation.
- 07:30 Beer, F. & Damgaard, B.: *Kommuner og virksomheders samspil om socialt engagement.* 2007. 84 s. ISBN: 978-87-7487-854-2. Kr. 90,00.
- 07:31 Rosdahl, A.: *Kommunale aktiveringsprojekter med produktion 2007.* 2007. 70 s. ISBN: 978-87-7487-877-3. Kr. 75,00.
- 07:32 Christoffersen, M.N., Hammen, I., Andersen, K.R. & Jeldtoft, N.: *Adoption som indsats. En systematisk gennemgang af udenlandske erfaringer.* 184 s. ISBN: 978-87-7487-881-0. Kr. 190,00.
- 08:01 Amilon, Anna: *Danskernes forventninger til pension.* 151 s. ISBN: 978-87-7487-885-8. Kr. 150,00.
- 08:02 Jæger, Mads M.: *Mere attraktive almene boliger? Effektevaluering af Omprioriteringsloven 2000.* 97 s. ISBN: 978-87-7487-886-5. Kr. 100,00.

- 08:04 Thorgaard, Camilla H. & Hougaard, Iben B.: *Fokus på demens. Evaluering af en efteruddannelse i forebyggende hjemmebesøg*. 62 s. ISBN: 978-87-7487-888-9. Netpublikation.
- 08:05 Thorgaard, C.H. & Hougaard, I.B.: *Metoder til kvalitet i ældreplejen. Evaluering af et metodeudviklingsprojekt*. 76 s. ISBN: 978- 87-7487-889-6. Kr. 80,00.
- 08:06 Olsen, B.M. & Dahl, K.M.: *Fritidsliv i børnehøjde. Beretninger fra udsatte børn*. 122 s. ISBN: 978- 87-7487-890-2. Kr. 125,00.

DANSKERNES FORVENTNINGER TIL PENSION

Det danske pensionssystem har i de seneste årtier undergået store forandringer. Fra primært at være dækket af et skattefinansieret pensionssystem vil en stigende andel danskere i fremtiden få suppleret folkepensionen med arbejdsmarkedspensioner og privattegnede ordninger. Det betyder en større variation inden for fremtidens pensionsordninger, der kan give mere komplekse sammensætninger, der er sværere for den enkelte at overskue.

I lyset af dette undersøger denne rapport tre ting. For det første om erhvervsaktive danskere har realistiske forventninger til deres fremtidige forbrugsmuligheder efter tilbagetrækningen fra arbejdsmarkedet. For det andet om nuværende pensionister er tilfredse med deres økonomiske situation, og om de oplever at have fået indfriet deres forventninger til pensionisttilværelsens faktiske forbrugsmuligheder. For det tredje undersøger rapporten, hvor danskerne får deres information om egne pensionsforhold fra, og om de forstår den information, der er til rådighed.

Rapporten, der er bestilt af Velfærdsministeriet, bygger på en spørgeskemaundersøgelse med 9500 personer udtrukket fra CPR-registret. Udtrækket dækker otte forskellige årgange født med fem års interval mellem 1920-1955.